

1908–1939 METŲ ARCHYVINIŲ ŠALTINIŲ BŪKLĖ LENKIJOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ORGANIZACIJŲ IR KARINIŲ FORMUOČIŲ BEI LENKIJOS KARIUOMENĖS IR KARINIO JŪRŲ LAIVYNO GINKLUOTĖS IR KARINĖS APRANGOS BEI FALERISTIKOS IR KARINIŲ VĒLIAVŲ ISTORIJS TYRIMAMS VARŠUVOS CENTRINIO KARINIO ARCHYVO SAUGYKLOSE*

Aleksander Smoliński

Torunės Mikalojaus Koperniko universitetas, Lenkija

Karinės aprangos tyrimai ir ginklotyra, faleristika ir karinių vėliavų tyrimai yra vieni iš daugelio pagalbinių istorijos mokslų. Panašiai kaip ir visos kitos sritys, šios rūšies žinių funkcija tarnybinė, tačiau jos yra vertingas, o kartais tiesiog būtinas daugelio pagrindinių istoriografijos sričių laimėjimų papildymas¹ studijuojajant ginklotyrą ir karines vėliavas. Tai ypač akivaizdu, turint omenyje medievistinius tyrimus. Tačiau tai nereiškia, kad Naujųjų amžių ir Naujajųjų laikų istorijos tyrimuose potencialus visų išvardytų pagalbinių mokslų vaidmuo nėra toks svarbus ir reikšmingas.

Ginkluotė, kurią įvairios kariuomenės naudojo skirtingose jau minėtose istorinėse epochose yra labai svarbus visuomenių ir ją sukūrusių

¹ Plačiau žr.: J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 1983; J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1984; J. Miller, *Weksylologia – nowa nauka pomocnicza historii*, „Biuletyn Numizmatyczny“, 1971, Nr. 5.

tautų materialinės kultūros² turto elementas ir visuomeninio, kultūrinio, techninio, taip pat ir technologinio išsivystymo lygio liudijimas. Kad tai teisinga, dar 1857 m. pastebėjo vienas pirmųjų Lenkijos ginkluotės tyrinėtojų, būtent Józefas Łepkowski, kuris rašė: „Iš ginklų, kaip ir iš rašytinių bei kitų paminklų³, civilizacijos istoriją nesunku išrutulioti ir tikriausiai kokios nors tautos ginklų žinovai iš jų susidarys vaizdą bent jau apie tos civilizacijos išsilavinimą, kaip iš hieroglifų ne vienas būdingas to meto bruožas buvo atspėtas“⁴.

Panašiai yra ir su karine apranga. Kadangi Lenkijos atveju, be elementų, bendrų visai Europai, o kai kada – ir didesniai kultūriniam⁵ ratui, čia buvo ir specifinių, tik lenkų tautai būdingų bruožų, karinė apranga tapo svarbiu jos audringos praeities ir įvairiais istoriniais laikotarpiais pasiekto civilizacijos išsivystymo lygio liudijimu. Tačiau vis dėlto negalima pamiršti, kad karinė uniforma, panašiai kaip kostiumas arba civilių drabužiai, veikiami skirtingų, viena su kita susipynusių įtakų, buvo tautos dvasinės kultūros išraiška ir jos papročių bei įpročių

² Aie šį senovės ginkluotės istorijos aspektą žr.: Z. Żygulski jun., *Broń jako dzieło sztuki (Antyk, średniowiecze, renesans)*, Kraków 1969.

³ Čia istorinių šaltinių prasme.

⁴ *Broń sieczna w ogóle i w Polsce uważana archeologicznie przez Józefa Łepkowskiego cz. Komisyj Arch. Wileńskiej*, Kraków 1957, psl. 2. Paskutiniu metu gamybos galimybių ir ginkluotės kokybės priklausomybės nuo tuo laikotarpiu turėtos gamybos bazės klausimus nagrinėjo kad ir A. Czmuchowski, *Dzieje zakładów hutniczych w Samsonowie w Staropolskim Okręgu Przemysłowym*, Wrocław 1999; H. Kmiec, *Dzieje techniki zbrojeniowej nad rzeką Bobrą i w jej okolicach od XVI do XIX wieku*, Kielce 2000.

⁵ R. Knötel, *Handbuch der Uniformkunde*, Hamburg 1937; G. Förster, P. Hoch, R. Müller, R. Swoboda – pie iniai, *Uniformen europäischer Armeen*, Berlin 1978; C. McNab, *20-th century military uniforms*, London 2002; . e , . e , . x e – pie iniai, *E eй й д 300 e 1618–1918. и ед ee* , 2001; . , ee y . e , – e e y 2002 (vertimas iš prancūzų kalbos). Apie Europos ryšius ir Lenkijos karinės uniformos inspiracijas bei jos įtaką Europos ir pasaulio karinei madai žr. kad ir: T. Jeziorowski, *Początki polskiego mundurów generalskiego*, „Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego“, Kraków 1974, część VI; J. Minkiewicz, *Ułańskie dzieje*, Londyn 1985; Z. Fuiński, D. Nawrot, *Ułani brytyjscy*, „Dawna Broń i Barwa“, Katowice 1998, R.XIII, Nr. 17.

atspindys. Pagaliau tai suvokta dar gerokai anksčiau, nes 1830 m. Łukaszas Gołębowskišis šiuo klausimu rašė taip: „Drabužiai yra svarbi krašto papročių dalis“⁶. Nors šią pastabą jis taikė civilių drabužiams, ji tokią pat aktuali ir karinės mados atžvilgiu.

Ne mažiau svarbų vaidmenį, kartais net esminį, Europos civilizacijos, taip pat ir Lenkijos, istorijoje ilgus amžius vaidino karinės vėliavos⁷. Toliau vykstant pasaulio kultūros raidai⁸ ir Lenkijoje radosi įvairių faleristinių reiškinių, tačiau daugiausia tai buvo apdovanojamojo⁹ arba atmintinio¹⁰ pobūdžio ženklai. Taip pat reikia pažymėti, kad lygiai kaip ir praecityje, taip ir dabartiniais laikais, ypatingą vietą tarp tų abiejų materialinės kultūros elementų užėmė tie, kurie funkcionavo susieti su valstybine ir karine simbolika, taip pat ir su kitų tarnybų, kuriose dėvima uniforma (policijos ar ugniagesių), simbolika.

Dėl tos priežasties šie Lenkijos civilizacijos turto elementai yra taip pat svarbus nūdienos mokslinių tyrimų objektas, nes tai neatsiejama Lenkijos šiuolaikinės historiografijos dalis. Jeigu nežinosime tų elementų, mūsų mokslas, tiriantis lenkų tautos ir jos valstybės praeitį, nebus nuodugnus ir netgi smarkiai nuskurdintas. Bet jeigu lyginsime su

⁶ *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych sposobem dykcjonarza ułożone i opisane przez Łukasza Gołębiewskiego członka Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk*, Warszawa 1830, s. III. Dar žr.: Z. Żygułski jun., *Kostiumologia*, Kraków 1972, psl. 7; ten pat, *Strój jako forma symboliczna (w: Ubiory w Polsce. Materiały III Sesji Klubu Kostiumologii i Tkaniny Artystycznej przy Oddziale Warszawskim Stowarzyszenia Historyków Sztuki)*. Darbų rinkinys, red. A. Sieradzkiej, K. Turskiej, Warszawa 1994, psl. 7 ir kitose vietose; I. Turnau, *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1991, psl. 11 ir kitose vietose; M. Toussaint-Samat, *Historia stroju*, Warszawa 1998, psl. 15 ir kitose vietose.

⁷ Žr. kad ir: A. Znamierowski, *The World Encyclopedia of Flags*, London 1999; ten pat, *Flagi świata. Ilustrowany przewodnik*, Warszawa 2002.

⁸ Žr. kad ir: V. Mġūčka, *Orden und Auszeichnungen*, Prague 1969; ten pat, *Faleristik. Ein Buch über Ordenskunde*, Prague 1976.

⁹ Tai ordinais ir įvairios rūšies medaliai, kokie dabartiniu metu funkcionuoja praktiškai kiekvienoje pasaulio šalyje, būdami vienu iš vizualių jos politinio suverenumo elementu.

¹⁰ Tai įvairios rūšies atmintiniai medaliai ir panašaus pobūdžio ženklai. Taip pat reikia atsiminti, kad egzistuoja ir ženklai, turintys išskirtinai informacinį pobūdį ir neturintys jokių apdovanojimo funkcijų.

išsamiau ginkluotųjų pajėgų „ginklų¹¹ ir spalvos¹²“ istorijos tyrinėjimu

¹¹ Šią dabar jau labai seną sąvoką autorius vartos plačiau prasme, kurią šiuo metu dažnai taiko daugelis to žmonių istorijos aspekto tyrinėtojų kaip platesnio ir šiuolaikiškesnio termino „ginkluotė“, apimančio ir visus reiškinius, susijusius su kiek siauresne „ginklo“ sąvoka, sinonimą. Toliau tekste dėl gana bendro jo pobūdžio abu terminai bus vartojami pakaitomis: Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana. Tom I*, Warszawa 1985, psl. 206; *Encyklopedia wojskowa*. Praca zbior. pod red. O. Laskowskiego. *Tom I*, Warszawa 1931, psl. 431–433; W. Dziewanowski, *Zarys uzbrojenia w Polsce*, Warszawa 1935, s. VIII ir kitose vietose; A. Nadolski, *Historia uzbrojenia w badaniach nad kulturą materialną Polski średniowiecznej*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej“, 1974, R. XIX, Nr. 4, psl. 629; ten pat, *Słownik starożytności słowiańskich. 6 tomas. 1 dalis*, Wrocław 1977, s. 276; *Słownik języka polskiego*. Darbų rinkinys, red. M. Szymczaka. *Tom I*, Warszawa 1988, s. 201; ten pat, *III tomas*, psl. 64; M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, Warszawa 1998, psl. VII–X; A. Smoliński, *Kilka uwag o jednej z bardzo potrzebnych encyklopedii* (Encyklopedia broni. 7000 lat historii uzbrojenia. Darbų rinkinys, red. D. Hardinga, Warszawa 1995), „Arsenał Poznański”, Poznań 2000, R.IX, Nr 1 (25), psl. 34–37.

¹² Labai dažnai lenkų karinę aprangą tiriančiame moksle vartojamą ir neturinčią jokios svetimos kilmės sąvokų terminologiją žodį „spalva“ platesne jo prasme reikia suprasti kaip visumą problemų, tiesiogiai susijusių su karinės uniformos pavidalu, taip pat jos priklausiniais, kuriais naudojosi kareivis kartu su uniforma, dėvima tarnyboje arba ne tarnyboje. Taigi šitaip traktuodami sąvoką „spalva“ suprasi-me kaip kareivio – pėstininko arba raitelio – silueto visumą, tačiau be jam priklausančios ginkluotės. Siauriau tiksliai tie aspektai, kurie susiję su jo koloristika ir medaliais ir ženklais, būdingais atskiriems kariniams daliniams, taip pat tarnyboms ir skyriams, egzistavusiems atskirai nuo tų pačių pagrindinių karinių dalių, pavyzdžiui, kavalerijos arba artilerijos, tačiau ne su tais medaliais ir ženklais, kurie yra faleristikos, o ne karinės aprangos tyrimo dalykas: J. Gerlach, *Chłopi w obronie Rzeczypospolitej. Studium o piechocie wybranieckiej*, Lwów 1939; J. Wimmer, *Historia piechoty polskiej do roku 1864*, Warszawa 1978. Šį labai gerą, savą ir kartu sugestytų terminą Lenkijos karinės uniformos žinovai apibendrintai daugiausia Karinio muziejaus bičiulių draugijos rėmuose dažnai vartojo jau tarpukario laikotarpiu. Tačiau šiuo metu jis labiausiai paplitęs tarp Senojo ginklo ir spalvos mylėtojų draugijos narių. Žr. kad ir Statut Stowarzyszenia Miłośników Dawnej Broni i Barwy oraz Broń i Barwa Niepodległej Polski 1918–1978. *Katalog wystawy zorganizowanej przez Muzeum w Elblągu i Stowarzyszenie Miłośników Dawnej Broni i Barwy Oddział Pomorski w Gdańsku*. Praca zbior., Elbląg 1978; L. i W. Zajączkowsky, *Broń i barwa na Panoramic Raclawickiej*, Wrocław 1987; Z. Żygulski jun., H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988; „*Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego*“. Część XI. *Księga jubileuszowa Stowarzyszenia Miłośników Dawnej Broni i Barwy*. Darbų rinkinys, red. Z. Żygulskiego jun., Kraków 1997; *Dawna Broń i Barwa*. Praca zbior. pod. red. W. B. Mosia, Bytom–Katowice 2003. Žemiau pateikiamoje medžiagoje autorius vartos jį tiek siauresne, tiek ir platesne prasme.

(pirmiausia Piastų valstybės, paskui – Jogailaičių viduramžių laikotarpiu¹³) ir gerais tyrinėjimais¹⁴, apimančiais Naujųjų amžių arba Abiejų

¹³ Regis, tarp didelės daugybės nepaprastai vertingų ir daugiausia ginkluotei skirtų darbų galima paminėti kar ir tokias pozicijas: M. Głosek, A. Nadolski, *Miecze średniowieczne z ziem polskich*, Łódź 1970; L. Kajzer, *Uzbrojenie i ubiór rycerski w średniowiecznej Małopolsce w świetle źródeł ikonograficznych*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976; Z. Wawrzonkowska, *Uzbrojenie i ubiór rycerski Piastów Śląskich od XII do XIV wieku*, Łódź 1976; A. Nadolski, *Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; A. Swaryczewski, *Platnerze krakowscy*, Warszawa-Kraków 1987; *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350–1450*. Darbų rinkinys, red. A. Nadolskiego, Łódź 1990; *Polska technika wojskowa do 1500 roku*. Darbų rinkinys, red. A. Nadolskiego, Warszawa 1994; M. Głosek, *Późnośredniowieczna broń obuchowa w zbiorach polskich*, Warszawa-Łódź 1996; *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1450–1500*. Darbų rinkinys, red. A. Nowakowskiego, Toruń 1998 (II leidimas, pataisytas ir papildytas – Toruń 2003) ir dabar jau šiek tiek pasenęs darbas: A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954. Kur kas platesnė ir išsamesnė dalyko bibliografija yra čia išvarduose darbuose.

¹⁴ Kuklia tuos žodžius rašančio nuomone, ypatingo dėmesio tarp daugybės kitų verti čia esantys labai aukšto, o daugeliu atvejų – tiesiog pavyzdinio neformalaus lygio darbai, skirti daugiausia, kas tam istoriniam laikotarpiui yra visiškai suprantama, ginklams. Tarp jų galima paminėti kad ir tokių autorių darbus: T. M. Nowak, *Z dziejów techniki wojskowej w dawnej Polsce*, Warszawa 1965; ten pat, *Rozwój techniki raketowej w świetle europejskich traktatów XIII–XVII wieku*, Warszawa 1995; J. Werner, *Polska broń. Łuk i kusza*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974; Z. Żygulski jun., *Broń w dawnej Polsce na tle uzbrojenia Europy i Bliskiego Wschodu*, Warszawa 1982; ten pat, *Husaria polska*, Warszawa 2000; W. Zabłocki, *Cięcia prawdziwą szablą*, Warszawa 1989; *Technika a wojna X–XX w*. Darbų rinkinys, red.. P. Matusaka, J. Piłatowicza, Siedlce 2000; *Studia z dziejów polskiej techniki wojskowej od XVI do XX wieku*. Darbų rinkinys, red. J. Wojtasika, Warszawa 2001. Reikia atsiminti, kad iš dalies savo aktualumą išlaikė ir kai kurie senesni to tipo darbai, – žr. kad ir B. Gembarzewski, *Husarze. Ubiór, oporządzenie i uzbrojenie 1500–1775*, Warszawa 1939; S. Kobielski, *Polska broń. Broń palna*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974; A. Nadolski, *Polska broń. Broń biała*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984; W. Kwaśniewicz, *Szabla polska od XV do końca XVIII wieku. Szkice o konstrukcji, typologii i symbolice*, Zielona Góra 1988. Be to, taip pat yra darbų, šiek tiek platesnių, negu tiksliai Lenkijos tematikos realijos – žr. kad ir J. Gutowski, *Broń i uzbrojenie Tatarów*, Warszawa 1997; ir daugybė dažnai išsamiau muziejinių katalogų, taip pat daugybė straipsnių bei fragmentų, skirtų to laikotarpio ginkluotei.

Tuo atveju, kai buvo imamas tirti to laikotarpio Lenkijos kareivio „spalvas“ ypatingas ir iki galo dar neįvertintas vaidmuo šio dalyko atžvilgiu teko europinio masto istoriko tyrimams ir nuostatoms – būtent Bronislawo Gembarzewskio – žr.: *Żołnierz*

Tautų Respublikos laikotarpį, dabartinės mūsų turimos žinios apie abu tuos nepaprastai reikšmingus Lenkijos tautos materialinės kultūros istorijos aspektus 1908–1914, 1914–1918 ir 1918–1939 m. yra palyginti skurdžios ir labai neišsamios. Taip pat reikia pastebėti, kad šio laikmečio tyrimai yra ne tokie išsamūs bei vientisi kaip tyrimai, susiję su Lenkijos karinėse formuotėse XIX amžiuje egzistavusiais reiškiniais¹⁵. Ir tai yra esminis dalykas, nes ypač ta antroji jų grupė, arba kitaip „spalva“, paskui turėjo labai reikšmingą įtaką Lenkijos karinių formuočių, kovojusių Pirmajame pasauliniame kare, uniformos pavidalui, taip pat ir karinei aprangai bei „spalvų“ sistemai, taikytai atgimimo laikų Lenkijos Kariuomenėje 1918–1939 m¹⁶. Be to, nė kiek ne mažiau reikšmin-

polski ubiór, uzbrojenie i oporzádenie od wieku XI do roku 1960. Tom 1. Wieki XI–XVII. Spaudai parengė Z. Stefańska, Warszawa 1960; Tom 2. Od 1697 do 1794 roku. Spaudai parengė Z. Stefańska, Warszawa 1962.

Platesnė ir išsamesnė bibliografija, skirta to laikotarpio „ginklo ir spalvos istorijai“, pateikiama darbuose, nurodytuose anksčiau.

¹⁵ Taip pat ir to laikotarpio Lenkijos kariuomenės „spalvos“ tyrimuose sunku pervertinti tą vaidmenį, kurį atliko B. Gembarzewskio tyrimai ir nuostatos – žr.: *Żołnierz polski ubiór, uzbrojenie i oporzádenie od wieku XI do roku 1960. Tom 3. Od 1797 do 1814 roku. Spaudai parengė Z. Stefańska, Warszawa 1964; Tom 4. Od 1815 do 1831 roku. Spaudai parengė Z. Stefańska, Warszawa 1966.* Be to, ir kitų autorių darbai, kad ir: K. Linder, *Dawne Wojsko Polskie – ubiór i uzbrojenie*, Warszawa 1960; L. Ratajczyk, J. Teodorczyk, *Wojsko Polskie Powstania Kościuszkowskiego w oczach współczesnych i malarzy*, Warszawa 1987; A. Ziółkowski, *Pierwszy Pułk Szwolężerów Gwardii Cesarskiej 1807–1815*, Pruszków 1996.

Be to, čia reikia paminėti dar kelis darbus, kurių pobūdis nors ir populiarinamasis, tačiau jie parengti labai sąžiningai ir su dideliu išmanymu – žr. kad ir R. Morawski, H. Wielecki, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Kawaleria*, Warszawa 1990; ten pat, *Wojsko Księstwa Warszawskiego. Generalicja i sztaby*, Warszawa 1996; ir su tam tikromis i lygomis H. Wielecki, *Dzieje polskiej rogatywki*, Warszawa 1985. Visi čia nurodyti darbai turi labai išsamią šios problematikos bibliografiją.

¹⁶ Apie II Žečpospolitos Lenkijos kariuomenės spalvų sistemas – tos sistemos, kuri turi senas tradicijas, kylančias daugiausia iš karališkosios kariuomenės, ir mažesne apimtimi karinės aprangos tradicijas, kylančias iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos kariuomenės bei Lenkijos kariuomenės Varšuvos Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės laikotarpiu, taip pat Lenkijos karinių formuočių XIX amžiaus tautinių sukilimų laikmečiu – įvedimo proceso eigą ir metodus bei tikslus žr. kad ir H. Wielecki, *Kolorystyka w ubiorze Wojska Polskiego w*

ga ji buvo ir Lenkijos ginkluotosiose pajėgose Saulėlydyje ir pradina-
menuo 1941 metų rugpjūčio mėn. formuojamos Tarybų Sąjungoje va-
dinamosios Lenkijos „liaudies“ armijos atsiradimo laikotarpyje. Taigi
ypač II Žečpospolitos kariuomenėje, nepaisant 123 m. nelaisvės, pavy-
ko sumegzti tradiciją gija, jungiančią ją labiausiai su karališkąja kariuo-
mene ir kiek mažiau su Abiejų Tautų Respublikos Lietuvos Didžiosios
Kunigaikštystės kariuomene bei Lenkijos karinėmis formuotėmis, ko-
vojusioms už valstybės nepriklausomybę ir tautos laisvę XIX a.¹⁷.

Ne ką geriau toks sugretinimas atrodo žvelgiant į karinių vėliavų
tyrinėjimus, nors čia visas pluoštas publikacijų, skirtų Senosios Lenki-
jos laikotarpiui bei XIX a., gali būti laikomas bemaž modeliuojamai-

latach 1919–1939, „Muzealnictwo Wojskowe”, 1992, tom 5; A. Smoliński, *Umundurowanie formacji dragonów w roku 1919 na tle mundurów kawaleryjskiego Wojska Polskiego*, „Arsenał Poznański”, 1997, R.VI, Nr 2 (20); ten pat, *Umundurowanie wz. 1917 i barwy artylerii konnej*, „Artyleria w Operacji i w Walce. Studia i Materiały”, Toruń 1998, R. V, Nr. 5; ten pat, *Barwa artylerii Wojska Polskiego w latach 1918–1939*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej im. gen. Józefa Bema”, Toruń 2001, R.XXXIV, Nr. 20; ten pat, *Kilka uwag o odznakach, proporczykach i innych, nie tylko kawaleryjskich, impoderabiliach*, „Grajewskie Zeszyty Historyczne Zapis. Materiały do Dziejów 9 Pułku Strzelców Konnych”, Grajewo 2002, zeszyt 4 (8); ten pat, *Barwy w kawalerii i artylerii konnej – rzecz święta*, „Pro Memoria”. Pismo Miłośników Przeszłości, Warszawa 2003, Nr. 3 (2).

¹⁷ Čia reikia pridėti, kad šalia „spalvų“ klausimo kitas tradicinis elementas, būdingas išskirtinai Lenkijos kariuomenei ir Lenkijos ginkluotosioms pajėgoms, yra erelio ženklas, nešiojamas ant galvos apdangalų. Svarbiausia jo funkcija, kartu išlaikant būdingiausius piešinio bruožus, išliko kariuomenėje net iki šių dienų – plačiau žr. kad ir B. Królikowski, *Dwa wieki z orłem na czapce (w:) Orzeł – znak żołnierza polskiego*. Darbų rinkinys, red. A. R. Chodyńskiego, Malbork 1981; ten pat, *Znak wojska polskiego. Komentarz do wystawy otwartej 11 XI 1988 r. w Muzeum Okręgowym w Rzeszowie z okazji 70 rocznicy odzyskania niepodległości*, Rzeszów 1988; A. Znamierowski, *Stworzony do chwały*, Warszawa 1995; *Orzeł biały – 700 lat herbu państwa polskiego*. (Parodos Varšuvos Karalių rūmuose, vykusios nuo 1995 m. birželio 26 iki spalio 15 d., katalogas). Darbų rinkinys, red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1995; T. Jeziorowski, *Początki polskiego orła wojskowego (w:) Orzeł biały herb państwa polskiego. Materiały z sesji naukowej w dniach 27–28 czerwca 1995 roku na Zamku Królewskim w Warszawie*. Darbų rinkinys, red. S. K. Kuczyńskiego, Warszawa 1996.

siais darbais¹⁸. Tačiau tai nereiškia, kad veikla, kurios imamasi šiuolaikinėje Lenkijos kariuomenėje siekiant sugrąžinti jai tradicines vėliavas ir kitas karines vėliavas, apsaugota nuo klaidų, kai kada netgi labai akivaizdžių¹⁹. Tačiau visiškai kitaip yra tuo atveju, kai kalbama apie jauniausią, vėliausiai atsiradusį dalyką lenkų žemėse iš čia buvusių reiškinių – būtent faleristiką²⁰. Mūsų dabar turimos žinios apie ordinus, apdovanojimus ir medalius bei ženklus, atsiradusius po 1918 m., yra santykiškai pačios išsamiausios palyginti su žiniomis apie jų pirmtakus²¹.

¹⁸ Žr. kad ir *Jana Długosza Banderia Prutenorum*. Wydał K. Górski, Warszawa 1958; S. Russocki, S. K. Kuczyński, J. Willaume, *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, Warszawa 1978; W. Bigoszevska, M. H. Stoniewska, *Chorągwie i sztandary z lat 1815–1831 w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego*, „Muzealnictwo Wojskowe“, 1985, tom 3; W. Bigoszevska, *Proporzec z 1831 r. świadectwem genezy hasła „Za naszą i Waszą wolność*“, „Muzealnictwo Wojskowe“, 1989, tom 4; P. Borawski, *Uzbrojenie, barwa i chorągwie Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI–XVII w.*, „Muzealnictwo Wojskowe“, 1992, tom 5; A. Klein, N. Sekunda, K. A. Czernielewski, *Banderia apud Grunwald. Część I. Chorągwie polskie pod Grunwaldem*, Łódź 2000; A. Klein, P. Nowakowski, *Banderia apud Grunwald. Część II. Chorągwie krzyżackie pod Grunwaldem*, Łódź 2000; W. Grabowski, *Polskie chorągwie z XVI–XVIII wieku w zbiorach ikonograficznych Armemuseum w Sztokholmie*, „Dawna Broń i Barwa”, 2001, Nr 23; J. Ptak, *Chorągiew w komunikacji społecznej w Polsce piastowskiej i jagiellońskiej*, Lublin 2002; A. Znamierowski, *Insygnia, symbole i herby polskie. Compendium*, Warszawa 2003.

¹⁹ Plačiau apie tuos nepalankius ir kartu gana didelį nerimą keliančius reiškinius žr. kad ir A. Smoliński, *W sprawie przywracania tradycji we współczesnym Wojsku Polskim (Sztandary, nazwy formacji, mundur)*, (w:) *IV Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowych. Koszalin 16 XII 1998 r.* Darbų rinkinys, red. B. Polaka, Koszalin 1999; ten pat, *Patrząc krytycznie na działania w celu przywracania tradycji we współczesnym Wojsku Polskim – sztandary, nazwy formacji, barwa oraz jej elementy*, „Almanach Historyczny“, 2002, tom 4.

²⁰ Pirmieji tipiški faleristikos reiškiniai, būtent ordinaai, Lenkijos žemėse (ir kitose Abiejų Tautų Respublikos dalyse), po ankstesnių nesėkmingų bandymų atsirado tik XVIII a. pradžioje.

²¹ Plačiau šia tema žr. kad ir Z. Puchalski, I. J. Wojciechowski, *Ordery i odznaczenia polskie i ich kawalerowie*, Warszawa 1987; A. Szczecina, *O początkach Orderu Orła Białego* (w:) *Orzeł biały herb państwa polskiego. Materiały z sesji naukowej...*; Z. Puchalski, *Dzieje polskich znaków zaszczytnych*, Warszawa 2000. Ten taip pat pateikiama plati šio dalyko literatūra.

Tokia situacija, be kita ko, visų pirma susidarė dėl to, kad šiuo metu, priešingai negu vėliausi Lenkijos istorijos laikotarpiai, visuotiniai „ginklai ir spalvos“ bei karinės vėliavos, naudotos nuo Ankstyvųjų iki Vėlyvųjų viduramžių, ir jų istorija tiriama specializuotuose institutuose, veikiančiuose prie Lenkijos mokslų akademijos ir kai kuriuose universitetuose. Prie svarbiausių iš jų, užsiimančių daugiausia viduramžių ginklais, reikia priskirti Lenkijos mokslų akademijos Archeologijos ir etnologijos institutą, Lodzės skyrių, Lenkijos mokslų akademijos Materialinės kultūros istorijos institutą, Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto Archeologijos ir etnologijos instituto Ginkluotės istorijos įstai-gą ir Poznanės Adomo Mickevičiaus universiteto Prieistorijos institutą. O kartu didelių nuopelnų iki šio laiko yra įgijęs ir Lenkijos mokslų akademijos Istorijos ir technikos komitetas, tirdamas ginkluotės, visų pirma Naujųjų laikų, istoriją.

Ta itin naudinga veikla (tiek ankstesnė, tiek dabartinė) išugdė didelį ratą specialistų, dirbančių šalies muziejuose, kuriuose sukauptos Lenkijos ir užsienio šalių laimėjimų liekanos iš plačiai suprantamo „ginklo ir spalvos“, karinių vėliavų ir faleristikos laikotarpio²². Tarp jų svarbiausių laimėjimų, susijusių su „ginklo ir spalvos“ tyrimais, turi jau cituotas ilgametis fondų kaupėjas Krokuvos Čartoriskių muziejuje prof. hab. dr. Zdisławas Žygulskis jun.²³, fondų kaupėja Zofia Stefańska²⁴ ir

²² Apie tyrimų, atliekamų remiantis to tipo institucija, reikšmę žr.: T. M. Nowak, *Muzea wojskowe jako warsztat pracy historyka*, „Muzealnictwo Wojskowe“, 1992, tom 5. Čia taip pat reikia pridėti, kad dažnai tokio tipo institucijų darbuotojai su vienoda sėkme užsiima tiek Senosios Lenkijos laikmečiu, tiek ir vėlesniais istoriniais laikotarpiais.

²³ Regis, tarp daugybės to mokslininko parengtų straipsnių ir monografijų, šalia jau cituotų pirmiau, galima būtų išvardyti ir tokius: Z. Żygulski jun., „*Lisowczyk Rembrandta*”. (*Studium ubioru i uzbrojenia*), „Biuletyn Historii Sztuki”, Warszawa 1964, R.XXVI, Nr 2; ten pat, *Geneza i typologia buław hetmańskich*, „Muzealnictwo Wojskowe”, 1964, tom 2; ten pat, *Stara broń w polskich zbiorach*, Warszawa 1982; ten pat, *Odsiecz wiedeńska 1683*, Kraków 1988; ten pat, *Polska broń wodzów i żołnierzy*, Warszawa 2003.

²⁴ Žr. kad ir Z. Stefańska, *Próba ustalenia typów i nazw dział artylerii polskiej XVI i XVII wieku*, „Muzealnictwo Wojskowe“, 1959, tom 1; ten pat, *Genealogia kuszy*, „Muzealnictwo Wojskowe“, 1983, tom 3. Plačiau apie tos jau mirusios silueto tyrinėtojos sėkmingus darbus: M. H. Słoniewska, *Zofia Stefańska (1900–1983) – kustosz Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, „Muzealnictwo Wojskowe“, 1995, tom 6.

dr. Henrykas Wieleckis²⁵ iš Varšuvos Lenkijos kariuomenės muziejaus, ilgametis Malborko pilies muziejaus darbuotojas dr. Antonis Rimualdas Chodyńskis²⁶, dr. Maria Pawłowska²⁷ iš Torunės Apygardos muziejaus, dr. Włodzimierz Kwaśniewicz²⁸ iš Drzonowo prie Zielionos Gūros Lubuskių karinio muziejaus ir Poznanės Didžiosios Lenkijos karinio muziejaus kuratorius mgr. Tadeusz Jeziorowski²⁹. Pastarasis, panaiai kaip ir Henrykas Wieleckis³⁰, yra gausių ir kartu labai vertingų faleristikai skirtų darbų autorius³¹.

²⁵ Prie pavyzdinių ir labai vertingų mokslinių šio dabar jau mirusio tyrinėtojo laimėjimų, kaip ir pirmiau cituoti darbai, galima taip pat priskirti tokius darbus, skirtus Lenkijos kariuomenės karinei uniformai: H. Wielecki, *Geneza polskiego munduru wojskowego* (w:) *Historyczny rodowód polskiego ceremonialu wojskowego*. Darbų rinkinys, red. L. Ratajczyka, Warszawa 1980; ten pat, *60 lat polskiej barwy khaki munduru wojskowego*, „Mówią Wieki“, 1980, Nr 7; ten pat, *Sprawa munduru polskich formacji wojskowych w latach 1912–1918*, „Muzealnictwo Wojskowe“, 1985, tom 3.

²⁶ Prie svarbiausių šio autoriaus įvairios krypties darbų ir gausius laimėjimus galima priskirti kad ir A. R. Chodyński, *Kagańce końskie*, Malbork 1986; ten pat, *Militaria malborskie*, Malbork 1991; ten pat, *Zbroje kolcze z gdańskiego Dworu Artusa. Z tradycji turniejowych w Polsce*, Malbork 1994.

²⁷ Prie svarbiausių mokslinių laimėjimų pozicijų, parengtų šios jau mirusios muziejininkės, reikia priskirti: M. Pawłowska, *Broń i uzbrojenie orientalne w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu*. Katalog, Toruń 1978; ten pat, *Krótką broń palną w zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu*. Katalog, Toruń 1980; ten pat, *Broń biała-sieczna z zbiorach Muzeum Okręgowego w Toruniu*. Katalog, Toruń 1986.

²⁸ Prie svarbiausių šio autoriaus darbų, be ja cituotų, priklauso: W. Kwaśniewicz, *1000 słów o broni białej i uzbrojeniu ochronnym*, Warszawa 1981 (II wydanie – Warszawa 1989); ten pat, *1000 słów o dawnej broni palnej*, Warszawa 1987; ten pat, *Historia szablą pisana czyli szable znanych Polaków I i II Rzeczypospolitej*, Zielona Góra 1997; ten pat, *Leksykon broni białej i miotającej*, Warszawa 2003.

²⁹ Iš vertingiausių ir gausių šio tyrinėtojo darbų, be jau pirmiau cituotų, reikia išskirti dar tokias pozicijas: A. Jeziorowski, *Broń Wojsk Wielkopolskich* (w:) *Barwa i broń sił zbrojnych Wielkopolski w latach 1918-1921*. Darbų rinkinys, red. B. Polaka, Koszalin 1988; ten pat, *Palasz polski i obcy XVII – XX w.*, Poznań 2001; T. Jeziorowski – tekstas, A. Jeziorowski – pieiniai, *Mundur wojewódzkie Rzeczypospolitej Obojga Narodów*, Warszawa 1992.

³⁰ Žr.: H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921–1939. Odznaki pamiątkowe piechoty*, Warszawa 1991; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921–1939. Odznaki pamiątkowe kawalerii*, Warszawa 1992; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921–1939. Odznaki pamiątkowe artylerii*, Warszawa 1994.

³¹ Žr. kad ir T. Jeziorowski, J. Łuczak, *Order Wojenny Virtuti Militari. Katalog zbiorów*, Poznań 1993.

Be to, šalia jau minėtų Zbigniewo Puchalskio iš Varšuvos Lenkijos kariuomenės muziejaus ir Tadeusza Jeziorowskio, taip pat ir kitų tyrinėtojų, faleristiką tyrinėja dar Mieczysławas Wełna³² iš Vroclavo medalių kalystės meno muziejaus ir dr. Krzysztofą Filipowas³³, Balstogės Lenkijos kariuomenės muziejaus fondų kaupėjas.

Karines vėliavas, be kitų jau minėtų tyrinėtojų daugiausia iš Varšuvos Lenkijos kariuomenės muziejaus³⁴, ištyrė ir labai įdomių išvadų pateikė taip pat neetatinis Poznanės muziejaus darbuotojas, būtent mgr. Jarosławas Łuczakas³⁵. Tačiau reikia pastebėti, kad Lenkijos muziejinių susidomėjimas šia mokslo sritimi yra mažesnis negu domėjimasis anksčiau aptartais pagalbiniais istorijos mokslais.

Pateiktas sąrašas autorių, gvildenančių šią tematiką, nėra išsamus, nes ne tokių kruopščių tyrinėtojų, „ginklo ir spalvos“, faleristikos arba

³² Prie svarbiausių šio autoriaus darbų reikia priskirti nors M. Wełna, *Odnaczenia i odznaki jednostek Wojska Polskiego 1914/1918–1939/1945. Katalog wystawy zorganizowanej z okazji 70 rocznicy odzyskania niepodległości*, Wrocław 1988; ten pat, *Odnaki powstań śląskich. Katalog Muzeum Sztuki Medalierskiej*, Wrocław 1985; ten pat, *Odnaki i oznaki Ludowego Wojska Polskiego. Katalog Muzeum Sztuki Medalierskiej we Wrocławiu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989; ten pat, *Wojsko Polskie w Rosji i we Francji w latach 191–1919. Odznaki, orzëlki i oznaki*, Wrocław 2000; ten pat, *Wojsko Polskie i Samoobrona w obronie ziem polskich na wschodzie w latach 1918–1920. Odznaki pamiątkowe i okolicznościowe*, Wrocław 2001.

³³ Žr. kad ir: K. Filipow, *Order Virtuti Militari 1792–1945*, Warszawa 1990; ten pat, *Od Medalu Wdzięczności do Orderu Orła Białego w okresie międzywojennym*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 1998, Nr 12; ten pat, *Falerystyka Korpusu Ochrony Pogranicza (1926-1939)*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, 2002, Nr 15; ten pat, *Pociągi pancerne i wojska kolejowe w falerystyce polskiej (w:) Pociągi pancerne 1918-1943. Organizacja-struktura-działania wojenne*. Darbų rinkinys, red. U. Kraśnickiej i K. Filipowa, Białystok 1999; pirmasis iš čia minėtų darbų tam tikrais aspektais dabar yra jau gana pasenęs.

³⁴ Dar žr.: W. Bigoszevska, H. Wiewióra, *Sztandary Ludowego Wojska Polskiego 1943–1974*, Warszawa 1974; K. Satora, *Opowieści wrześnieowych sztandarów*, Warszawa 1990.

³⁵ Regis, vertingiausias tokio tipo šio autoriaus ir kartu – šiuolaikinės Lenkijos istoriografijos, skirtos čia aptariamai problematikai, laimėjimas yra toks darbas: J. Łuczak, *Chorągwie weteranów Powstania Wielkopolskiego 1918–1919 w zbiorach Wielkopolskiego Muzeum Wojskowego*, Poznań 1999. Šio katalogo vertė, be kita ko, pagrįsta ir autoriaus mėginimais parengti šio tipo dalykų sudedamųjų dalių sąvadą.

karinių vėliavų problematiką, ar tyrinėtojų yra gerokai daugiau. Be to, sąrašą reikėtų papildyti įtraukiant ir tuos autorius, retkarčiais išleidžiančius vertingus atskirų muziejuose laikomų kolekcijų katalogus ar katalogus, skirtus įvairioms laikinoms ir proginėms parodoms. Tačiau didžioji jų dalis paprastai susijusi su ginklais arba faleristika, o „ginklo ir spalvos“ bei karinių vėliavų srityje jų būna mažiau³⁶. Tokių autorių mokslinė veikla gerokai praturtina šiuolaikines mūsų žinias apie visas keturias čia pami-

³⁶ Be pirmiau minėtų pozicijų, dar žr. kad ir W. Bigoszewska, M. Słoniewska, *Powstanie Styczniowe w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, Warszawa 1966; Z. Stefańska, *Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Katalog zbiorów wiek XVIII*, Warszawa 1960; ten pat, *Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Katalog zbiorów wiek XVII*, Warszawa 1968; T. Pawliszak, *Przegląd broni białej od Kościuszki do Kościuszkowców. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku*, Malbork 1974; R. de Latour, *Muzeum Narodowe w Kielcach. Broń – katalog zbiorów*, Kraków 1985; *Źródła i materiały do dziejów Powstania Wielkopolskiego i Wojsk Wielkopolskich 1918-1919. Katalog Muzeum Narodowego w Poznaniu*. Darbų rinkinys, red. T. Jeziorowskiego, Poznań 1978; W. Bigoszewska, *Polski portret wojskowy XVII – XIX w.*, Toruń 1979; J. Dunin-Karwicki, *Szabla polska. Katalog wystawy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie*, Warszawa 1980; B. Królikowski, Z. Nasalski, *Polska czapka wojskowa 1785-1985*, Lublin 1986; L. Zajączkowska, *Broń biała. Katalog zbiorów Muzeum Historycznego we Wrocławiu Oddział Arsenal*, Wrocław 1987; *Odzież wiedeńska 1683. Wystawa jubileuszowa w Zamku Królewskim na Wawelu w trzecieściecie bitwy. Tło historyczne i materiały źródłowe*. Tom I i II. Darbų rinkinys, red. J. Szablowskiego, Kraków 1990; W. Bałdowski, *Militaria z dawnej kolekcji wilanowskiej. Katalog obiektów zachowanych*, Warszawa 1990; A. W. Soldatenko, *Europejski oręż paradny XVII-XIX wieku ze zbiorów Państwowego Ermitażu w Leningradzie. Polonika. Katalog wystawy w Muzeum Zamkowym w Malborku*, Malbork 1991; Skarby Kremla. *Dary Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Wystawa ze zbiorów Państwowego Muzeum Historyczno-Kulturalnego „Moskiewski Kreml”*. Darbų rinkinys, Warszawa 1998; E. Rakoczy, *Jasnogórska Hetmanka w polskiej tradycji rycersko-żołnierskiej*, Warszawa 1998; *Drużyniaci – strzelcy – leguny. Żołnierze Legionów Polskich 1914 – 1918. Katalog wystawy w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich – Muzeum XX. Lubomirskich*, Darbų rinkinys, red. Ł. Koniarka, Wrocław 2001; *I podaje wiek wiekowi. Tradycje chrześcijańskie w dziejach Wojska Polskiego, Wystawa Muzeum Wojska Polskiego (wrzesień 2001-marzec 2002)*. Praca zbior., Warszawa 2001; N. J. Birjukowa, J. A. Miller, J. G. Jefimow, *101 arcydzieł dawnych mistrzów XV-XVIII wieku ze zbiorów państwowego Ermitażu w Sankt Petersburgu. Uzbrojenie – broń – tapiserie. Katalog wystawy 15 czerwca – 12 listopada 2002 r. w Muzeum Zamkowym w Malborku*, Malbork 2002; *Polegaj jak na Zawiszy. Mit czy rzeczywistość. Katalog*. Darbų rinkinys, red. J. Macyszyna, Warszawa 2003.

nėtas pagalbines istorijos mokslo šakas, tiek turint omenyje Senosios Lenkijos, tiek ir vėlesnius laikus. Verta paminėti, kad gana didelė tų tyrinėtojų dalis, be pagrindinių savo muziejinių arba mokslinių įstaigų, dar atstovauja ir Senojo ginklo ir spalvos mylėtojų draugijos centrui³⁷.

Tačiau tokia gera ir perspektyvi tyrimų padėtis yra tik kalbant apie Viduramžius ir Naujuosius laikus. Šiek tiek prasčiau šis dalykas atrodo turint omenyje laikotarpį nuo Lenkijos karybos nuosmukio pradžios ties XVIII a. slenksčiu iki liaudies sukilimų epochos pabaigos XIX a. Reikia paminėti ir tuos tyrimus, kurie, ypač kalbant apie „spalvą“, leidžia kalbėti apie bandymus sukurti labiau sintetinio pobūdžio darbus³⁸.

Pagrindinė priežastis, dėl kurios tyrimų, susijusių su Lenkijos nepriklausomybės organizacijų ir karinių formuočių ginkluotės ir karinės aprangos bei faleristikos ir karinių vėliavų istorija 1908–1914–1918–1939 m., būklė nepatenkinama, yra tai, kad dabartiniu metu, pagaliau kaip ir anksčiau, Lenkijos mokslas neturi jokios institucijos, kurios specializacija būtų tokio tipo tyrimai ir kuri galėtų įgyvendinti nuolatinę ir aiškiai apibrėžtą bei vertybinę neformalią tyrimų programą arba turėdama reikiamą mokslinį prestižą koordinuoti kitų centrų darbą.

Dėl tos priežasties dažnai informacija, pateikiama moksliniam ratui, būna menkesnė – kaip antraeilių tyrimų, kuriuos profesionalūs istorikai atlieka nagrinėdami kitus juos dominančius dalykus, kartais kalbamus dalykus jie nagrinėja kaip šalutinius, susijusius su plačiai suprantama karine istorija. Rezultatas toks, kad paprastai tokie tyrimai būna

³⁷ Plačiau ta tema žr.: A. Konstankiewicz, *Dorobek naukowy Stowarzyszenia Miłośników Dawnej Broni i Barwy*, „Arsenał Poznański”, 1997, R.VI, Nr 1 (19), p. 3–12. XX a. dešimtajame dešimtmetyje Draugijos veikla apėmė gana didelę krašto dalį, turėdama skyrius Krokuvoje, Varšuvoje, Lodzėje, Poznanėje, Liubline, Čens-tachowe, Gdanske, Vroclave, Katovicuose ir Bydgoščiujė. Be to, šiuo metu ji keičia tris periodinius leidinius, būtent: „Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego (wydawane przez Muzeum Narodowe w Krakowie oraz Stowarzyszenie), „Arsenał Poznański”, (Oddział w Poznaniu) oraz „Dawna Broń i Barwa” (Oddział Górnośląski w Katowicach).

³⁸ Dar žr.: T. M. Nowak, *Badania nad historią techniki wojennej w Polsce. Stan i perspektywy rozwoju*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 1977, Nr 2.

daugiau ar mažiau bendro pobūdžio, susiję su ginkluotųjų pajėgų visu-
ma arba atskirais ginklais ir tik retai kada būna vyraujantys studijuojant
tuos klausimus konkrečiuose dideliuose padaliniuose arba skyriuose.
Tačiau kur kas mažiau yra informacijos „spalvos“ tema³⁹, itin didelė
retenybė yra publikacijos, skirtos vien tik tam dalykui. Be to, šalia ži-
nių, pateikiamų parengtose monografinėse studijose, pasirodo ir pro-
fesionalių istorikų nuostatos, įtraukiamos į daugelį fragmentinio pobū-
džio publikacijų, jos spausdinamos daugelyje įvairių periodinių mokslini-
nių ir mokslo populiarinimo leidinių.

Tačiau faleristikos, arba karinių vėliavų, problematika dažniausia
pasireiškia juose sporadiškai ir retai kada į šiuolaikinį mūsų mokslą
įveda kokių nors naujų ir kartu reikšmingų nuostatų, nes paprastai jų
 autoriai naudojami informacija, pateikta ankstesniuose tokio tipo dar-
buose⁴⁰.

Tokios situacijos padarinys yra tas, kad tarp Lenkijos karinės isto-
riografijos laimėjimų šalia labai vertingų nuostatų atsiranda daug in-
formacijos, kurios tikrumas būna nepakankamai įvertintas arba net vi-
siškai klaidingas. Taip nutinka, nes nėra sisteminių ir plačiai skalei su-
planuotų tyrimų, atliekamų pagal specializuotas ir ilgai trunkančias ti-

³⁹ Monografinio pobūdžio publikacijų, kuriose yra daugiau ar mažiau informacijos
apie „ginklą ir spalvą“, gali būti tokios čia: T. Jurga, *Regularne jednostki Wojska
Polskiego w 1939 r. Organizacja, działania bojowe, uzbrojenie, metryki związków ope-
racyjnych, dywizji i brygad*, Warszawa 1975; *Polski czyn zbrojny w II wojnie światowej.
Wojna Obronna Polski 1939*. Darbų rinkinys, red. E. Kozłowskiego, Warszawa 1979;
K. Pindel, *Obrona Narodowa 1937–1939*, Warszawa 1979; P. Bauer, B. Polak, *Armia
Poznań w wojnie obronnej 1939*, Poznań 1983. Čia taip pat reikia pastebėti, kad
paprastai kokios nors informacijos, skirtos ginkluotei, daugiausia – jos dydžiui, rin-
kinys pateikiamas praktiškai kiekviename darbe iš karinės istorijos srities, skirtos
čia mums rūpimam istoriniam laikotarpiui.

⁴⁰ Tokio tipo pozicijos pavyzdys gali būti kad ir palyginti nedidelės apimties darbai,
nurodyti serijoje, pavadintoje „Zarys historii wojennej pułków polskich w latach
1939–1945“, kurią leidžia leidyklos „Ajaks“ biuras Pruškove, nes kiekviename iš jų
būna kokios nors informacijos apie aptariamo skyriaus vėliavas ir ženklus. Tačiau tai
nereiškia, kad nebūna ir pozityvių išimčių. Pavyzdys gali būti kad ir toks darbas: P.
Zarzycki, *27 Pułk Artylerii Lekkiej*, Pruszków 1999, ir kitos šio autoriaus knygelės,
išleistos toje serijoje. Dar žr.: M. Kopczewski, Z. Moszumański, *Polska artyleria
przeciwlotnicza w latach 1920-1939*, Pruszków 1996.

riamąsias programas. Tačiau istorinio sąžiningumo sumetimais reikia pažymėti, kad kartkartėmis kai kuriuose moksliniuose centruose parengiamos publikacijos, skirtos tikrai „Lenkijos karinei technikai“⁴¹, gerokai praturtinančios Lenkijos istoriografijos laimėjimus, ir ne tik karinės istorijos srityje⁴². Be to, palyginti retai pasirodo monografinio pobūdžio plačiau arba siauriau suprantamos karinės technikos darbų, parengtų remiantis sistemiškai atliekamais moksliniais tyrimais, vykdomais pagal tiriamąsias programas atskiruose moksliniuose centruose⁴³. Vis dėlto jų yra tikrai per mažai.

Dėl viso to randasi toks reiškinys, kad mūsų žinios tais aspektais, daugiausia „spalvos“ ir karinių vėliavų klausimais, gausėja lėtai ir dar gana chaotiškai. Be to, kaip ir anksčiau, jos labai padrikos. Pataisyti tokią nepalankią padėtį trukdo ir tai, kad nors tokių problemų svarba jau nurodyta anksčiau, Lenkijos istorikų aplinkoje galima pastebėti palyginti menką susidomėjimą jomis, nes daugiausia tiriami karinės aprangos ir karinių reikmenų klausimai. Nėra ir savotiškos „mados“ imtis tokio tipo temų. Kartu galima pastebėti ir prestižines ar neprestižines tyrimo temas: spalvos ir vėliavos tema priklausytų prie pastarųjų.

⁴¹ Labai įdomus pasiūlymas dėl tokio tipo sąvokos ir jos tyrimo srities pateikė paskutiniu metu T. M. Nowak, *Polska technika wojskowa w badaniach historycznych (w:) Polska historiografia wojskowa. Stan badań i perspektywy rozwoju. VI Ogólnopolskie Forum Historyków Wojskowości*. Darbų rinkinys, red. H. Stańczyka, Toruń 2002.

⁴² Žr. kad ir *Polska myśl techniczno-wojskowa 1918-1939. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Nauk Społecznych i Zarząd Oddziału Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Mechaników Polskich w Koszalinie*. Darbų rinkinys, red. B. Polaka, Koszalin 1988; *Polska myśl techniczno-wojskowa 1918-1945. III Ogólnopolska Konferencja Naukowa w Koszalinie*. Darbų rinkinys, red. L. Komudy i B. Polaka, Koszalin 1995; *Polska myśl techniczno-wojskowa 1918-1989. IV Krajowa Konferencja Naukowa w Koszalinie*. Darbų rinkinys, red. B. Polaka i T. Katafiasza, Koszalin 1997; I. Nowak, *Wybrane problemy historii polskiej techniki wojskowej XX wieku. Zeszyt 2. Sprzęt i środki wojsk chemicznych*, Warszawa 2001. Pastaroji pozicija atsirado Liaudies gynybos akademijos ir Istorinio karybos instituto darbuose.

⁴³ Tokių darbų pavyzdžiai gali būti kad ir čia: A. Rummel, *Polskie konstrukcje i licencje motoryzacyjne w latach 1922–1980*, Warszawa 1985; S. Januszewski, *Tajne wynalazki lotnicze Polaków. Rosja 1870-1917*, Wrocław 1998.

Dėl tokios situacijos pagrindinis vaidmuo tokio tipo tyrinėjimuose, tiek tematinio laikotarpio, tiek ir paskelbtų darbų atžvilgiu, tenka jau anksčiau minėti aplinkai, būtent: muziejiniams, susijusiems su įstaigomis, saugančiomis ir dirbančiomis su karinėmis vėliavomis, senovinių ginklų rinkiniais, karine apranga ir reikmenimis bei faleristikos objektais, karine įranga ir t. t.; tyrinėtojams, susibūrusiems į Senojo ginklo ir spalvos mylėtojų draugiją⁴⁴, ir į jokią organizaciją nesubūrusiems mėgėjams⁴⁵. Dėl labai skirtingo tyrėjų neformalaus pasirengimo ir atstovaujamo tiriamojo tikrumo tokiu būdu atsirandančios publikacijos kai kada būna gana skirtingos pažintinės vertės. Paprastai aukš-

⁴⁴ Apie temų, kurias gvildeno 1992–1997 m. tik vieno Senojo ginklo ir spalvos mylėtojų draugijos skyriaus nariai, būtent Poznaės, pobūdį ir rūšis žr. kad ir *Zawartość pisma od nr-u 1-20*, „Arsenał Poznański”, Poznań 1997 – specialus numeris. O plačiau apie visos Draugijos laimėjimus žr.: A. Konstankiewicz, *Dorobek naukowy Stowarzyszenia Miłośników Dawnej Broni i barwy...* oraz *Wykaz referatów wygłoszonych w latach 1987–1995 oraz sesji naukowych z lat 1973–1996*, „Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego”. Jubilejine Senojo ginklo ir spalvos mylėtojų draugijos knyga, 1997, XI dalis, psl. 265–290.

⁴⁵ Pastaraisiais metais tam tikras ypatingas aktyvumas pastebimas faleristikos atžvilgiu, tačiau jį rodo tie, kurie tiria objektus, kilusius iš Antrojo pasaulinio karo laikotarpio, Lenkijos Liaudies Respublikos laikmečio ir III Žečpospolitos – žr. kad ir S. Oberleitner, *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990. Vademecum dla kolekcjonerów*. Tom I. *Ordery, odznaczenia i odznaki 1705–1831, 1918–1939. 1940–1989*, Zielona Góra 1992; ten pat, *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705–1990. Vademecum dla kolekcjonerów*. Tom II. *Polska Rzeczypospolita Ludowa 1944–1990*, Zielona Góra 1999; L. J. Welker, *Znaki Polski Walczącej. Odznaczenia, orły, oznaki, odznaki, medale*. Katalog, Toruń 1996; J. Partyka, *Odznaki pamiątkowe obrony Lwowa oraz niektóre z lat 1918–1920*, Rzeszów 1998; ten pat, *Odznaki i oznaki Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie 1939–1945 (wojska lądowe)*, Rzeszów 1997; A. D. Ohde, *Polska falerystyka marynistyczna 1949–2001*, Poznań 2001; W. Stela, *Polskie odznaki honorowe i pamiątkowe 1914–1918 & 1918–1921 (wojny o granice)*, Warszawa 2002; I. Musa Czachowski, *Oznaki rozpoznawcze Wojsk Aeromobilnych. Polish Airmobile Forces Shoulder Emblems*, Wrocław 2001; ten pat, *Oznaki rozpoznawcze Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej. Polish Air and Air Defence Forces Shoulder Emblems*, Wrocław 2002; Z. Sawicki, A. Wielechowski, *Odznaki Wojska Polskiego 1989–2002. Katalog zbioru falerystycznego*. Tom 1, Warszawa 2002; Sawicki, A. Wielechowski, *Odznaki Wojska Polskiego 1989–2002. Katalog zbioru falerystycznego*. Tom 2. *Szkolnictwo wojskowe i nauka, odznaki wyróżniające, odznaki specjalistów wojskowych*, Warszawa 2003.

tesnio lygio būna dviejų pirmųjų minėtų grupių tyrėjai – muziejininkai ir Senojo ginklo ir spalvos mylėtojų draugijos atstovai. Tačiau reikia atsiminti, kad tai nėra absoliuti taisyklė, ypač antrosios iš jų atveju, ir kartkartėmis aukštą įvertinimą pelno faktai, ištirti žmonių, nagrinėjančių tuos dalykus išskirtinai tik savo intelektualiams poreikiams patenkinti arba kaip laisvalaikio pomėgis. Be to, panašiai kaip ir visoje kitoje Lenkijos istoriografijos veikloje, taip ir karinėje netrūksta darbų, kurių mokslinė vertė labai menka, o kai kuriais atvejais jie praktiškai būna beverčiai⁴⁶.

Taip pat reikia pastebėti, kad labai dažnai juose esančių faktų vertę sumažina išsamaus mokslinio aparato nebuvimas⁴⁷, neretai nebūna net pagrindinių jo elementų⁴⁸. Dėl to kartkartėmis labai įdomius samprotavimus tokiose publikacijose (dėl negalėjimo įrodyti jų tikrumo) tenka vertinti labai atsargiai ir kritiškai, tad darba, kuriame jie pateikiami, reikia traktuoti tiktai kaip skirtą mokslo populiarinimui, o kai kada – net kaip paprastą publicistiką.

⁴⁶ Žr. kad ir M. Wroński, *Jak Jan Partyka lukę zapelnit...*, „Mars“. Karybos problematika ir istorija. Studija ir medžiagos, Warszawa–Londyn 1998, tom 6.

⁴⁷ Gana dažnai taikomas būdas yra toks, kad praktiškai nebūna prirašytų šaltinių nuorodų. Kartu, atrodo, galima konstatuoti, kad toks savotiškas informacijos šaltinių, paprastai archyvų, „saugos“ būdas, dažniau būna susijęs su darbais „spalvos“ ir faleristikos iš dalies karinių vėliavų srityje negu su ginkluotės – žr. kad ir leidžiamas serijos „Ginklas ir spalva“ pozicijas, būtent: J. Prochwicz, A. Konstankiewicz, J. Rutkiewicz (S. Haykowski – iliustracijos), *Korpus Ochrony Pogranicza 1924-1939*, Warszawa 2003. Nors toje knygelėje yra apščiai įvairios rūšies apibendrinimų, nutylėjimų ir kitokių trūkumų, joje aiškiai matyti, bent jau dalies autorių atžvilgiu, kad dirbta su įvairiais šaltiniais, tarp jų ir archyvais. Gaila tik, jos autoriai apsiribojo ir pateikė tiktai šykščią ir gana išrinktą dalyko bibliografiją. Čia taip pat reikėtų atkreipti dėmesį į leidėjo aplaidumą: yra gan didelių skirtumų tarp duomenų, pateikiamų pavadinimo dalyje ir atvarte. Tai netgi kelia problemų dėl tikslaus jos pavadinimo nustatymo.

⁴⁸ Tokios publikacijos pavyzdys gali būti kad ir čia: L. Kukawski, *Ułani Jazłowieccy. Barwa i broń 1918–1998*, Grajewo 2001. Šiame darbe išnašos, susijusios su autoriaus naudotais karinių įstaigų žurnalais ir paskelbtais atsiminimais bei darbais, yra tiesiogiai autoriaus teksto dalyje. Dažnai jos būna gerokai suprastintos, o knygelėje atskirai nepateikiama jokia bibliografija. Praktiškai dėl to neįmanoma patikrinti daugelio joje esančių tezių.

Dar reikia pabrėžti, kad šiuo metu dėl jau minėtų faktų tikrumo problemos gerokai turtingesnės ir vientisės bei autentiškesnės yra mūsų žinios apie ginklus, tiek šaunamuosius⁴⁹, tiek a meninius⁵⁰, kuriais naudojosi to laikotarpio Lenkijos nepriklausomybės organizacijos ir Lenkijos karinės formuotės bei ginkluotosios pajėgos, negu apie klausimus, susijusius su jų karine apranga ir kariniais reikmenimis. Panašiai tas dalykas atrodo palyginus mūsų žinias apie artilerijos⁵¹ ir šarvuočių⁵²

⁴⁹ Pati vertingiausia ir palyginti išsamiausia, nors, kaip ir anksčiau, nepateikianti išsamaus atsakymo į daugelį tyrimo problemų, yra paskutinė knygelė, skirta tai problematikai, būtent: A. Konstankiewicz, *Broń strzelecka i sprzęt artylerijski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914–1939*, Lublin 2003. Kiti ankstesni toms problemoms skirti darbai: ten pat, *Broń strzelecka Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1986; S. Tórecki, *1000 słów o broni i balistyce*, Warszawa 1982; Z. Gwóźdź, P. Zarzycki, *Polskie konstrukcje broni strzeleckiej*, Warszawa 1993. Be to, gausu ir atskirų fragmentiškų straipsnių, pasklidusių po įvairiausių mokslinius periodinius leidinius ir kitus žurnalus.

⁵⁰ Žr. kad ir *Szable Marszałka Piłsudskiego wracają do Paryża!* Praca zbior. Chicago 1987; „Studia nad Dawnym Wojskiem, Bronią i Barwą“, Tarnowskie Góry–Londyn–Toronto 1993, Nr 2 (10) – *Polska broń biała – wybór źródeł i dokumenty*. Parengė J. Bajda; L. Zachuta, *Z historii oporządzenia białej broni. Wojskowy temblak dystynkcyjny*, Kraków 1991; ten pat, *Warszawskie wytwornie białej broni okresu międzywojennego*, „Miscelanea Bronioznawcze XIX-XX“, Warszawa 1996, Nr 1; T. Królikiewicz, *Bagnety*, Warszawa 1997; M. Prószyński, *Bagnet wojskowy. 350 lat historii*, Warszawa 1998; W. Kwaśniewicz, *Dzieje szabli w Polsce*, Warszawa 1999; K. Szczegłow, *Bagnety Wojska Polskiego 1914–1999. Tom I. Bagnet austro-węgierski w Wojsku Polskim 1914–1930*, Warszawa 2000; tas pats, *Tom II. Bagnet niemiecki w Wojsku Polskim 1917–1939*, Warszawa 2000; tas pats, *Tom III. Bagnety na uzbrojeniu Wojska Polskiego 1920–1999*, Warszawa 2001. Neformali vertė, kurią turi daug kitų čia nepaminėtų pozicijų, yra gana skirtinga. Tačiau kartu reikia atsiminti, kad apstu ir įvairių didesnių ar mažesnių fragmentinio pobūdžio darbų įvairiausiuose moksliniuose periodiniuose leidiniuose ir kituose žurnaluose.

⁵¹ Žr. kad ir S. Pataj, *Artyleria lądowa 1871–1970*, Warszawa 1970; A. Konstankiewicz, W. Słupczyński, *Armata przeciwpancerna wz. 36*, Warszawa 1977; K. Szczegłow, *75 mm armata wz. 1897*, Warszawa 1988; J. Tarczyński, *Samochodowe działa przeciwlotnicze w Wojsku Polskim 1918–1939 – organizacja, sprzęt, walki 1939 roku (Studia i materiały)*, „Materiały–Dokumenty–Archiwalia“, Londyn 1993, zeszyt 8; P. Rozwadowski, *Polskie armaty przeciwlotnicze 75 mm wz. 36/37 oraz 40 mm Bofors*, Warszawa 1998, ir daug smulkiausių straipsnių bei fragmentų, kad ir: S. Ways, *Historia artylerii współczesnej (w:) Artyleria i rakiety*. Darbų rinkinys, red. K. P. Kazakowa, Warszawa 1972.

įrangą, lėktuvų ginkluotę⁵³ ir t. t., nes dabartinės mūsų žinios apie plačiai suprantamą „karinę techniką“ su visomis įmanomomis išlygomis yra kur kas įvairesnės ir turi gerokai mažiau spragų ar – priešingai – taip pat visiškai neištirtų sričių ir tiriamų problemų, negu jų yra Lenkijos kareivio „spalvos“ atveju.

Panašios, nors ir kiek prastesnės negu ginkluotės atveju, yra mūsų dabartinės žinios apie to meto faleristikos reiškinius⁵⁴ ir apie karines vėliavas, naudotas tuometinėse Lenkijos karinėse formuotėse ir Len-

⁵² Žr. kad ir M. W. Żebrowski, *Zarys historii polskiej broni pancерnej 1918–1947*, Londyn 1971; A. Jońca, R. Szubański, J. Tarczyński, *Wrzesień 1939. Pojazdy Wojska Polskiego. Barwa i broń*, Warszawa 1990; J. Magnuski, *Samochody pancerne Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1993; J. Tarczyński, K. Barbarski, A. Jońca, *Pojazdy w Wojsku Polskim (Polish Army vehicles) 1918–1939*, Pruszków 1995. Be to, yra daug smulkesnių darbų.

⁵³ Žr. kad ir A. Morgała, *Polskie samoloty wojskowe 1918–1939*, Warszawa 1972; tas pats, *Samoloty wojskowe w Polsce 1918–1924*, Warszawa 1997; ten pat, *Samoloty wojskowe w Polsce 1924–1939*, Warszawa 2003; E. Malak, *Prototypy samolotów bojowych. Polska 1936–1939*, Wrocław 1990; T. Królikiewicz, *Polski samolot i barwa*, Warszawa 1990; J. B. Cynk, *Samolot bombowy PZL P-37 Łoś*, Warszawa 1990; A. Popiel, *Uzbrojenie lotnictwa polskiego 1918–1939*, Warszawa 1991; A. Glass, *Samoloty myśliwskie Puławskiego – od PZL P.1 do PZL P.8. PZL P.7*, Gdańsk 2001; ir daug kitų monografijų, taip pat smulkesnių ir daugiau ar mažiau vertingų straipsnių bei fragmentų.

⁵⁴ Be anksčiau jau cituotų darbų, dar žr. kad ir K. Seyda, *Ordery, odznaczenia i medale Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1932; S. Łoza, *Ordery i odznaczenia polskie*, Lwów 1938; W. Bończa–Tomaszewski, *Kodeks orderowy*, Warszawa 1939; J. Łukasiewicz, *Odnaki artylerii konnej 1918–1945*, Warszawa 1986 (Militaria Biblioteczka); G. Krogulec, *Uwagi o Orderze Wojskowym Virtuti Militari*, Warszawa 1987 (Militaria Biblioteczka); ten pat, *Krzyż Walecznych. świadek zwycięstwa* i kłęski, Warszawa 1994; W. Bigoszevska, A. Jońca – rysunki, *Polskie ordery i odznaczenia*, Warszawa 1989; K. Filipow, B. Wróblewski – pieiniai, *Odnaki pamiątkowe Wojska Polskiego 1921–1939*. Kawaleria, Warszawa 1992; K. Filipow, B. Wróblewski – pieiniai, *Odnaki pamiątkowe Wojska Polskiego 1921–1939*. Piechota, Warszawa 1994; T. Jeziorowski, *Odnaka 15 Pułku Ułanów Poznańskich*, „Zeszyty Historyczne Towarzystwa b. Żołnierzy i Przyjaciół 15 Pułku Ułanów Poznańskich“, Poznań 1997, zeszyt 2; R. E. Stolarski, M. Wronski, *Odnaki pamiątkowe Korpusu Ochrony Pogranicza*, Tarnowskie Góry 2000.

kijos Respublikos ginkluotosiose pajėgose⁵⁵. Verta pastebėti, kad pas-taraisiais metais atsirado šiek tiek literatūros, skirtos tai tematikai⁵⁶.

Reikia pabrėžti, kad, nepaisant pirmiau padarytų išlygų, dabarti-nės mūsų žinios tuo klausimu (turint omenyje tam tikrą laikotarpį) re-miasi visa čia jau nurodyta literatūra, kur nagrinėjama plačiau ar siau-riau suprantamas terminas „spalva“⁵⁷. Tenka apgailestauti, kad ta lite-ratūra dažnai būna mokslo populiarinamojo pobūdžio. Be to, čia atsi-randa toks reiškinyss, kai nevienodai sudėliojami akcentai tarp atskirų ginklų, tarnybų, bendrųjų problemų ir t. t.

Kadangi iuo metu disponuojame keliais atskirais darbais, skirtais

⁵⁵ Be anksčiau jau cituotų darbų, dar žr.: *Polskie sztandary na francuskim froncie*, Paryž 1918; *Wręczenie sztandarów Wojsku Polskiemu we Francji*, Paryž 1918; *Godło i barwy Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1921; J. Łuczak, *Chorągwie i sztandary (w:) Barwa i broń sił zbrojnych Wielkopolski w latach 1918–1920...*; J. S. Wojciechowski, *Sztandary artylerii konnej*, Manchester 1989; W. Korbiel, *Sztandar dwóch powstań*, Katowice 1993; K. Satora, *O wznowienie rewindykacji wrzesniowych sztandarów Wojska Polskiego z 1939 r. zagarniętych na Kresach Wschodnich przez Armię Czerwoną*, „Mars”. Karybos problematika ir istorija. Studija ir medžiagos, Warszawa–Londyn 1996; tas pats, *Kolejne opowieści wrzesniowych sztandarów: 14 Pułk Piechoty, 79 Pułk Piechoty, Szkoła Podchorążych Sanitarnych, Batalion Szkolny Żandarmarii*, „Mars”. Problematyka i Historia Wojskowości. Studia i Materiały, Warszawa–Londyn 2000, tom 9; L. Kukawski, *Sztandar 15 Pułku Ułanów Poznańskich*, „Zeszyty Historyczne Towarzystwa b. Żołnierzy i Przyjaciół 15 Pułku Ułanów Poznańskich”, 1996, zeszyt 1; W. Zawadzki, *Sztandary Armii „Pomorze“*, „Kronika Bydgoska”, 1998, tom XX ; J. Pych, *Sztandary Legii Rycerskiej I Korpusu Polskiego*, „Mundur i Broń”. Kas ketvirtį leidžiamas leidinys, skirtas Karybos istorijai., Warszawa 2001, Nr 10, ir dar nebaigtas ciklas: L. Kukawski, A. Jeziorkowski – rysunki, *Sztandary kawalerii polskiej XX wieku – część 1*, „Arsenał Poznański”, 1993, R.II, Nr 2 (4).

⁵⁶ Reiškinyss, ypač gerai paryškinatis tai, kad dabartiniu metu turime išleistus ir pir-muosius šaltinius, skirtus tokio tipo problematikai – žr.: *Virtuti Militari 1919–1997. Wybór źródeł*. Parinko ir parengė B. Polak, Koszalin 1999; *Virtuti Militari 181–1831. Wybór źródeł*. Ižanga, parinkimas ir parengimas: B. Polak, Koszalin 2001.

⁵⁷ Tokio tipo darbų autoriai, kurie, šiuos žodžius rašančio nuomone, teoriškai èmèsi kurti kitokio pobūdžio istorinius veikalus, dažnai mano, kad dėl tokios formuluo-tės lengviau pasiekti menkiaus išprususį skaitytoją, daugiausia – jaunimą. Šiuos žo-džius rašančiam, nepaisant viso lankstumo, sunku vis dėlto sutikti su tokiu dalyko traktavimu. Kaip atrodo, toks požiūris paremtas nelabai teisingai suprantamas to-kios literatūros šviečiamasis vaidmuo ir kasdienis jų autorių „visuomeninės misi-jos“ atlikimas. Gali būti, kad tokio reiškinio priežastys glūdi visi kai kitur.

bendriesiems klausimams, susijusiems su Lenkijos kareivio „spalva“⁵⁸, tarp kurių aukščiausio lygio žinios pateikiamos monografijoje, Henryko Wieleckio⁵⁹ monografijoje. Be to, šiuo metu jau pasirodė ir keletas darbų, skirtų kariuomenės aprūpinimui uniformomis, produkcija, jos paskirstymo ir naudojimo taisyklėms ir pan⁶⁰. Visos jos, kartu su daugybe smulkesnių prekių ir priedų, gali būti išiešiotos tašku įvairių kariuomenės aprangos reikšinių tyrimams. Be to, jau dabar turime gausios litera-

⁵⁸ M. Wisznicki, *Album mundurów 1-go Polskiego Korpusu*, Warszawa 1919; R. Saxl, *Umundurowanie Wojska Polskiego*, Warszawa 1928; M. Pęczkowski, S. Bieńkowski i S. Haykowski – pie iniai, *Umundurowanie Wojska, Marynarki Wojennej i Przystosobienia Wojskowego w Polsce*, Warszawa 1935; K. Linder, H. Wiewióra, T. Woźnicki, *Żołnierz polski. Ubiór uzbrojenie i oporządzenie od wieku XI do 1965 roku. Tom V. Od 1939 do 1965 roku*, Warszawa 1965; R. Medwicz, *Polski mundur wojskowy w przededniu II wojny światowej*, „Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego“, 1972, część VII; S. Komornicki, Z. Bielecki, W. Bigoszewska, A. Jońca – rysunki, *Wojsko Polskie 1939–1945. Barwa i broń*, Warszawa 1984 (II wyd. Warszawa 1990). Antras ir trečias iš čia cituotų darbų dalies tyrinėtojų, užsiimančių ta problematika, traktuojamas, ir neteisingai kaip leidinys, turintis šaltinių pobūdį.

⁵⁹ H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy 1918–1939*, Warszawa 1995. Šiai pozicijai reikalingas tam tikras komentavimas. Tačiau tiems, kurie žino ankstesnius to autoriaus darbus, tiek pirmiau cituotus, tiek kitus, gerai žinomi ilgai trukę jo ieškojimai tiek Centrinio karinio archyvo, tiek ir daugelyje krašto bibliotekų – specialii ir muziejų. Be to, jis, kaip muziejininkas, turėjo taip pat galimybę tiesiogiai prisiliesti prie daugybės originalių aprangos daiktų, laikomų daugelyje Lenkijos muziejinių įstaigų, dažniausia – Lenkijos kariniame muziejuje Varšuvoje. To fakto reikšmę pervertinti sunku. Tuo tarpu čia cituojamoje publikacijoje nėra prierasų, nors labai plati bibliografija aiškiai kyla iš daugybės tyrinėtojo nuorodų, ir tai akivaizdu. Tam tikrais atvejais tai sunkina polemiką su daugeliu naujų ir labai įdomių tezių, pateikiamų jos autoriaus, ir dėl to praktiškai neįmanoma patikrinti kai kurių jo pradėtų taikyti nuostatų. Tačiau šios ir kitos pastabos nesumenkina to fakto, kad ta monografija gali tapti labai solidžiu pagrindu tolesniems atskiriems II Žečpospolitos laikų Lenkijos karinės uniformos tyrinėjimams. Prie kitų labai svarbių šio autoriaus publikacijų, be jau cituotų, galima taip pat priskirti kad ir tokį fragmentą: H. Wielecki, *O narodzinach mundurów wojska II Rzeczypospolitej*, „Muzealnictwo Wojskowe“, 1989, tom 4, kur geriau matyti šio tyrinėtojo vykdytų ieškojimų apimtis.

⁶⁰ Žr. kad ir K. Masny, *Przygotowanie służby intendenty do wojny 1939 r.* Opracowali W. Fiedler i J. Hlawaty, „Materiały-Dokumenty-Archiwalia-Studia“, Londyn 2002, zeszyt 13; *Dziesięciolecie Intendenty Polskiej Siły Zbrojnej 1918–1928*. Komiteto pirmininkas red. K. Rudolf, Warszawa 1929; K. Adamek, *Intendencja Wojska Polskiego 1918–1956*, Warszawa 1998; ir daug kitos smulkesnios medžiagos.

tūros, skirtos kariniams ereliams. Tačiau atrodo, kad, kaip ir anksčiau, ne visi jų istorijos aspektai pakankamai nušviesti⁶¹.

Pati išsamiausia literatūra, kartu pateikianti aukščiausio lygio tyrimus, yra skirta Didžiosios Lenkijos kariuomenės 1918–1920 m. „spalvos“ problematikai⁶². Labai plati ir literatūra, skirta čia aptariamo laikotarpio raitosios kavalerijos ir artilerijos spalvų bei karinės aprangos klausimams; minėtina literatūra, susijusi ir su bendromis, ir su konkrečiomis problemomis, pavyzdžiui, atskirų pulkų „spalvomis“. Tačiau reikia pastebėti, kad didžiausią susidomėjimą kelia II Žečpospolitos kavalerija⁶³. Be to, reikia pripažinti, kad, kaip ir anksčiau, dar toli iki gali-

⁶¹ Be pirmiau cituotos literatūros, žr. kad ir Cz. Jarnuszkiewicz, *W sprawie orłów kadrowych*, „Broń i Barwa”, 1936 Nr 11-12; B. Mincer, *Polskie orły do czapek wojskowych 1914-1940*, „Muzealnictwo Wojskowe”, 1992, tom 5; G. Krogulec, *Oznaki 1 Pułku Ułanów Krechowickich*, Warszawa 1980; tas pats, *O genezie orła z czapek Wojsk Wielkopolskich* (w:) *Biografistyka Powstania Wielkopolskiego 1918–1919. Materiały z VI Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego 1918–1919*. Darbų rinkinys, red. B. Polaka, Koszalin 1985; *Polski orzeł wojskowy XX wieku. Informator wystawy w Muzeum Historii Katowic*, Praca zbior., Katowice 1986, H. Gawłowski, *Polskie orły wojskowe 1913–1920*, Kielce 1991; B. Królikowski, *Polski orzeł wojskowy. Próba syntezy* (w:) *Orzeł biały herb państwa polskiego. Materiały z konferencji...*; T. Zawistowski, *Orły kawalerii Legionów Polskich i Polskiej Siły Zbrojnej*, „Mundur i Broń“. Magazyn Poświęcony Historii Wojskowości, 2000, Nr. 4.

⁶² Žr. kad ir S. Pajęczkowski, *Polskie siły zbrojne w b. zaborze pruskim*, „Broń i Barwa“. Biuletyn Sekcji Muzealnej Polskiego Towarzystwa Historycznego w Wielkiej Brytanii, Londyn 1967–1968, Nr. 18–19; ten pat, B. Mincer, *Umundurowanie armii wielkopolskiej 1919-1920*; M. Rezler, *Mundur wielkopolski w latach 1918–1919*, Kościan 1973; tas pats, *Umundurowanie Wojsk Wielkopolskich w świetle przepisów Dowództwa Głównego Sił Zbrojnych w byłym zaborze pruskim*, „Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego“, 1982, część VIII; ten pat, *Wielkopolskie oddziały powstańcze oraz siły zbrojne w byłym zaborze pruskim 1918–1920 – ubiór, oporządzenie, oznaki* (w:) *Barwa i broń sił zbrojnych Wielkopolski w latach 1918–1929...* Ten taip pat yra gausi ir išsami šio dalyko literatūra.

⁶³ Žr. kad ir J. Jaworski, *Jazda Tatarska II Rzeczypospolitej. Dzieje, barwa i broń*, Warszawa 1988 (seria „Militaria–Biblioteczka“); C. Leżeński, L. Kukawski, *O kawalerii polskiej XX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991; L. Kukawski, *Umundurowanie kawalerii Legionów Polskich 1914-1917*, Tarnowskie Góry 1991; L. Rościszewski, *1 Pułk Szwoleżerów Józefa Piłsudskiego 1918–1939*, Warszawa 1993 (publikacija serijoje: „Spalva ir ginklai“) ir: Aleksander Smoliński, *Umundurowanie formacji dragońskich w roku 1919 na tle munduru kawaleryjskiego Wojska Polskiego...*; ten pat, *Umundurowanie wz. 1917 i barwy artylerii konnej...*; ten pat, *Barwa strzelców*

Deja, dabartiniai mūsų tyrimai, nagrinėjantys kitų karinių dalinių „spalvą“⁶⁶, o daugiausia – tarnybų ir daugelį jas sudarančių Lenkijos karinių formuočių 1914–1918 m.⁶⁷ ir II Žečpospolitos Lenkijos kariuomenė, yra palyginti menki, o kai kurie aspektai net nenagrinėti⁶⁸. Nėra platesnių darbų, skirtų pėstininkų karinės aprangos ir aprūpinimo temai, kuriuose būtų atsižvelgta į vykusius pokyčius arba juos lemiančius veiksnius. Labai menkai žinoma ir Lenkijos karinio laivyno „spalva“, nors tai būtent tas 1918–1939 m. laikotarpis, kai būtent ir formavosi jo aprangos pobūdis, paradinio ir iškilmingo munduro atveju pagrindiniuose eskizuose išlikęs aktualus iki šių dienų. Čia verta pastebėti, kad III Žečpospolitos dabartinių ginkluotųjų pajėgų „spalvos“ fone tai yra labai pozityvus ir nepaprastas įvykis.

Panaši pastaba gali būti taikoma ir keletui specialių drabužių ir specialių reikmenų, kurie buvo naudojami Lenkijos ginkluotosiose pajėgose mums rūpimu laikotarpiu, apie kuriuos nežinome beveik nieko. Pavyzdys gali būti kad ir žieminiai apsauginiai drabužiai, taip pat žiemi-

⁶⁶ Toks pavyzdys gali būti ir oro laivyno uniformos klausimas, kuriam skirta visa viena glausta publikacija, kuri yra savotiškas mūsų iki šiol turimų žinių apibendrinimas ir papildo jas smulkiais dalykais, žr.: A. Gałązka, R. Morawski – rysunki, *Encyklopedia lotnictwa wojskowego. Mundury lotnicze. Tom 9. Polska*, Warszawa 1995.

⁶⁷ Iš palyginti negausios literatūros, skirtos tokio tipo formacijoms ir anksčiau egzistavusioms nepriklausomybės organizacijoms, šalia jau cituotų pozicijų dar žr.: M. Klimecki, *Konflikt o dystynkce i oznaki brygad w Legionach Polskich latem 1916 roku*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Białystok 1989, zeszyt 2; M. Klimecki, K. Filipow, *Legiony to... Szkice z dziejów Legionów Polskich*, Białystok 1998 – rozdział: *Mundury i znaki militarne*; M. Dudkiewicz, *Mundury, oznaki i odznaki służby zdrowia Legionów Polskich*, „Biuletyn Instytutu Filozoficzno-Historycznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie“, 1999, Nr 17; M. Jaroszyński-Wolfram, J. Kuczyński – rysunki, *Umundurowanie Polskich Drużyn Strzeleckich 1912-1914*, „Mundur i Broń”. Ketvirtinis leidinys, skirtas karybos istorijai, 2000, Nr 4 (3); B. Królikowski, *Ubiór Armii Polskiej we Francji (1917-1919)*, „Dawna Broń i Barwa“, 2000, R.XV, Nr. 22.

⁶⁸ Žr. kad ir H. Wielecki, *Recenzja pracy Romana Medwicza „Polski mundur wojskowy w przededniu II wojny światowej“*, „Studia do Dziejów Dawnego Uzbrojenia i Ubioru Wojskowego”, 1988, część IX, X. Regis, čia taip pat galima sutikti su teiginiu, kad mažiausiai žinome apie atskirų Lenkijos kariuomenės tarnybų spalvą 1918–1939 m. Tą patį pastaba gali būti taikoma jų karių nešiotiems ženklams („embleoms“) ir daugeliui kitų problemų.

niai kombinezonai šarvuočių kariniams daliniams ir kombinezonai parašutininkams⁶⁹. Panašiai iki šiol atrodė ir karinės avalynės, avėtos II Žečpospolitos kariuomenėje, rūšių ir gamybos būdų išmanymas. Dabartiniu metu ir šis dalykas jau pateko į istorikų susidomėjimo sritį⁷⁰.

Kitas teigiamas pavyzdys ioje medžiagoje yra tai, kad pasirodė keletas šaltinių publikacijų, skitų karinės aprangos problemoms, kol kas išimtinai skirtų tik kariniams kavalerinių aprangai⁷¹.

Jau iš šios (pagal būtinybę glaustos ir paviršutiniškos) tyrimų, skirtų Lenkijos kareivio „ginklui ir spalvai“ mums rūpimu laikotarpiu, apžvalgos matyti, kad jie yra nepatenkinami ir nebaigti. Pagrindinis, kaip matyti, Lenkijos karinės istoriografijos trūkumas šiuo atžvilgiu atsiranda dėl to, kad egzistuoja žymi disproporcija tarp dabartinių mūsų žinių

⁶⁹ Tikrai gera pagrindinė informacija apie to laikotarpio parašutininkų uniformą ir naudojamą įrangą pateikiama darbe A. Jońca, *Polscy spadochroniarze w II wojnie światowej – barwa i broń. Część I. Wrzesień 1939*, Warszawa 1994.

⁷⁰ A. Smoliński, *Zaopatrzenie Wojska Polskiego w obuwie w latach 1918–1921*, (w:) *W kraju i na wychodźctwie. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Sławomirowi Kalembe w sześćdziesiątą rocznicę urodzin. Darbų rinkinys*, red. Z. Karpusa, N. Kasparka, L. Kuka i J. Sobczaka, Toruń–Olsztyn 2001; tas pats, *Przyczynek do dziejów polskiego obuwnictwa wojskowego w latach 1918–1939*, „Mars. Problematyka i Historia Wojskowości. Studia i Materiały”, Warszawa–Londyn 2001, tom 10; tas pats, *Jak wykonany był but saperski wz. 31*, „Arsenał Poznański”, 2002, R.XI, Nr. 1 (29); ten pat, *But saperski wz. 31*, „Mars. Problematyka i Historia Wojskowości. Studia i Materiały”, Warszawa–Londyn 2002, tom. 12.

⁷¹ Tai publikacijos, išleistos prieš 1939 m. kaip oficialios tarnybinės instrukcijos, pateiktos Karinių reikalų ministerijos Intendantūros departamento – „Karinių medžiagų techninės sąlygos“, iš pradžių dedamos į periodinį leidinį „Nowy Przegląd Kawaleryjski“ (Ketvirtinis leidinys kavaleristams ir raitininkams). Iki šio laiko pasirodė: 2002 m. Nr 1 – Kavalerijos vėliavėlės (iš 1939 m.), Gelumbės striukės (iš 1938 m.); Nr. 2 (nemokamas priedas) – Kavalerijos apatiniai drabužiai (iš 1938 m.), Metalinės šarvuotos apyrankės (iš 1936 r.), Kareivių pentinai (iš 1931 r.); Nr. 3 (nemokamas priedas) – Lauko kepurės (iš 1938 m.), Pagrindinis diržas, apatinių drabužių dirželiai, pentinų dirželiai, diržas ir dirželis karabinui priiri ti prie pagrindinio diržo (i 1931 r.), Kavalerijos batai (i 1931 r.); Nr. 4 (nemokamas priedas) – Gelumbinis apsiaustas kavalerijoje (i 1938 m.); Nr. 4 (nemokamas priedas) – Signalinis ragelis kavalerijoje (i 1931 m.), Nr. 6 (nemokamas priedas) – Palapinsiaustės (iš 1931 r.). Gaila tik, kad tie dokumentai publikuojami praktiškai be jokių komentarų.

apie ginkluotę, faleristiką bei karines vėliavas⁷² ir mūsų dabartinio „spalvos“ problematikos išmanymo. Be to, kaip ir anksčiau, neišanalizuoti keli reiškiniai, susiję tiek su ginkluotės problemomis, tiek ir plačiai suprantama „spalva“, tiek su bendraisiais klausimais apie kariuomenę kaip visumą, tiek su labai konkrečiais karinių dalinių ar pavienių karinių formuočių klausimais. Pernelyg dažnai atliekamų tyrimų troško ir to meto valdžia (kitai sakant, įsakymų davėjai), o šiuolaikiniai tyrėjai tokią padėtį priima kaip realiai egzistavusią. Tuo tarpu skirtumas tarp vieno ir kito, ypač karinės aprangos ir aprūpinimo atveju, gali būti ir kartais būdavo gana žymus.

Tuo tarpu anksčiau daugelis karinėse formuotėse ir Lenkijos kariuomenėje naudotų aprangos dalykų⁷³ ir asmeninio aprūpinimo elementų yra visiškai paslaptis arba žinomi vos paviršutiniškai⁷⁴. Menkai žinomas ir būdas, kuriuo kariuomenėje buvo tvarkomasi su ginkluote ir apranga, daugiausia – iš jų naudojimo kariuomenėje instrukcijų, sandėliavimo, laikymo ir atsargų atnaujinimo taisyklių, naudojimo normų, paskirstymo taisyklių ir t. t. Be to, menkai dabar žinome ir techninę problematiką, susijusią su gamyba ir jos organizavimu, techninių normų, privalomų laikytis gaminant daiktus, skirtus kariuomenei, ir t. t.⁷⁵,

⁷² Tačiau čia reikia atsižvelgti į tą faktą, kad šiuo metu kur kas geriau žinome atskirų II Žečpospolitos Lenkijos kariuomenės formacijų vėliavų istoriją negu pačią istoriją, apie daugelio kitų karinių vėliavų, naudotų kariuomenėje ir kariniame laivyne išvaizdą ir paskirtį, taip pat ir apie įvairius tokio tipo ženklus, kurie buvo naudojami tarp 1908 ir 1918 m. – žr. kad ir E. Koczorowski, J. Kosiarski, R. Pluta, *Ceremoniał morski i etykieta jachtowa*, Warszawa 1996; J. Pych, *Proporce nagrodowe i wyróżniające Wojska Polskiego*, „Mundur i Broń”. Ketvirtinis leidinys, skirtas Karybos istorijai, 2000, Nr 4.

⁷³ Būdingas pavyzdys gali būti kad ir avalynės, avėtos Lenkijos kariuomenėje 1918–1939 m., rūšių ir tipų klausimas. Tačiau prisimenant avalynės, importuotos iš užsienio, klausimą šiame tyrimų etape sunku sudaryti visišką, bent jau pagal komplektus, šalyje buvusios avalynės, avėtos II Žečpospolitos ginkluotosiose pajėgose, sąrašą. Ta pati pastaba gali būti taikoma ir jos gamintojams, veikusiems Lenkijoje.

⁷⁴ Šios problemos iliustracija gali būti kad ir A. Smoliński, *Parę uwag w sprawie „nieśmiertelników” Wojska Polskiego z lat 1920-1939*, „Mundur i Broń”. Žurnalas, skirtas karybos istorijai, Warszawa 2001, R.II, Nr 7.

⁷⁵ Apie tokio tipo trūkumus ir problemų komplikuoatumą žr. kad ir A. Smoliński, *Jak wykonany był but saperski wz. 31...*, ten pat, *But saperski wz. 31...* Jų turinį plg. Su straipsniu: A. Bniński, *Konserwacja butów kawaleryjskich wz. 1931*, „Muzealnictwo Wojskowe“, 1992, tom. 5.

klausimus. Atrodo, kad negreit bus baigti ir mūsų tyrimai apie Karinio jūrų laivyno ginkluotę ir įrangą – taip pat ir individualios⁷⁶, lygiai kaip apie plaukiojančius įrenginius ir jų ginkluotę⁷⁷.

Negalima pamiršti, kad tam tikra dalis ligšiolinių nuostatų, kurios daugelį metų buvo pasklidusios lenkų istorinėje–karinėje literatūroje, yra gana poleminės ir be gausios čia nurodytos literatūros reikės tolesnių, dažnai varginančių tyrimų ir šaltinių paieškų. Būtent tokios problemos pavyzdys gali būti kad ir viena iš lenkų techninės minties tarpukario naujovių, t. y. 1935 m⁷⁸. pavyzdžio prieštankinis karabinas, arba TK/TKS tipo žvalgybinių tankų, dažniausiai apginkluotų 20 mm auto-

⁷⁶ Apie individualaus aprūpinimo šaunamaisiais ginklais, skirto karininkams (taip pat ir iš pradžių), tarnaujantiems kariniame laivyne, klausimą žr. kad ir T. Jeziorowski, *Broń biała Marynarki Wojennej II Rzeczypospolitej* (w:) *Militaria polskich formacji i Wojska Polskiego z lat 1914–1922*. Senojo ginklo ir spalvos mylėtojų draugijos XIV mokslinės sesijos madžiaagos išranka. Darbų rinkinys. G. Krogulca, Warszawa 1989; L. Zachuta, *Kordziki w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1991. Tačiau reikia pabrėžti, kad tai temai skirta literatūra yra labai skurdi.

⁷⁷ Žr. kad ir J. Marczak, *Niszczyciel Błyskawica*, Warszawa 1970; ten pat, *Kontrtorpedowiec Burza*, Warszawa 1970; S. Mańkowski, *Okręt podwodny ORP Orzeł*, Warszawa 1972; N. Klatka, J. Niewęglowski, *Mina kontaktowa wz. 08/39*, Warszawa 1973; Z. Golanek, *Stawiacz min ORP Gryf*, Warszawa 1979; A. Komorowski, *Torpeda francuska kal. 550 mm wz. 1924 V*, Warszawa 1985; M. Twardowski, *Niszczyciele typu Grom. Grom, Błyskawica. Część I i II*, Gdańsk 2003.

⁷⁸ Apie poleminius klausimus, susijusius su to karabino istorija, žr.: A. Smoliński, *Wybrane problemy z historii karabinu przeciwpancernego wz. 1935*, „Arsenał Poznański“, 1993, Nr I; ten pat, *Kelios pastabos apie p. Leszko Komudos laišką „Arsenało...“ redakcijai dėl 35*, „Arsenał Poznański“, 1995, R. IV, Nr 13; ten pat, *Jeszcze raz o karabinie przeciwpancernym wz. 35*, „Arsenał Poznański“, 1999, R.VIII, Nr 1 (24); ten pat, *Karabin przeciwpancerny wz. 35 na polu bitwy pod Mokrą*, „Dawna Broń i Barwa“, Katowice 2000, R.XV, Nr 21; ten pat, *Kelios pastabos dėl Kazimierzo Satoros straipsnio apie lenkišką prieštankinį 1935 m. pavyzdžio karabiną*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy“, 2002, R.III (LIV), Nr 1 (191); ten pat, atsakyme Tadeuszui J. Drewnikui, „Przegląd Historyczno-Wojskowy“, 2003, R.IV (LV), Nr 2 (197). Ten taip pat pateikiama plati dalyko literatūra. Naujausio darbo, skirto Lenkijos kariuomenės šaunamiesiems ginklams, autorius, būtent A. Konstankiewicz (*Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego...*) imasi pritarti daugeliui dabar jau pasenusių, kuklia šiuos žodžius rašančio nuomone, požiūrių, susijusių su kai kuriais jau minėtais pirmiau poleminiais tos ginkluotės istorijos elementais.

matiniais karabinais, kokių 1939 m. pasitaikydavo Lenkijos kariuomenės šarvuočių formuotėse, skaičiaus klausimas⁷⁹. Panašią problemą kečia bandymas tiksliai nustatyti kai kurių karinių dalinių etatinių (nuolatinių) karių skaičių, kuriuo turėjo disponuoti atskiros jų formuotės 1939 m., ir apibrėžti tikrąjį ginkluotės dydį, kuris patekdavo į to meto kareivio rankas⁸⁰.

Dėl visų tų pastebėjimų ir pastabų kyla klausimas, ar remdamiesi šiuo metu egzistuojančiomis galimybėmis tyrinėtojai gali papildyti mūsų dabartines labai neišsamias žinias apie Lenkijos nepriklausomybės organizacijų ir karinių formuočių bei Lenkijos kariuomenės „ginklą ir spalvą“ ir faleristiką bei karines vėliavas mums čia rūpimu laikotarpiu. Atsakymas vienareikšmiškai teigiamas, nes turime daug įvairiausių šaltinių, kuriais iki šiol ne visada pakankamai naudojosi šios srities tyrinėtojai.

Pagrindinei ir kartu pačiai svarbiausiai šaltinių grupei priklauso archyvinė medžiaga, saugoma Varšuvos centriniam kariniame archyve. Dabartiniu metu⁸¹ tai labai didelė dokumentų saugykla, joje laikomas vienas iš trijų pačių svarbiausių Lenkijos istoriografijai archyvas,

⁷⁹ Apie diskusiją ta tema žr. kad ir J. Magnuski, *Czołg rozpoznawczy TK (TKS)*, Warszawa 1975; tas pats, *Karaluchy przeciw Panzerom*, Warszawa 1995; R. Szubański, *Polska broń pancerna 1939*, Warszawa 1984; tas pats, *Produkcja wozów pancernych w II Rzeczypospolitej*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1984, R.XXIX, Nr 3 (109); L. Komuda, *Przeciwpancerne tankietki*, „Militaria“, 1993, vol., Nr 4; A. Konstankiewicz, *Jeszcze o ilości uzbrojenia w polskich DP, BK i BPM z 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1989, R.XXXIV, Nr 2 (128).

⁸⁰ Žr. kad ir T. Jurga, *Analiza porównawcza sił polskich i niemieckich w 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny“, 1964, R.IX, Nr 3 (35); A. Konstankiewicz, *Jeszcze o ilości uzbrojenia w polskich DP, BK i BPM z 1939 r...*; ten pat, *Uzbrojenie jednostek brygadowych Wołyńskiej BK we wrześniu 1939 r.*, „Dawna Broń i Barwa“, 2000, R.XV, Nr 21; A. Konstankiewicz, L. Kukawski, *Uzbrojenie kawalerii polskiej 1918-1939*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości“, Warszawa 1983, tom XXVI; ten pat, *Uzbrojenie kawalerii polskiej w latach 1918–1939 (Jednostki dywizyjno-brygadowe)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, Białystok 2003, tom. XL; A. Smoliński, *Karabin przeciwpancerny wz. 35 na polu bitwy pod Mokrą...*

⁸¹ Duomenys apie archyvo saugyklos didumą ir atskirų archyvinių rinkinių dydį susiję su informacija apie 1996 m. būklę.

kuris užima 12 000 išilginių metrų. Laikotarpio, kurio problematika mus čia domina, tyrimams gali būti naudojami dokumentai iš I skyriaus, pavadinto „1908–1939 m. dokumentai“⁸².

Tarp tų dokumentų – Lenkijos nepriklausomybės organizacijų, egzistavusių prieš 1914 m., ir karinių formuočių Pirmojo pasaulinio karo metu, o kai kurių – egzistavusių jau 1918 m. lapkritį, plačiai suprantamų „ginklo ir spalvos“, faleristikos ir karinių vėliavų problemų tyrimuose turimi dokumentai, pasklidę po daugelį rinkinių. Pirmoji iš jų yra 12 **Lenkijos prieškarinių sąjungų**⁸³ rinkinių grupė (sign. I.110.3 – 7, 9, 11, 13, 14, 16 – 17), 1908–1914 m., užimanti 2,1 išilginio metro (toliau – i.m.)⁸⁴ ir 56 archyviniai vienetai (toliau – a.v.), kuriuose galima rasti smulkios informacijos, susijusios su Šaulių sąjungos, Bartošų būrių, Lenkijos šaulių būrių, Sakalo lauko būrių ir Podhalansko būrių „ginklu ir spalva“ bei faleristika.

Jiems priklauso ir didelė grupė **Lenkijos legionų ir Lenkijos pagalbinio korpuso** dokumentų grupė, sudaryta net iš 74 archyvinių rinkinių (sign. I.120.1 – 76, užimanti 130 i.m. ir 3958 a.v., 1914–1918 m.)⁸⁵. Tarp jų yra daug dokumentų, susijusių su ginkluotės, reikmenų ir karinės aprangos poreikiais legionieriams, ir daug raportų iš įvairių brigadų bei skyrių, rodančių tikrąją jų aprūpinimo aprangos dalykais, individualiais reikmenimis ir ginklais padėtį. Be to, ten galima rasti ir daug informacijos apie medalius, įsteigtus ir nešiotus Lenkijos legionuose, kad ir I Legionų brigados medalius, būtent už „Ištikimą

⁸² *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie*. Praca zbior., Warszawa 1996, s. 10.

⁸³ Dabartiniu metu dažnai vartojamas ir kitas, tinkamesnis to rinkinio pavadinimas, būtent Lenkijos karinės ir nepriklausomybės organizacijos.

⁸⁴ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 29. Dar žr.: T. Wawrzyński, *Materiały źródłowe do dziejów polskich organizacji wojskowych 1908–1914*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 1985, Nr. 13–14.

⁸⁵ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 29–30. Dar žr.: T. Wawrzyński, *Źródła do dziejów Legionów Polskich, Polskiego Korpusu Posiłkowego i Polskiej Siły Zbrojnej 1914–1918*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości“, 1984, tom. XXVII.

tarnybą⁸⁶.

Kitą gausią grupę sudaro **Lenkijos ginkluotųjų pajėgų** dokumentai (sign. I.122.1⁸⁷ – 107). Ji apima 100 archyvinių rinkinių, iš viso jie užima 84 i.m. ir apima 6421 a.v., 1917–1920 m.)⁸⁸. Tarp daugelio kito-kio pobūdžio dokumentų pasklido ir dokumentai, susiję su užsakytais reikmenimis ir ginklais bei jų išėiga. Panašios informacijos taip pat galima rasti raportuose, sudarytuose atskirų karinių formuočių. Tačiau tikras informacijos lobynas, daugiausia – „spalvos“ srityje, yra įvairūs vadovybės kasdien duoti įsakymai. Juose galima rasti ne tik konkrečias instrukcijas dėl aprangos, bet taip pat ir duomenų apie jose daromus pakeitimus ir jų laikymosi mastą ir pan. Be to, tos grupės dokumentuose taip pat galima rasti tam tikros informacijos iš faleristikos srities, daugiausia – I Lenkijos korpuso Rusijoje. Nedidelis tų dokumentų procentas yra rusų kalba. Tačiau tai paprastai neliečia mums rūpimos čia rūšies dokumentacijos.

Ne mažiau svarbūs ir reikšmingi tiems klausimams yra ir 17 dokumentų rinkinių, priklausančių **gen. Hallerio kariuomenės** grupei (sign.

⁸⁶ Apie ordinus, ne iotus Lenkijos legionuose, žr. kad ir M. Opalek, Pamiątkowe odznaki i medale polskie z roku 1914/1915, Kraków 1915, ten pat, Pamiątki polskie 1914–1915. Odznaki, medale, plakiety, pierścionki. Zeszyt 2, Kraków 1916; tas pats, Pamiątki polskie 1914–1917. Odznaki, medale, plakiety. Zeszyt 3, Kraków 1917; M. Dubrowska, Pamiątki I wojny światowej w Muzeum Historycznym m. st. Warszawy. Zbiór Krzysztofa Klingera, Warszawa 1994; M. Klimecki, K. Filipow, op. cit. – rozdział: Legenda Legionów w znakach zakłeta; A. Kozłowska, 4 Pułk Piechoty Legionów w latach 1915-1939. Ludzie, tradycje, pamiątki, „Mars“. Problematyka i Historia Wojskowości. Studia i Materiały, 2001, tom 11.

⁸⁷ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 30. Dar žr.: T. Wawrzyński, *Źródła do dziejów Legionów Polskich, Polskiego Korpusu Posiłkowego i Polskiej Siły Zbrojnej 1914-1918...*

⁸⁸ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 30–31. Dar žr.: Z. G. Kowalski, *Materiały do historii Polskiej Oddzielnej Brygady na Kaukazie 1917–1918 w Centralnym Archiwum Wojskowym*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 1996, Nr. 19; ibtas pats, J. Woyno, *Materiały do dziejów I Korpusu Polskiego w Rosji 1917–1918*, 2001, Nr. 24; ten pat, *Materiały archiwalne do dziejów polskich formacji wojskowych w Rosji (1914-1920)*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 2002, Nr. 25.

I.123.1 – 17), kuri i viso užima 39,3 i.m. ir apima 1312 a.v.⁸⁹. Tuose dokumentuose yra labai išsibarsčiusių duomenų apie Lenkijos kariuomenės Prancūzijoje ginkluotės padėtį ir rūšis bei informacijos, susijusios su įvairiausiais jos medaliais ir ženklais, karine apranga, spalvomis, apie tai, kaip atrodė ir vadinosi karinių laipsnių ir titulų ženklai. Dalis tų dokumentų buvo sudaryti prancūzų kalba.

Tam tikros informacijos, susijusios su sukilėlių formuočių reikmenų, ginkluotės ir aprūpinimo klausimais, yra **Gurno lionsko sukilimo** dokumentų grupėje (sign. I.1.130.1 – 91 – 32,9 i.m. ir 3035 a.v., 1919–1922 m.)⁹⁰ ir keturiuose tik paskiruose **Lietuvos ir Baltarusijos savigynos** dokumentų rinkiniuose, sudarytuose iš fragmentų (sign. 140.1 – 4 – 0,29 i.m. ir 33 a.v., 1916–1920 m.)⁹¹. Pastaruoju atveju įdomūs gali būti tik ginkluotės, kurią turėjo įvairios Savigynos formuotės, sąrašai.

Tyrimuose, skirtuose II Žečpospolitos ginkluotųjų pajėgų, taigi Lenkijos kariuomenės ir Karinio laivyno „ginklo ir spalvos“ problematika, pagrindinę ir pačią svarbiausią šaltinių grupę sudaro archyvinė medžiaga, saugoma Centriniam kariniame archyve. Tarp jų tyrimams, skirtiems Lenkijos kareivio plačiai suprantamoms „ginklo ir spalvos“ problemoms, pačią didžiausią vertę turi rinkinys aktų, kuriuos sudarė **Karinių reikalų ministerijos Intendantūros departamentas** (sign. I.300.59)

⁸⁹ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 31. Dar žr.: T. Wojciechowski, *Zespoły akt Armii generała Hallera*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 1971, Nr. 3; ten pat, J. Woyno, *Materiały do historii wojskowych stosunków polsko–francuskich 1917–1939*, 1994, Nr. 17.

⁹⁰ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 32–33. Dar žr.: B. Woszczyński, *Źródła archiwalne do trzeciego powstania śląskiego przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 1971, Nr. 3; ten pat, B. Panecka, *Źródła do dziejów powstań śląskich (1919–1921) przechowywane w Centralnych Archiwum Wojskowym*, 1985, Nr. 13–14. Kai kurie iš tų dokumentų, ypač tie, kuriuose šalia kitų dalykų yra kokios nors informacijos apie ginkluotę, buvo publikuotos leidinyje: *Źródła do dziejów powstań śląskich*. Tom I. *Październik 1918 – styczeń 1920*. Część I. I rinko ir parengė H. Zieliński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963; Tom II. *Styczeń – grudzień 1920*. Parengė T. Jędruszczak i Z. Kolankowski, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970.

⁹¹ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 33.

ir jo pirmtakai 1918–1939 m.⁹²; tam rinkiniui priklausio ir Vyriausiosios karinės kasos dokumentai. Iš viso rinkinyje dokumentų – 4,8 i.m., jis apima 138 a.v.⁹³. Tuose dokumentuose yra daug duomenų, susijusių su Lenkijos kariuomenės uniformų pavyzdžių kūrimo, gamybinės bazės ir Lenkijos tekstilės pramonės techninių galimybių, tekstilės ir odos žaliavų bei raugų, reikalingų Karinio laivyno aprangos ir uniformoms pagaminti, klausimais, taip pat apie karinių uniformų medžiagos užsakymo planus atskirais laikotarpiais. Be to, ten dar yra įvairios rūšies atskaitų apie darbus ir užduotis, kurias vykdė Intendantūros departamentas ir jam pavaldžios institucijos, bei raportai apie kariuomenės aprūpinimą apranga ir reikmenimis, gausios, kad ir susijusios su kariniais reikalais, sagomis⁹⁴, striukėmis, apatiniais drabužiais ir t. t. Tarp to rinkinio dokumentų galima aptikti informacijos apie kai kurių paramilitaristinių formuočių aprangą. Ten taip pat yra medžiaga, atskleidžianti intendantūros tarnybos organizaciją ir atskirų jos formuočių veiklos barus bei rezultatus karinių uniformų aprūpinimu per ištisą tarpukario laikotarpį⁹⁵.

⁹² Apie tos institucijos organizacinės struktūros pertvarkymą ir pavadinimo keitimus žr. kad ir B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972; T. Böhm, *Z dziejów naczelných władz wojskowych II Rzeczypospolitej. Organizacja i kompetencje Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918–1939*, Warszawa 1994; K. Adamek, op. cit.

⁹³ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 56. Dar žr.: Z. Rzeszółko, *Charakterystyka akt Departamentu Intendentury Ministerstwa Spraw Wojskowych 1918–1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, Warszawa 1975, Nr. 7.

⁹⁴ Apie kariuomenėje naudotas sagas iki šiol rašyta: *Polskie guziki wojskowe (1914–1945) ze zbiorów Krzysztofa Gładkiego*, Jelenia Góra 1983; W. Boczkowski, M. Jaroszyński-Wolfram, *Guziki. Polskie guziki wojskowe od XVI do końca XX wieku. Przewodnik dla kolekcjonerów*, Warszawa 1999.

⁹⁵ Apie intendantūros tarnybos organizaciją ir veiklą karinės uniformos srityje ir Lenkijos pasirengimą aprūpinti kariuomenę toje srityje galimu karo atveju žr. kad ir T. Dąbrowski, *Przygotowania w dziale mundurowym oraz stan zapasów w r. 1939*, „Bellona“, Londyn 1952, zeszyt 3; L. Teter, *Przygotowania obronne potencjatu gospodarczego Polski okresu międzywojennego w świetle wojskowych materiałów archiwalnych*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 1972, Nr 4; ten pat, J. Ciesielski, *Organizacja zaopatrzenia wojska w latach 1918-1939 w świetle akt Centralnego Archiwum Wojskowego*, 1983, Nr 12; M. Cieplewicz, *Służby Wojska Polskiego w latach 1921-1926*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości“, 1986, tom XXIX; ten pat, *Wojsko Polskie w latach 1921-1926*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998; Z. Kłoczewski, *Polska gospodarka wojskowa 1918–1939*, Warszawa 1987; W. Rezmer,

Tačiau atrodo, kad pačios didžiausios vertės ir įdomiausia tyrinėtojo požiūriu yra Intendantūros departamento dokumentų dalis⁹⁶, kurią sudaro Aprangos komisijos posėdžių protokolai, iš kurių galime tiksliai sužinoti tos institucijos, kuriai vadovavo žymus Europos masto profesionalas „ginklo ir spalvos“ srityje, būtent čia jau minėtas pulk. Bronisławas Gembarzewski, veiklos būdą ir barus⁹⁷. Be to, pagal tuos protokolus galima nuodugniai išanalizuoti karinės aprangos pokyčių, vykusių 1918 m. pab. ir daugiausia – 1919 m., procesą, prasidėjus 1917 m., ir naujo pavyzdžio karinės uniformos bei spalvų ir ženklų sistemos, įdiegtos 1919 m. lapkričio mėn. instrukcija, atsiradimą. Tų protokolų turinio analizė atskleidžia priežastis ir būdą, kuriuo trečiajame dešimtmetyje buvo įdiegta keletas pakeitimų „spalvos“ ir ženklų sistemoje, taip pat ir tai, kaip atrodė ir kaip buvo dėvima 1919 m. pavyzdžio karinė uniforma.

Operacyjna służba sztabów Wojska Polskiego w 1939 roku. (Organizacja, zasady funkcjonowania, przygotowanie do wojny), Toruń 1993; M. Jabłonowski, *Cztery lata przed wojną. Z dziejów gospodarki polskiej 1936–1939*, Olsztyn 1996; ten pat, *Wobec zagrożenia. Wojsko a gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935–1939*, Warszawa 2001; K. Adamek, op. cit. Be to, tame darbe yra gausi šaltinių apie tos tarnybos veiklą apžvalga.

⁹⁶ Tai 1918 m. protokolai – iš parengiamosios konferencijos ir trijų eilinių Aprangos komisijos posėdžių; 1919 m. – posėdžių protokolai: nuo 4 iki 22, nuo 24 iki 27 ir 29-as; 1920 m. – posėdžių protokolai nuo 30 iki 36; 1922 m. (po pakeitimų, susijusių su Komisijos funkcionavimo būdu ir jos sudėtimi) – 15 posėdžio protokolas ir posėdžio, vykusio 1922-11-02 protokolas; 1923 m. – 39, 41, 44, 47, 52 Komisijos posėdžio protokolai ir nuo 61 iki 64; 1924 m. – Karinės uniformos komisijos posėdžių protokolai – nuo 1 iki 3 ir Aprangos komisijos 90 ir 91 posėdžių protokolai (po eilinių pakeitimų) ir (po numeracijos pasikeitimo) nuo 1 iki 4 posėdžio protokolai; 1925 m. – posėdžių nuo 5 iki 10, nuo 13 iki 18, nuo 26 iki 30, nuo 32 iki 37 bei 39 posėdžio protokolai, posėdžių nuo 41 iki 44 protokolai; 1926 m. – posėdžių nuo 1 iki 13 protokolai. Tame metiniame komplekte trūksta 5 posėdžio protokolo. Vietoj to yra du 4 posėdžio protokolai, bet kiekvienas jų susijęs su kuo nors kitu ir pažymėtas kita data. Greičiausia čia įvyko klaida numeruojant protokolus. Išanalizavus saugomų protokolų turinį reikia apgailestauti, kad iki mūsų laikų neišliko pilnas jų kompletas.

⁹⁷ Apie to žymaus mokslininko vaidmenį, kurį tarpukario laikotarpiu jis atliko darbuose Lenkijos kariuomenės karinės uniformos pavidalą ir spalvas bei kuriant Lenkijos karinį muziejų Varšuvoje, jo veikloje, žr.: Z. Stefańska, *Bronisław Gembarzewski (1872–1941)*, „Muzealnictwo Wojskowe“, 1985, tom 3; H. Wielecki, *Pułkownik Bronisław Gembarzewski – historia i muzeologia*, „Muzealnictwo Wojskowe“, 1992, Nr. 5.

Nereikia pamiršti, kad tarp to rinkinio dokumentų galima rasti ir keletą smulkių, nors kai kada ir gana reikšmingų, žinių apie to meto Lenkijos kariuomenės ginkluotę, daugiausia – ašmeninius ginklus.

Kitas nepaprastai reikšmingas dokumentų, susijusių su „spalva“, rinkinys yra **Intendantūros techninio instituto** dokumentai (sign. I.342.9). Šis rinkinys užima 1 i.m., jį sudaro 29 a.v., sudaryti Intendantūros techninių bandymų biuro, egzistavusio 1924–1928 m., o paskui pertvarkyto į Intendantūros techninį institutą, kuris veikė iki 1939 m.⁹⁸. Tarp gausios labai įdomios medžiagos, likusios iš tų abiejų institucijų, ypač didelio dėmesio vertos jau pirmiau minėtos tarnybinės instrukcijos, išleistos pavadinimu „Techninės kariuomenės medžiagų sąlygos“. Tačiau ten nėra sukomplektuotos tokio tipo dokumentacijos. Be to, ten taip pat yra dokumentai, susiję su aprangos daiktų, avalynės, apatinių drabužių ir patalynės gamybos technologija.

Panašaus pobūdžio yra ir dokumentai, esantys nedideliame **Valsybinių karinės aprangos gamybos įmonių** rinkinyje (sign. I.363.5), užimančiame tik 0,75 i.m. ir apimančiame vos 18 a.v., atsiradusių 1928–1939 m.⁹⁹. Be kitų klausimų, jie yra susiję su gatavos karinės uniformos ir avalynės gamyba, taip pat su biudžetinėmis sąmatomis ir finansiniais balansais, iš kurių galima susidaryti vaizdą apie produkcijos sąnaudas ir atskirų jos elementų kainas.

Nepaprastai reikšmingi II Žečpospolitos kariuomenės karinės uniformos ir ginkluotės tyrimų požiūriu yra **Kariuomenės reikalų ministerijos štabo Aprūpinimo ir komunikacijos IV skyriaus** 1920–1921 m. dokumentai (sign. I.300.10), apimantys 90 a.v. ir užimantys 3 i.m.¹⁰⁰. Prie ver-

⁹⁸ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 81–82. Dar žr.: D. Skrzypczak, *Akta wojskowych instytucji i biur technicznych z lat 1915–1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 1981, Nr. 11.

⁹⁹ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 80. Tai trijų įmonių, veikusių Krokovoje, Poznanėje ir Varšuvoje, aktai.

¹⁰⁰ Ten pat, p. 40. Dar žr.: D. Skrzypczak, *Archiwalia wojskowych misji zagranicznych z lat 1918–1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 1983, Nr. 12. Apie tos institucijos organizacinės struktūros pertvarkymą ir jos pavadinimo pakeitimus žr. kad ir B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921. Zarys organizacji i działalności...*; T. Böhm, op. cit.

tingiausių iš jų reikia priskirti dokumentus, likusius po Lenkijos karinės pirkimų misijos Paryžiuje ir po panašių misijų, veikusių 1919 ir 1920 m. Austrijoje ir Didžiojoje Britanijoje. Tai veiklos ataskaitos, kuriose, be kita ko, yra informacijos apie nupirktų karinių uniformų, avalynės, reikmenų ir ginkluotės, tarp jų šaunamųjų ginklų, artilerinės įrangos, ašmeninių ginklų skaičių bei jų transportavimą į šalį. Tą informaciją papildė užsienio tiekėjų, bendradarbiavusių su misijomis, sąrašai, jų pasiūlymai ir su jais sudarytos sutartys, taip pat finansinės suvestinės, skaičiavimai ir balansai, pagal kuriuos galima nustatyti įsigytos karinės medžiagos kiekį ir išlaidas tiems dalykams¹⁰¹.

Vertingas tų žinių papildymas gali būti iš fragmentų sudaryti **Užsienio transporto kontrolės** rinkinio dokumentai (sign. I.300.70 – 0,5 i.m. ir vos 12 a.v., 1919–1920 m.), kuriuose saugomi transporto su karinėmis medžiagomis, nupirktomis užsienyje ir gabenamomis į šalį¹⁰², sąrašai, taip pat **Lenkijos karinės pirkimų misijos Paryžiuje** dokumentai (sign. I.305.3 – 0,75 i.m. ir 28 a.v.)¹⁰³, susiję su 1919–1921 m., tarp kurių yra karinių medžiagų ir reikmenų, nupirktų Lenkijos kariuomenei užsienyje, katalogai. Be to, tam tikros informacijos apie tos misijos veiklą ir jos atliktus pirkimus yra ir **Karinės gamyklos centrinės valdybos** dokumentų fragmentuose (sign. I.363.1 – 0,6 i.m. ir 14 a.v., 1922–1928 m.)¹⁰⁴.

Nepaprastai įdomi ir reikšminga yra šaltinių medžiaga, susijusi su II Žečpospolitos laikotarpio Lenkijos karinės dvasininkijos „spalva“:

¹⁰¹ Anksčiau tyrimus tais klausimais atliko kad ir: K. Sandomirski, M. Wrzosek, *Transport do kraju sprzętu wojennego przyznanego Polsce przez Wielką Brytanię w 1920 r.*, „Przegląd Historyczny”, 1962, Nr. 2; J. Kukułka, *Francja a Polska po traktacie wersalskim (1919-1922)*, Warszawa 1970; K. Sandomirski, *Polska Misja Wojskowa Zakupów w Paryżu w latach 1919-1920*, „Wojskowy Przegląd Historyczny“, 1978, R. XXIII, Nr. 4 (86). Tam też bogaty wybór źródeł archiwalnych z zakresu tej problematyki. Dar žr.: M. Borjık, *Zadržovjini prepravy vjlečneho materijlu pres Československo do Polska v letech 1919–1920* (w:) *Śląsk Cieszyński u zarania polskiej i czechosłowackiej niepodległości 1918-1920*. Darbų rinkinys, red. K. Nowaka, Cieszyn 1999.

¹⁰² *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 60-61.

¹⁰³ Ten pat, psl. 68.

¹⁰⁴ Ten pat, psl. 84.

ją sudaro **Vyskupinės lauko kurijos** rinkiniai (sign. I.300.19 – 1,5 i.m. ir 48 a.v., 1918–1939 m.) bei **Karinių reikalų misterijos nekatalikų tikėjimo biuro** dokumentai (sign. I.300.20 – 3,6 i.m. ir 138 a.v., 1919–1939 m.)¹⁰⁵. Jie atskleidžia ne tik dvasininkijos uniformos pavidalą ir ženklus pagal instrukciją, bet ir pačių dvasininkų, daugiausia – katalikų, požiūrį į tokios aprangos dėvėjimą tuo metu, kai neatlieka religinių apeigų: ar reikalinga uniforma, ar tik atskiri jos elementai. Apie tokių klausimų svarbą gali paliudyti toks faktas, kad jie tapdavo tam tikrų ginčų tarp Lauko vyskupo ir karinės valdžios objektu.

Labai įdomus „ginklo ir spalvos“ (tačiau su antrosios persvara) ir faleristikos tyrinėjimų požiūriu yra **Karinių reikalų ministerijos Bendrojo vadovavimo departamento** dokumentų rinkinys (sign. I.300.22), užimantis 7 i.m. ir apimantis 142 a.v., atsiradęs tarp 1926 ir 1939 m.¹⁰⁶. Greta ten dominuojančios kitokio pobūdžio medžiagos, pavyzdžiui, susijusios su kariuomenės teisine situacija ir įvairiomis visuomeninėmis organizacijomis, labai daug dokumentų apie Lenkijos kariuomenės at-

¹⁰⁵ Ten pat, psl. 43. Apie tos institucijos organizacinės struktūros pertvarkymą ir jos pavadinimo pakeitimus 1918–1939 m. ir kitus klausimus plačiau žr. kad ir: B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921. Zarys organizacji i działalności...*; J. Odziemkowski, B. Sychała, *Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1987; T. Böhm, op. cit.; Z. Waszkiewicz, *Duszpasterstwo w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Toruń 2000. Ten taip pat yra didelis šaltinių medžiagos pasirinkimas, tarp jų archyviniai šaltiniai ir rinkinys, skirtas čia aprašomų rinkinių turiniui. O apie kariuomenės dvasininkijos „spalvą“ žr. kad ir S. Z. Frątczak, *Organizacja i ubiór polskiego duszpasterstwa wojskowego w latach 1914-1922*, „Muzealnictwo Wojskowe”, 1995, tom 6; ten pat, *Umundurowanie kapelanów Wojska Polskiego. Część I. Legiony*, „Mundur i Broń”. Ketvirtinis leidinys, skirtas Karybos istorijai, Warszawa 2000, Nr 4; *Część II*, J. 2000, Nr 5; Odziemkowski, S. Frątczak, *Polskie duszpasterstwo wojskowe*, Warszawa 1996. Ponadto vide również: *Kapelanai wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*. Darbų rinkinys, red. W. J. Wysockiego, Warszawa 2001.

¹⁰⁶ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 44. Dar žr.: K. Bar, *Akta Departamentu Dowodzenia Ogólnego Ministerstwa Spraw Wojskowych z lat 1926-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1978, Nr 8-9. Apie tos institucijos organizacinės struktūros pertvarkymą ir jos pavadinimo pakeitimus žr. kad ir B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności...*; T. Böhm, op. cit.

skirų dalinių ir tarnybų „spalvas“ ir ženklus, Aprangos komisijos veiklą ir darbus, atliekamus su naujojo pavyzdžio karinėmis uniformomis ir reikmenimis kariuomenei bei 1919 m. pavyzdžio karinės aprangos modernizavimu. Be to, ten yra ir instrukcijų, taikomų karininkų ir eilinių aprangai, projektai, dokumentai, susiję su darbais, kuriais buvo siekiama išspręsti pėstininkų ir raitelių eilinių apsunkinimo ir jo įvertinimo problemas, bei daug kitos įdomios medžiagos. Kartu tuose aktuose gausu projektų, susijusių su bandymais įvesti Lenkijos kariuomenėje naujus ženklus („emblemas“) kai kurioms formuotėms arba atskiroms tarnyboms.

Panašiai tame rinkinyje atrodo ir ginklų problematika. Ten yra ne tik Ginkluotės ir reikmenų reikalų komiteto nutarimai, bet ir medžiaga, susijusi su šaunamųjų ginklų, daugiausia – karabinų ir mažų karabinų¹⁰⁷, Hotchkisso sunkiųjų automatinųjų kulkosvaidžių¹⁰⁸ ir kitų įvertinimu. Reikia pridėti, kad dalis jų susiję su 1928 m. pavyzdžio šarvuotais automobiliais¹⁰⁹ ir prieštankine ginkluote, daugiausia – 1936 m. pavyzdžio prieštankinėmis patrankomis¹¹⁰. Be to, ten yra dokumentai, ku-

¹⁰⁷ Dar žr.: *Karabin angielski syst. Enfield Pattern W.14*, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Warszawa 1921; *Ilustrowane słownictwo materiału uzbrojenia. Część I. Karabiny, karabinki i ich części składowe*, Oddział IV Sztabu Głównego, Warszawa 1931. Ten yra šaunamųjų ginklų tipų ir pavyzdžių, busvusių Lenkijos kariuomenės ginkluotės sandėlyje, sąrašas. Dar žr. kad ir: I. J. Wojciechowski, *Karabin Mosin wz. 1891*, Warszawa 1982; tas pats, *Karabin powtarzalny Berthier wz. 1907/15 M16*, Warszawa 1985; R. Matuszewski, I. J. Wojciechowski, *Karabin Mannlicher wz. 1895*, Warszawa 1986.

¹⁰⁸ Dar žr.: *Karabin maszynowy Hotchkiss. Opis i rysunki*. Parengė kpt. J. Kwaciszewski, Departament Naukowo-Szkolny MSWojsk., Warszawa 1919; *Ilustrowane słownictwo materiału uzbrojenia. Część II. Karabiny maszynowe, podstawy i ich części składowe*, Oddział IV sztabu Głównego, Warszawa 1931. A. Konstankiewicz, *Karabiny maszynowe Hotchkissa*, „Wojskowy Przegląd Techniczny”, 1979, Nr 7-8; W. Głębowicz, R. Matuszewski, *Ciężkie karabiny maszynowe. Katalog wystawy w Muzeum Barwy i Oręża „Arsenał” w Zamościu*, Zamość 2002.

¹⁰⁹ Be jau pirmiau cituotos literatūros, žr. kad ir J. Magnuski, *Samochód pancerny wz. 34*, Warszawa 1979.

¹¹⁰ Dar žr.: J. Papierski, *37 mm a. wz. 36*, Szkoła Uzbrojenia, Warszawa 1938; *Instrukcja o broni piechoty. Część V. 37 mm armata wz. 36*, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Warszawa 1938. Be jau pirmiau cituotos literatūros žr. kad ir: A. Konstankiewicz, *Armata przeciwpancerna wz. 36*, „Wojskowy Przegląd Techniczny”, 1977, Nr 12.

riuose kalbama apie Lenkijos kariuomenės asmeninių ginklų, visų pirma raitųjų dalinių ginklų problemas bei klausimus, susijusius su darbais, atliekamais su kavaleriniais vežimėliais ir kitais, kuriuos buvo ketinama įtraukti į įrangą, kuria aprūpinama kariuomenė.

Labai įdomi medžiaga apie Lenkijos kariuomenės aprūpinimą karinėmis uniformomis ir reikmenimis bei ginklais ir kitomis karinėmis medžiagomis 1919–1921 m. yra **Karinių reikalų ministerijos Vyriausiosios kariuomenės aprūpinimo valdybos** rinkinyje (sign. I.300.61), užimančiame 1 i.m. ir sudarytą iš 40 a.v.¹¹¹. Mums rūpimą dokumentaciją čia parengė visų pirma tą instituciją sudarančios sekcijos: aprūpinimo karine apranga ir ginklais bei pramoninė, ginkluotės ir techninė sekcija. Ten yra gavimo protokolai ir korespondencija dėl įvairių karinių medžiagų tiekimo kariuomenei, jų kainų, pavyzdžiui, karinės uniformos ir reikmenų, taip pat atstovų, daugiausia privačių ir dažnai labai smulkių, gamybos įmonių korespondencija. Be to, rinkinyje yra ir įvairių gamintojų pasiūlymai. Kaip pavyzdį čia galime pateikti kad ir pakinktų gamintojus¹¹².

¹¹¹ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 57. Dar žr.: T. Wojciechowski, *Źródła do dziejów przemysłu w latach 1919-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1969, Nr 1; J. Ciesielski, op. cit.

¹¹² Be to, kad yra smulkios publikacijos apie pakinktus, šiuo metu tai labai menkai žinomas mūsų žinių apie II Žečpospolitos kariuomenės reikmenis elementas, žr. kad ir mjr S. Gepner, *Rząd wierzchowy oficerski wz. 25*, „Przegląd Kawalerii i Broni Pancernej”, Londyn 1962, tom IV, Nr 26; L. Kukawski, *Rzędy wierzchowe w oddziałach polskich 1914-1920* (w:) *Militaria polskich formacji i Wojska Polskiego z lat 1914-1922...*; R. Woronowicz, *Siodła kawalerii II RP. Część I: Krótka historia siodła wojskowego*, „Nowy Przegląd Kawaleryjski”, 2002, Nr 3; *Część II*, 2002, Nr 4; *Część III*, 2003, Nr 5; *Część IV*, 2003, Nr 6; J. S. Tym, *Siodła wojskowe oraz ich troczenie w kawalerii polskiej 1919-1939. Część I*, „Nowy Przegląd Kawaleryjski” (nemokamas priedas), 2003, Nr 5; *Część II*, 2003, Nr 6. Visi tie straipsniai atsirado tikrai įvairių instrukcijų ir taisyklių pagrindu ir paremti gan ribota to dalyko literatūra – taip kiekvieną kartą kyla iš prierašų, kurie būna prie kai kurių iš jų. Vienas iš jų autorių tikriausiai atsižvelgė ir į nuosavą II Žečpospolitos kariuomenėje pradėjusios veikti tarnybos apžvalgą. Tačiau nė vienas iš jų autorių nepasinaudojo didelėmis galimybėmis, kurias šioje srityje teikia pirmiau minėta archyvinė medžiaga ir daugelis kitų rinkinių, saugomų Centriniame kariniame archyve Var uvoje.

Kitas nepaprastai reikšmingas Lenkijos kariuomenės 1919–1921 m. „spalvos ir ginklo“ problematikos požiūriu yra **Lenkijos kariuomenės aukščiausiosios vadovybės** dokumentų rinkinys (sign. I.301.1 – 30), apimantis 29 archyvinis rinkinius ir dvi kolekcijas – net 98 i.m. ir 2154 a.v.¹¹³. Be žinių apie kitus labai svarbius klausimus, daugiausia organizacinius ir operacinius, tuose dokumentuose pateikiama ir daug mums rūpimos informacijos. Tarp kitų dokumentų pasklidę duomenys apie darbus su slepiamąja spalva, skirta Lenkijos kariuomenės lauko uniformoms, kurios buvo dėvimos 1919 metais, ir pranešimai apie atskirų formuočių, kovojusių fronte arba formuojamų šalies viduje užnugario teritorijoje, aprūpinimą karine apranga ir reikmenimis bei informacija apie Lenkijos kariuomenės to meto karines vėliavas.

Be to, ten yra ir informacijos apie kariuomenės, tarp kitų ir raitųjų dalinių, aprūpinimą ginklais, tarp jų – šaunamaisiais, ir bandymus perginkluoti, kurių buvo imtasi 1919 m., taip pat pranešimai, kuriuose yra duomenų apie šarvuotus automobilius, naudotus kariuomenėje 1919 ir 1920 m.¹¹⁴, duomenys apie artilerinę įrangą, skirtą raitajai ir lauko bei sunkiajai artilerijai, apie fronte kovojusių dalinių ginkluotės techninę būklę, taip pat informacija apie sandėliuose ir fronte esančios ginkluotės atsargų būklę. Ten taip pat yra pranešimai apie daliniams užsakytą ginkluotę, amuniciją ir kitas karines medžiagas, informacija apie krašte veikiančias ginkluotės gamyklas ir apie galimybes įsigyti amuniciją užsienyje. Tam tikra dokumentų dalis taip pat susijusi su įvairia Lenkijos karinės pirkimų misijos Paryžiuje veikla.

¹¹³ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 62. Dar žr.: L. Teter, *Formowanie siły zbrojnej 1918-1921 w świetle akt Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1973, Nr 5; ten pat, D. Hanak, *Oddział IV Naczelnego Dowództwa WP w latach 1918-1920*, 1997, Nr 20; ten pat, D. Pozniakowska-Hanak, *Oddział II Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919-1921*, 2001, Nr 24. Apie tos institucijos organizaciją ir veiklą dar žr. kad ir: M. Zgórnaiak, *Powstanie i struktura organizacyjna Wojska Polskiego w początkach II Rzeczypospolitej 1918-1921*, „Studia Historyczne”, 1968, R.XI, Nr 4 (43); E. Krawczyk, *Demobilizacja i pokojowa organizacja WP w latach 1920-1921*, Warszawa 1971; M. Wrzosek, *Wojny o granice Polski Odrodzonej 1918-1921*, Warszawa 1992.

¹¹⁴ Be jau pirmiau cituotos literatūros, dar žr. : J. Magnuski, *Samochód pancerny Ford*, Warszawa 1990.

Dėl tokio tipo dokumentų ir gausių pranešimų apie kiekinę ir techninę šaunamosios (ir kitos) ginkluotės būklę daliniuose galima bandyti atskleisti faktinę, tikrąją Lenkijos kariuomenės aprūpinimo karine apranga ir reikmenimis padėtį kovų dėl nepriklausomybės ir sienų 1918–1921 m. Atrodo, kad to meto Lenkijos ginkluotųjų pajėgų apginklavimo atveju tokiu būdu gauti duomenys gerokai pagilintų mūsų ligšiolines žinias.

Panašų pobūdį ir reikšmę Didžiosios Lenkijos „ginklo ir spalvos“ istorijos tyrimams turi ir **Buvusios Prūsijos okupacijos ginkluotųjų pajėgų** dokumentai (sign. I.170.1 – 18, 1919–1920 m.), iš viso apimantys 18 rinkinių, 4,8 i.m. ir 314 a.v.¹¹⁵. Tarp jų patys reikšmingiausi tie dokumentai, kurie likę po Buvusios Prūsijos okupacijos ginkluotųjų pajėgų vyriausiosios vadovybės. Be kitų dokumentų, čia yra ir tos institucijos kasdien duoti įsakymai, kuriuose pateikiamos labai išsamios instrukcijos dėl karinės aprangos¹¹⁶, galiojusios Didžiosios Lenkijos kariuome-

¹¹⁵ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 34. Dar žr.: L. Lewandowicz, *Źródła do dziejów Powstania Wielkopolskiego 1918-1919 w zasobach Centralnego Archiwum Wojskowego* (w:) *Powstanie Wielkopolskie. Źródła – stan badań – postulaty badawcze*. Darbų rinkinys, red. B. Polaka, Kościan 1973; T. Wawrzyński, *Materiały źródłowe do dziejów Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 przechowywane w Centralnym Archiwum Wojskowym* (w:) *Czyn zbrojny Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Materiały z V Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*. Darbų rinkinys, red. B. Polaka, Koszalin 1984; B. Polak, *Źródła do dziejów Powstania Wielkopolskiego i formacji regularnych – stan i rozmieszczenie* (w:) *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Źródła – stan badań – postulaty badawcze. X Ogólnopolskie Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego*. Darbų rinkinys, red. B. Polaka, Koszalin 1997. Apie Didžiosios Lenkijos kariuomenės istoriją ir organizaciją žr. kad ir *Powstanie Wielkopolskie 1918/1919. (Artykuły i przyczynki)*. Darbų rinkinys, red. B. Polaka, Kościan 1975; B. Polak, *Wojsko Wielkopolskie 1918-1920*, Koszalin 1990. Ten taip pat nurodytas didelis tų ir kitų šaltinių sąrašas bei pasirinkimas.

¹¹⁶ Gana didelė tų įsakymų dalis ir juose esančių instrukcijų dėl aprangos buvo publikuota iki šio meto išleistuose spausdintiniuose šaltiniuose, skirtuose Didžiosios Lenkijos sukilimui – žr.: *Powstanie Wielkopolskie 1918-1919. Wybór źródeł*. Darbų rinkinys, red. A. Czubińskiego i B. Polaka, Poznań 1983; *Wojsko Wielkopolskie 1919 r. Część I. Rozwój organizacyjny i zjednoczenie z WP. Marzec-listopad 1919 roku. Wybór dokumentów*. Įžanga, parinkimas ir parengimas: B. Polak, Koszalin 1985; *Wojskowe aspekty Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Wybór materiałów źródłowych*. Darbų rinkinys, red. B. Woszczyńskiego, Koszalin 1985. Akivaizdu, jiems tenka tik nedi-

nėje nuo 1919 m. sausio mėn. formaliai iki tų metų pabaigos, o praktiškai netgi ilgiau.

Dar ten yra įsakymai dėl įvedimo – greta su pagrindinių karinės aprangos, skirtos šauliams (pėstininkams) ir raiteliams, rūšimis, taip pat ir karinės dvasininkijos, artilerijos ir išminuotojų bei daugelio kitų Didžiosios Lenkijos kariuomenės tarnybų aprangos. Kiekviename iš tų įsakymų nustatomos ir pagal instrukciją privalomos spalvos bei ženklai. Be to, ten yra ir išsamus sąrašas ir aprašymai, kaip turi atrodyti karinių laipsnių ir titulų bei Liaudies sargybos laipsnių ženklai, kurie buvo privalomi tuose kariniuose daliniuose. Ne mažiau svarbus reiškinys yra tai, kad tarp tų įsakymų buvo ir tokių, kuriuose kalbama apie Didžiosios Lenkijos kariuomenės kareivio drabužių disciplinos laikymąsi, apie oficialių instrukcijų pažeidimą, kokių pasitaikydavo toje kariuomenėje. Kartu ten galima rasti ir informacijos, susijusios su įvairiais faleristiniais reiškiniais, kurie buvo to meto Didžiosios Lenkijos kariuomenėje (čia galima prisiminti kad ir „Didžiosios Lenkijos kariuomenės atmintinus medalius“¹¹⁷).

Be to, dokumentuose, likusiuose po Buvusios Prūsijos okupacijos ginkluotųjų pajėgų, yra gausios informacijos, susijusios su ginkluotės klausimais, pavyzdžiu, pasiūlymai dėl lėktuvų įrangos, ginklų ir amunicijos pirkimo, bei raportai apie ginklų techninę būklę, taip pat duomenys, susiję su lengvosios, sunkiosios ir raitosios artilerijos patrankų, Didžiosios Lenkijos kariuomenės ir Liaudies sargybos šaunamųjų ginklų

delė tų publikacijų dalis. Tačiau šis dalykas vertas dėmesio, nes Lenkijos realijose nepaprastai retai būna taip, kad šaltinių publikacijose būtų tokio pobūdžio dokumentai, susiję su „ginklu ir spalva“. Taip pat ir Didžiosios Lenkijos atveju tarp kitų reikia pažymėti santykiškai gerą palyginti su kitais tos problematikos tyrimų būklę.¹¹⁷ Apie atmintinius ordinus, susijusius su Didžiosios Lenkijos istorija, žr. kad ir: G. Krogulec, *Najstarsze odznaki pamiątkowe Powstania Wielkopolskiego i Wojsk Wielkopolskich w świetle materiałów z Centralnego Archiwum Wojskowego w Warszawie* (w:) *Czyn zbrojny Powstania Wielkopolskiego 1918-1919. Materiały z V Ogólnopolskiego Seminarium Historyków Powstania Wielkopolskiego 1918-1919*. Darbų rinkinys, red. B. Polaka, Koszalin 1984; ten pat, E. Tomkowiak, *Początki odznaki pamiątkowej Wojsk Wielkopolskich*; S. Gibasiewicz, *Odznaczenia, odznaki i medale związane z Powstaniem Wielkopolskim*, Poznań 1988.

ir t. t. papildymu bei pakeitimu¹¹⁸.

Panašiu būdu ta problematika atrodo **Ginkluotųjų pajėgų generolinio inspektorato** dokumentuose (sign. I.302.1 – 17), užimančiuose net 81 i.m. ir apimančiuose 2688 a.v., 1926–1939 m.¹¹⁹, bet daugiausia vienos iš jo sudedamųjų dalių dokumentuose, būtent Inspekcijos biuro rinkinyje¹²⁰. Tame rinkinyje, taip pat ir kituose rinkiniuose galima rasti dokumentų apie darbus, atliekamus su nauja slepiamąja spalva, skirta Didžiosios Lenkijos kariuomenei¹²¹, kuri buvo įvesta ketvirtajame dešimtmetyje, taip pat medžiagos apie atskirų karinių dalinių bei tarnybų spalvas ir informacijos apie darbus su naujais karinės lauko ir garnizonų aprangos bei reikmenų pavyzdžiais, apie karinės uniformos, drabužių komplektų dėvėjimo būdus ir taisykles įvairiomis karinėje tarnyboje pasitaikančiomis progomis – tiek karininkams, tiek eiliniams, apie aprangos instrukcijų kariuomenei projektus ir instrukcijas įvairioms paramilitaristinėms organizacijoms. Be to, dar yra rezultatai apie bandymus ir tyrimus, kuriais buvo siekiama sumažinti pėstininkų dalinių karininkų ir eilinių apsunkinimą, taip pat palengvinti kavaleristų balno nešulį ir reikmenis.

Ne mažiau įdomi yra ir informacija apie ginkluotę, pavyzdžiui, apie šarvuotų transporto priemonių (tankų ir šarvuotų automobilių), dviratininkų ginkluotės, artilerijos šaunamųjų ginklų ir įrangos įvertinimą. Ten yra ir raportai bei pranešimai apie ginkluotės, esančios atskiruose daliniuose, techninę būklę ir jos taktinę vertę, taip pat medžiaga, susijusi su teiginiais apie Lenkijos kariuomenės ginkluotės moderniza-

¹¹⁸ Apie tuos klausimus žr. kad ir T. Jeziorowski, *Broń Wojsk Wielkopolskich (w:) Barwa i broń sił zbrojnych Wielkopolski w latach 1918-1920...*

¹¹⁹ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 63. W sumie akta te obejmują 17 zespołów. Dar žr.: J. A. Igielski, *Zespół akt Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych (1926-1939)*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1971, Nr 3.

¹²⁰ Apie tos institucijos organizaciją ir užduotis žr. kad ir: *Polskie siły zbrojne w drugiej wojnie światowej Tom 1. Kampania wrzesniowa 1939. Część pierwsza. Polityczne i wojskowe położenie Polski przed wojną*. Praca zbior., Londyn 1951; *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*. Darbų rinkinys, red. P. Stawieckiego, Warszawa 1990.

¹²¹ Šia tema rašė jau H. Wielecki, *60 lat polskiej barwy khaki munduru wojskowego...*

vimą¹²².

Panašaus pobūdžio yra **Vyriausiojo (generalinio) tabo** 1918–1939 m. dokumentai (sign. I.302. – 15), laikomi 15 archyvinių rinkinių, užimančių 78,6 i.m. ir apimančių 2858 a.v.¹²³. „Ginklų ir spalvos“ tyrinėjimams didžiausią reikšmę turi tokie rinkiniai: Vyriausiojo štabo I ir II skyriaus, Žečpospolitos gynybos komiteto sekretoriato, Kompaktiškosios karinės tarybos biuro ir Ginkluotės ir reikmenų reikalų komiteto biuro. Be kitų reikšmingų bylų juose yra pranešimai apie kariuomenės, taip pat ir atskirų jos formuočių aprūpinimo apranga ir reikmenimis būklę, apie valdymą ir naujų jos pavyzdžių įvedimą, bendrą sumų, skirtų karininkams ir pavėlininkiams priklausančiai aprangai, taip pat apie jų aprūpinimo apranga ir reikmenimis tvarką. Be to, ten yra informacijos apie korespondenciją dėl karininkų ir atliekančių tarnybą karinių atašė aprūpinimą apranga bei medžiagos, kurioje lyginamos kelių kariuomenių karininkų pozicijos. Įdomūs taip pat dokumentai, susiję su paradinio munduro, skirto Lenkijos kariuomenei, problema.

Esminius dalykus liečia korespondencija, susijusi su karinės pramonės plėtra, užsienyje pagamintų prekių pirkimu trečiajame dešimtmetyje ir iš to kylančiais piktnaudžiavimais, bandymais įsigyti karines medžiagas ir žaliavas, būtinas karinei pramonei ketvirtajame dešimtmetyje. Be to, ten yra įvairių turto lentelių, duomenų apie pasikeitimą ginkluote su šalimis, to meto Lenkijos Respublikos kaimynėmis, taip pat raportai ir pranešimai apie Lenkijos šarvuotos ginkluotės ir moto-

¹²² Šį klausimą jau anksčiau ėmėsi gvildinti E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936-1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1974; A. Wilczkowski, *Józef Piłsudski a uowocześnienie armii*, „Mars”. Karybos problematika ir istorija, Warszawa-Londyn 1994, tom 2.

¹²³ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 64, 93. Čia cituoti duomenys apie Vyriausiojo štabo rinkinių grupės dydį neapima jo II skyriaus dydžio, kuriame skaičiuojama 600 i.m..aktų. Dar žr.: R. Czarnecka, *Oddział I Sztabu Głównego (Generalnego) w latach 1921-1939 – dzieje twórcy zespołu akt i przegląd zawartości inwentarza*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1997, Nr 20; tas pats, *Organizacja oraz zadania Oddziału IV i wojskowej służby komunikacyjnej Sztabu Głównego (Generalnego) WP w latach 1921-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 2001, Nr 24. Ten pateikiamas platus tos institucijos istorijos ir jos organizacinių pertvarkymų aprašymas.

rinės įrangos techninę būklę bei taktinę vertę.

Labai svarbus šaltinis Lenkijos kareivio „spalvai ir ginklui“ pažinti taip pat gali būti keletas Karinių reikalų ministerijos profesinių departamentų dokumentų. Informacijos apie pobūdį, daugiausia bendrąjį, tuose klausimuose ir paprastai susijusiuose su ginklais, galima rasti **Pa-grindinių karinių dalinių ir gurguolių kariuomenės I departamento** dokumentuose (sign. I.300.27), užimančiuose 3,7 i.m. ir apimančiuose 107 a.v., atsiradusius 1919–1921 m.¹²⁴. Be tam tikro kiekio pranešimų ir raportų, kuriuose greta kitų problemų, susijusių su tikraja atskirų dali- nių ir didelių vienetų aprūpinimo ginklais, karine apranga ir reikmeni- mis, būkle Lenkijos ir bolševikų karo laikotarpiu, čia prie itin įdomios to tipo medžiagos priklauso abejonių nekeliantys apskaitos lapai, suda- ryti artilerijos daliniuose 1920 m. pabaigoje ir 1921 m. pr. Tarp daugy- bės juose pateikiamų duomenų yra ir labai įdomių, kai kada skvarbių ir autentiškų palyginamųjų duomenų, įvertinimų, skirtų artilerijos patran- koms ir artilerijos įrangai, naudotai Lenkijos kariuomenėje 1918–1921 m.. Jiems vertės prideda ir tas faktas, kad ten pateikta nuomonė dažnai būna gauta ne tik iš Lenkijos–sovietų praktikos fronto, bet paliudij- mų, gautų iš kovų bemaž visuose Pirmojo pasaulinio karo frontuose paliudijimų¹²⁵.

Nė kiek ne mažiau įdomūs yra ir **Karinių reikalų ministerijos Pės- tininkų departamento** dokumentai (sign. I.300.28), 1921–1939 m., užimantys 7,5 i.m. ir apimantys 128 a.v.¹²⁶. Tarp to rinkinio dokumentų

¹²⁴ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 46. Dar žr.: E. Zasada, *Akta Departamentu I Broni Głównych i Wojsk Taborowych Ministerstwa Spraw Wojskowych 1920-1921*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1978, Nr 8-9. Apie tos institucijos organizaciją ir veiklą dar žr.: B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności...*; T. Böhm, op. cit.

¹²⁵ Keliomis iš tokių nuomonių, susijusiomis su rusiška 76,2 mm 1902 m. pavyzdžio lauko patranka, jau buvo pasinaudota anksčiau – žr.: A. Smoliński, *Kilka uwag o jednej z bardzo potrzebnych encyklopedii. Część II*, „Arsenał Poznański”, 2001, R. X, Nr 1 (26).

¹²⁶ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 46. Dar žr.: K. Bar, *Charak- terystyka zespołu akt Departamentu Piechoty Ministerstwa Spraw Wojskowych 1918-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1974, Nr 6. Apie tos institucijos organizaci- ją ir veiklą dar žr.: B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności...*; T. Böhm, op. cit.

yra ir apie aprangą, skirtą kariniams orkestrams ir šaulių vėliavininkams ir jų perduodamus signalus, taip pat apie naujus aprangos Lenkijos kariuomenei pavyzdžius, taip pat yra duomenų apie Lenkijos kariuomenės šarvuočių įrangą ir šaunamuosius ginklus. Tačiau ta informacija labai išsibarsčiusi tarp įvairių mokymo ir organizacinių dokumentų.

Daugiau informacijos apie „spalvą ir ginklą“ yra **Karinių reikalų ministerijos kavalerijos departamento** dokumentuose (sign. I.300.30), užimančiuose 9 i.m. ir apimančiuose 256 a.v., skirtuose 1921–1939 m. laikotarpiui¹²⁷. Iš karto reikia pažymėti, kad čia dominuoja ginkluotės dokumentai. O apie aprūpinimą karine apranga ir reikmenimis čia kalbama ataskaitose ir korespondencijoje, susijusioje su tyrimais, kurie buvo atliekami pagal Kavalerijos departamento potvarkius ir skirti kavaleristų ir kavalerijos žirgo apsunkinimui sumažinti¹²⁸, taip pat sunkiųjų automatinų kulkosvaidžių nešyklėms, amunicijos nešuliams palengvinti, taip pat potvarkiai ir ataskaitos iš bandymų, praktinių tyrimų ir testų, kurie buvo atliekami su naujais karinės aprangos elementais, daugiausia karininkų ir eilinių lauko uniformų, dujų kaukėms ir t. t. Be to, čia galima rasti ir informacijos, susijusios su dalinių „spalvomis“, naudotomis kavalerijoje kaip apykaklių vėliavėlės apvadai, išilginiai kelnų antsiuvai ir vakarinių kelnų kraštai, taip pat karininkų šalikai, nešiojami su ne tarnybine uniforma.

Kaip jau buvo pažymėta, klausimai, susiję su ginkluote, kur kas įvairesni. Čia galima aptikti dokumentų, bent jau keliančių klausimą apie kardus kavalerijai ir kitiems Lenkijos kariuomenės raitiesiems dali-

¹²⁷ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 47. Dar žr.: A. Wrona, *Zawartość aktowa zespołu akt Departamentu Kawalerii Ministerstwa Spraw Wojskowych*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1972, Nr 4. Apie tos institucijos organizaciją ir veiklą žr. kad ir: B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności...*; T. Böhm, op. cit.

¹²⁸ Žr. kad ir: J. Starża-Majewski, *Obciążenie i wydajność pracy koni wierzchowych*, „Przegląd Kawaleryjski”, 1935, R.XII, Nr 1 (11). Jų pasekmė tarp kitų buvo ir toks dokumentas: *Instrukcja noszenia, troczenia i pakowania wyposażenia w kawalerii*, Departament Kawalerii MSWojsk., Warszawa 1938.

niams¹²⁹ ir aptariančių diskusija, kuri vyko „Kavalerijos apžvalgos“ skiltyse trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje, tema „Ječių naudingumas kavalerijoje“ (remiamasi tyrimais, kaip sumažinti kavaleristo našta).¹³⁰

Čia yra dokumentų apie pistoletą *Vis* bei specifinius reikalavimus, kokius jam kėlė Kavalerijos departamentas¹³¹. Kiti dalykai – tai ata-

¹²⁹ Kalavijų klausimą remdamiesi vienais ar kitais archyviniais dokumentais iki šiol gvildeno kad ir W. Chrząszczewski, *Szabla polska wzór 1934*, „Muzealnictwo Wojskowe”, 1985, tom 3; A. Czerwiński, L. Dudek, *Szabla żołnierza polskiego XIX i XX wieku w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988; A. Konstankiewicz, *Uwagi o genezie i historii szabli wz. 34*, „Muzealnictwo Wojskowe”, 1989, tom 4; G. Krogulec, *O tzw. „szabli kreczowieckiej”*, „Przegląd Dokumentacji Zabytków” (Warszawa-Mazowsze), Warszawa 1990, zeszyt 1; M. Jeske, *Materiały do dziejów polskiej szabli i ich wytwórni w II Rzeczypospolitej*, „Arsenał Poznański”, 1993, R.II, Nr 3; tas pats, *Przyczynki do dziejów szabli polskiej okresu II Rzeczypospolitej*, „Arsenał Poznański”, 1993, R. II, Nr. 4 (6); ten pat, *Jeszcze o szabli polskiej i jej wytwórniach w II Rzeczypospolitej*, „Arsenał Poznański”, 1994, R.III, Nr 1 (7); A. Smoliński, *Szabla wz. 1921/22*, „Wojskowy Przegląd Techniczny”, 1988, R.XXVI, Nr 11 (241), tas pats, *Przyczynki do dziejów szabli polskiej i jej wytwórni oraz historii szabel używanych w Wojsku Polskim w latach 1918-1939*, „Arsenał Poznański”, 1994, R. III, Nr. 1 (7); J. Bajda, *Sygnatury na polskiej broni białej okresu międzywojennego*, „Dawna Broń i Barwa”, 1997, R.XII, Nr 16. Ten taip pat didelės šaltinių medžiagos ir dalyko literatūros pasirinkimas.

¹³⁰ Žr. kad ir R. Gilewski, *W obronę lanc*, „Przegląd Kawaleryjski”, 1927, R.IV, Nr 10 (26); ibtas pats, L. Pacewicz, *Uwagi o uzbrojeniu kawalerzysty*, 1938, R.XV, Nr. 2 (148); ten pat, J. Kubin, *Lanca czy pistolet*, 1938, R.XV, Nr 3 (149); ibtas pats, S. Szczaniecki, *Z lancą czy bez*, 1938, R.XV, Nr 5 (51); ibtas pats, J. Grabowski, *Czy wyzbyć się lancy?*, 1938, R. XV, Nr. 6 (152); ten pat, Z. Podhorski, *Kilka uwag o szarży i lancy*, 1938, R.XV, Nr 7 (153); ibtas pats, A. Salmonowicz, *Nie masz pana nad ulaną, a nad lancę nie masz broni!*, 1938, R. XV, Nr. 7 (153); ten pat, B. S., *I lanca i pistolet*, 1938, R.XV, Nr. 7 (153).

Remdamiesi jau pirmiau aptarta archyvine medžiaga apie Lenkijos kavalerijos iešius tarpukario laikotarpiu, rašė: A. Smoliński, *Lance używane przez kawalerię polską w latach 1918–1939*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, 1990, tom XXXIII. Be to, dar žr.: T. Karasiński, *Lanca polskiego ulana – przyczynek do dziejów*, „Militaria”. Prace Klubu Miłośników Dawnych Militariów Polskich, Warszawa 1997, zeszyt 6; ten pat, *Lanca polskiego ulana – przyczynek do dziejów*, „Mundur i Broń”. Ketvirtinis leidinys, skirtas Karybos istorijai, 1999, Nr. 1. Antras iš čia cituotų straipsnių praktiškai yra pažodinis pirmojo perspausdinimas. Nė vienas iš jų autorių nepateikė nuorodų į kokią nors archyvinę medžiagą.

¹³¹ Žr.: *Instrukcja o broni. Instrukcja strzelecka. Część VIII. Pistolet VIS* wz. 35, Kariinių reikalų ministerijos pėstininkų departamentas, Warszawa 1937; Z. Walczak, *9 mm pistolet wz. 1935 VIS*, Warszawa 1983.

skaitos iš kavalerijoje atliktų bandymų su 37 mm prieštankine 1939 m. pavyzdžio patranka kartu su nuotraukomis, taip pat konstrukciniais pagrindais, sprendimų variantais ir kavalerinių 1930 m. pavyzdžio vežimėlių, skirtų naujam lenkiškam sunkiajam automatiniam kulkosvaidžiui, bandymų ataskaitomis. Verta pridėti, kad šiame rinkinyje yra ir dokumentai apie minėtą sėkmingą sunkiųjų kulkosvaidžių kūrimą, siekiant sukonstruoti tokį pagrindą, kuris atitiktų keliamus taktinius reikalavimus, būtų pritaikytas prie nešulių transporto ir kavalerinio vežimėlio¹³².

Tam tikros smulkios informacijos, kartais net labai įdomios, apie Lenkijos kariuomenės „spalvą ir ginklą“ yra ir kituose archyvinuose rinkiniuose. Jiems priklauso kad ir **Karinių reikalų ministro kabineto** dokumentai (sign. I.300.1 – 75 i.m. ir 1324 a.v., 1918–1939 m.)¹³³ bei **Karinių reikalų viceministrų** dokumentai (sign. I.300.2 – 5, 1,5 i.m. ir 54 a.v., 1919–1921, 1932–1939 m.), kurie apima dokumentus, likusius po pirmojo ir antrojo Karinių reikalų viceministrų, buvusių 1919–1920 m., ir po antrojo Karinių reikalų viceministro, buvusio 1932–1939 m., taip pat to paties laikotarpio pirmojo viceministro adjutantūros dokumentus¹³⁴. Be kitų dokumentų, ten yra potvarkiai apie karininkų ir eilinių aprangos komplektų dėvėjimą per valstybines ir karines iškilmes bei kitomis karinės tarnybos aplinkybėmis, pateikiami tų komplektų aprašymai.

Šiuose rinkiniuose randami potvarkiai dėl vyresnybės, medalių ir atmintinių ženklų nešiojimo būdo ir aplinkybių Lenkijos kariuomenės-

¹³² Žr. kad ir J. Smoleński, *Juk czy taczanka*, „Przegląd Kawaleryjski”, 1928, R. V, Nr. 2-3 (28-29); ibtas pats, X.Z., *Podstawa do ckm YMA*, 1931, R. VIII, Nr. 7-8 (69-70); ten pat, N.N., *Zasady oceny podstaw ckm*, 1931, R. VIII, Nr. 11 (73).

¹³³ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 36. Dar žr.: K. Bar, *Archiwalia Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych 1918-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 1981, Nr. 11.

¹³⁴ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 37-38. Dar žr.: K. Bar, *Akta wytworzone w wyniku działalności wiceministrów spraw wojskowych 1919-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1983, Nr. 12. Apie tos institucijos organizacinės struktūros pertvarkymą ir pavadinimo pakeitimus žr. kad ir B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności...*, T. Böhm, op. cit.

je, taip pat korespondencija, susijusi su atskirų medalių pavyzdžių ir jų statutų patvirtinimo korespondencija. Verta dar pridėti, kad tai nėra išimtinai karinės kilmės dokumentai.

Kita nepaprastai įdomi ir vertinga dokumentų grupė – iš **Karinių reikalų ministro kabineto**, susijusi su II Žečpospolitos vėliavomis¹³⁵. Ten yra dokumentacija apie jų patvirtinimo procesus ir aprašymus, kaip turi atrodyti vėliavų, skirtų atskiriems pulkams ir kitoms savarankiškomis formuotėms, audinio gabalas. Ta informacija, be kitos didelės pažintinės vertės, gali pasitarnauti teisingam simbolinės reikšmės tai formuotei apibrėžti daugeliu elementų, kurie galutinai buvo jų vėliavų audiniuose, ir kuriuos šiuolaikiniai istorikai, nagrinėjantys tą problematiką, ne visada teisingai interpretuoja. Susipažinus su to rinkinio dokumentų turiniu matyti, jog to tipo ženklų, naudotų II Žečpospolitos Lenkijos kariuomenėje, istorijos tyrimai be jau nurodytos dokumentacijos, moksliniu požiūriu negali duoti patenkinamų rezultatų.

Panaiai yra su fragmentais kais **Žečpospolitos prezidento karinės būstinės** dokumentais (sign. I.300.66 – 0,30 i.m. ir 9 a.v.), susijusiais su 1920–1926 m.)¹³⁶, kuriuose saugoma ir korespondencija, susijusi su LR Prezidento Sargybos dalinio „spalvomis“, karine apranga ir ginkluote. Atsižvelgiant į tų dokumentų specialų ir visiškai išskirtinį pobūdį, jų reikšmė nepaprastai didelė¹³⁷.

Vertingas šaltinių, susijusių su Lenkijos kareivio „ginklo ir spalvos“ 1918–1939 metų problematika, papildymas gali būti keletas kitų dokumentų rinkinių, saugomų VCA ir daugiausia susijusių su Lenkijos

¹³⁵ I pradžių tokio tipo ženklai buvo skirstomi į pėstininkų vėliavas ir mažesnes už jas raitininkų vėliavėles (paskui – kavalerijos) – žr. LR Įstatymų rinkinys Nr. 69, 1919-08-28, poz. 416. 1937 metais pagal 1937 m. lapkričio 24 d. Lenkijos Respublikos Prezidento dekretą dėl kariuomenės ir karinio laivyno ženklų visos jos gavo bendrą vėliavų pavadinimą – žr.: LR Įstatymų rinkinys Nr. 5, 1938-01-28, poz. 32. Dėl to pagrindiniame tekste kalbėdamas apie ženklus autorius vartojo praktiškai tik tą paskutinį pavadinimą.

¹³⁶ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 59.

¹³⁷ Žr. kad ir: E. J. Czerniawski, *Z mojej służby w Belwederze*, „Zeszyty Historyczne“, Paryž 1975, Nr. 33; H. Comte, *Zwierzenia adiutanta w Belwederze i na Zamku*, Warszawa 1976; Z. Gnat-Wieteska, *Szwadrony Przyboczne i Szwadron Reprezentacyjny Wojska Polskiego w latach 1919–1948*, Pruszków 1992.

kariuomenės atskirų pagrindinių karinių dalinių organizacija, mokymu ir inspekcija bei karine ir taikos administracija. Jiems priskiriami ir **Generalinio pėstininkų inspektorato** dokumentai (sign. I.300.24 – 0,8 i.m. ir 28 a.v., 1919–1920 m.)¹³⁸, **Generalinio raitininkų inspektorato** dokumentai (sign. I.300.25 – 0,2 m.b. ir 42 a.v.)¹³⁹ ir to paties laikotarpio ir **Generalinio artilerijos inspektorato** dokumentai (sign. I.300.26 – 2 i.m. ir 95 a.v.), 1919–1920 m.¹⁴⁰. Ten galima rasti kai kada reikšmingos informacijos kad ir apie tikrąją dalinių, kovojusių fronte arba tuo metu formuojamų šalies teritorijoje, aprūpinimo apranga būklę. Be to, ten yra korespondencija dėl šaulių pėstininkų, artilerijos ir kavalerijos ginkluotės bei raportai apie jos kiekinę vertę ir techninę būklę atskirose formuotėse Lenkijos kariuomenės kovų už nepriklausomybę ir sienas metu, taip pat artilerijos patrankų surašymas ir naujų patrankų bei kitos artilerinės įrangos, amunicijos ir t. t. užsakymai raitajai artilerijai ir kitų rūšių artilerijai¹⁴¹. Deja, dažnai tie duomenys būna susimaišę su daugeliu kitokio pobūdžio dokumentų arba ta informacija yra tarp kitokios problematikos dokumentacijos.

Negausi, nors kai kada ir gana reikšminga, informacija, susijusi su aprūpinimu karine apranga, yra **Techninio ginkluotės instituto** dokumentuose (sign. I.342.1). Jie užima 10,5 i.m. dokumentų, apimančių 294 a.v.¹⁴². Tai dalis jau pirmiau minėtų instrukcijų, būtent „Techninės karinių medžiagų sąlygos“. Šiame rinkinyje, kas tikrai akivaizdu, dominuoja labai nevienoda ir kartais išties įdomi medžiaga, susijusi su įvairia Lenkijos kariuomenės ginkluote 1922–1939 metais. Dar ten yra do-

¹³⁸ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 45.

¹³⁹ Ten pat, p. 45. O dziejach tej instytucji Źr. kad ir: A. Smoliński, *Jazda Rzeczypospolitej Polskiej w okresie od 12 X 1918 r. do 25 IV 1920 r.*, Toruń 1999.

¹⁴⁰ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 46.

¹⁴¹ Apie tokio tipo problemas remdamiesi šia aprašoma archyvine medžiaga bei kitais šaltiniais rašė kad ir: J. Gołębiowski, *Przemysł wojenny w Polsce 1918-1939*, Kraków 1990; R. Łoś, *Artyleria polska 1914-1939*, Warszawa 1991; A. Smoliński, *Organizacja artylerii konnej Wojska Polskiego oraz jej udział w walkach (30 lipca - 30 września 1919 roku)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Oficerskiej im. gen. Józefa Bema”, 2000, R. XXXIII, Nr. 17/18.

¹⁴² *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 78–79. Zespół ten obejmuje również akta wytworzone w Centrum Badań Balistycznych.

kumentų, galinčių praversti šaunamųjų ginklų problematikos tyrimams (pavyzdžiui, karabinų ir mažų Mauserio sistemos karabinų¹⁴³, sunkiųjų automatinių 1928 m.¹⁴⁴ pavyzdžio Maximo sistemos kulkosvaidžių¹⁴⁵, 1930 m. pavyzdžio sunkiųjų automatinių kulkosvaidžių¹⁴⁶ bei pagrindų sunkiesiems automatiniams ginklams (1936 m. pavyzdžio 37 mm patrankoms¹⁴⁷ ir 1902–1926 m. prieštankinėms patrankoms ir kitoms¹⁴⁸), taip pat ašmeninių ginklų. Rinkinyje saugomos ir įvairios techninės instrukcijos apie ginklų ir amunicijos (daugiausia – artilerinės) gavimą ir korespondencija su gausiais šalies ir užsienio ginklų gamintojais.

Prie įdomiausių dokumentų galima priskirti kai kurių minėtų ginklų rūšių ir pavyzdžių techninius brėžinius ir nuotraukas, taip pat jų taktinės vertės ir techninio lygio vertinimus, ataskaitas, kuriose apta-

¹⁴³ Dar žr.: *Karabin Mauzera M.98. Regulamin zatwierdzony rozkazem Szefa Sztabu Generalnego L.48 z dnia 9 grudnia 1918 r.*, Generalinis tabas, VII skyrius (Mokslo), Warszawa 1919. Apie tų ginklų istoriją Lenkijos kariuomenėje, be kitų jau pirmiau minėtos literatūros, rašė kad ir R. Matuszewski, I. J. Wojciechowski, *Karabin Mauser wz. 1898*, Warszawa 1983; ir apie tą problematiką ir apie Lenkijos kariuomenės šaunamuosius ginklus bendrai: R. Sieradzki, *Broń strzelecka w latach 1918–1939*, „Wojskowy Przegląd Historyczny“, 1987. R. XXXII, Nr. 4 (122); M. Maciejewski, *Broń strzelecka wojsk polskich w latach 1717–1945*, Szczecin 1991. Paskutiniame iš čia cituotų darbų gausu gan poleminių dalykų.

¹⁴⁴ Apie tų ginklų istoriją rašė kad ir A. Jońca, A. Zasieczny, *7,92 mm ręczny karabin maszynowy wz. 1928 Browning*, Warszawa 2003.

¹⁴⁵ Dar žr.: *Karabin maszynowy syst. Maxima W.08*, MSWojsk., Warszawa 1920. Be to, šalia pirmiau cituotų šaltinių ir literatūros žr.: A. Konstankiewicz, *Karabiny maszynowe Maxima*, „Wojskowy Przegląd Techniczny“, 1980, Nr. 6.

¹⁴⁶ Apie tokį sunkiųjų kulkosvaidį ir kitus sunkiuosius automatinius ginklus, be jau pirmiau cituotos literatūros, žr. kad ir P. Wilniewicz, *Broń samoczynna*, Warszawa 1958.

¹⁴⁷ Be anksčiau cituotos literatūros apie jas ir kitas priešlėktuvinės patrankas dar žr.: M. Kopczeński, Z. Moszumański, *Polska obrona przeciwlotnicza w latach 1920–1939*, Pruszków 1996.

¹⁴⁸ Dar žr.: J. Jodko, *Krótki opis rosyjskiej 3” (76,2 mm) armaty polowej wz. 1902. Część I. Lufa, Część II. Łoże, Część III. Przyrządy celownicze, Część IV. Amunicja*, Warszawa 1920; *Regulamin artylerii konnej. Część Iia. Opis i utrzymanie sprzętu i amunicji 75 mm armaty wz. 1902/26*, MSWojsk., Warszawa 1933. Apie tokio tipo dalykus be cituotos literatūros dar žr.: Z. Łojko, *Rdzeniowanie luf broni palnej*, „Przegląd Artyleryjski“ 1925, Nr 2/3; A. Konstankiewicz, *Armata polowa wz. 02/26*, „Wojskowy Przegląd Techniczny“, 1978, Nr. 6.

riami atskirų rūšių ginkluotės taktinio naudojimo būdai ir metodai. Tokia pati pastaba gali būti taikoma dokumentacijai, susijusiai su tiriamaisiais sprogstamųjų medžiagų bei artilerinės amunicijos gaminių darbais. Dalis dokumentų sudaryta prancūzų kalba.

Lenkijos kariuomenės ginkluotės ir reikmenų bei aprangos istorijos tyrimams gali praversti ir dokumentai, sukaupti kituose panašaus pobūdžio, kaip nurodyta pirmiau, rinkiniuose. Tai **Dujų apsaugos instituto** dokumentai (sign. I.342.2 – 2 i.m. ir 76 a.v., 1922–1939 m.)¹⁴⁹, kuriuose galima rasti informacijos apie dujų apsaugos įrangą, duomenų apie apsauginius drabužius, žaliavas jų gamybai ir t. t., bei **Išminuotojų techninių tyrimų biuro** dokumentai (sign. I.342.5 – 1,75 i.m. ir 57 a.v., 1934–1939 m.), kuriuose yra smulki informacija apie sprogdiklius ir išminuotojų įrangą¹⁵⁰.

Tyrimams, kurių tema – kai kurių medalių ir apdovanojimo politika, galiojusi II Žečpospolitos kariuomenėje, istorija, be minėtųjų, gali ir turi būti naudojami ir dokumentai, priklausantys dviem kitoms dokumentų grupėms. Pirmoji iš jų yra **Nepriklausomybės Kryžiaus ir Medalio komiteto** rinkinys (sign. I.394.1), užimantis 4,5 i.m. ir 137 a.v., 1928–1939 m.)¹⁵¹. Ten yra Vyriausiosios apdovanojimų komisijos, Nepriklausomybės Kryžiaus ir Medalio komiteto bei Bendradarbiavimo komisijos ir Garbės teismo dokumentai, sudarantys galimybes tyrinėti Nepriklausomybės Kryžiaus ir Medalio istoriją, suteiktų apdovanojimų skaičių ir apdovanojimų sąrašą.

Tyrimams apie kariškių apdovanojimą iki 1939 m.¹⁵² kariniu ordinu *Virtuti Militaro* ir Drašos kryžiumi ir kariškių bei kariuomenėje dir-

¹⁴⁹ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 79.

¹⁵⁰ Ten pat, psl. 80. Apie Lenkijos kariuomenės minų ginkluotę žr. kad ir: Z. J. Cutter, *Saperzy polscy 1918-1939. Organizacja, szkolenie i wyposażenie materiałowo-techniczne*, Wrocław 2001.

¹⁵¹ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 90–91. Dar žr.: T. Wawrzyński, *Działalność Głównej Komisji Odznaczeniowej (1928–1930) i Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości (1930–1939)*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości“, 1985, tom XXVIII oraz Z. Puchalski, T. Wawrzyński, op. cit.

¹⁵² Taip pat ir tų, kurie po 1921 m. liko nuolatinėje tarnyboje, ir tų, kurie jau tuo metu buvo paleisti į atsargą arba išėję į pensiją – generolų, karininkų ir eilinių.

bančių civilių „žemiausių valstybės funkcionierių“ Lenkijos atgimimo ordinu, taip pat Nepriklausomybės medaliu ir Nuopelnų kryžiumi bei kitais medaliais gali pasitarnauti labai plati (užimanti net 2359 i.m.) ir toliau didėjanti grupė **Asmeniniai ir apdovanojimo dokumentai**¹⁵³. Tarp tų dokumentų yra medžiaga, parengta Karinio ordino *Virtuti Militaro* kapitula, ir pasiūlymai dėl apdovanojimo minėtais ordinais ir medaliais (tarp jų ir „atmesti“). Be to, remiantis tais dokumentais ir atskirų kariinių dalinių asmeniniais aplankais, taip pat galima sudaryti apdovanojimų sąrašą¹⁵⁴ ir stebėti apdovanojimo politikos, galiojusios iki 1939 m. Lenkijos Respublikos ginkluotosiose pajėgose, principus.

Verta prisiminti, kad Asmeninių ir apdovanojimo dokumentų atveju ypač svarbi jų reikšmė Karinio ordino *Virtuti Militaro* istorijos tyrimams ir tarpukario karinei biografistikai¹⁵⁵.

Tačiau pagrindiniai rinkiniai Lenkijos ginkluotės pramonės istorijos tyrimams ir bendrųjų 1923–1939 m. Lenkijos kariuomenės ginkluotės istorijos problemų tyrimams yra gausūs **Valstybinių ginkluotės gamyklos direkcijos dokumentai** (sign. I.363.2 – 23,6 i.m. ir 784 a.v., 1927–1939 m.)¹⁵⁶, **Karinių reikalų ministerijos Karinės pramonės departa-**

¹⁵³ Tokio dydžio tas rinkinys buvo 1994 m. – žr.: *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 142. Tai aktai, kuriuose minimi asmeniniai 1918–1994 m. (ir toliau) kariškių dokumentai (bylos) ir žemiausių valstybės pareigūnų 1918–1939 m. dokumentai, taip pat Lenkijos ginkluotųjų pajėgų kareivių apskaitos žurnalai Vakaruose, kurie grįžo į šalį – 143 i.m. Kiekvienas iš tų aplankų arba pasiūlymas dėl apdovanojimo suteikimo yra atskiras archyvinis rinkinys, turintis savo nuosavą archyvinę signatūrą. Verta taip pat prisiminti, kad ne visi personaliniai 1939 m. aktai išliko iki mūsų laikų. Naudotis tokio tipo dokumentais padeda kartotekos ir aktų sąrašai.

¹⁵⁴ Žr.: G. Łukomski, B. Polak, A. Suchcitz, *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945. Wykazy odznaczonych za czyny z lat 1863–1864, 1914–1945*, Koszalin 1997.

¹⁵⁵ *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945. Słownik biograficzny*. Tom II. (1914–1921). Część 1 (Zeszyt próbny). Darbų rinkinys, red. B. Polaka, Koszalin 1991; *Kawalerowie Virtuti Militari 1792–1945. Słownik biograficzny*. Tom II. (1914–1921). Część 2. Darbų rinkinys, red. B. Polaka, Koszalin 1993.

¹⁵⁶ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 85. Dar žr.: T. Wojciechowski, *Zespół akt przedsiębiorstwa „Państwowe Wytwórnice Uzbrojenia“*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 1974, Nr 6. Be to, apie VGG veiklą ir struktūrą, be jau cituotos literatūros, dar žr.: P. Stawecki, *Przyczynek do historii polskiego przemysłu zbrojeniowego*, „Wojskowy Przegląd Historyczny“, 1963, R.VIII, Nr 1 (25); ten pat, *Przemysł wojenny Warszawy w latach 1918–1939*, „Rocznik Warszawski“, 1972, tom. XI.

mento dokumentai (sign. I.300.55 – 1 i.m. ir 30 a.v.), 1923–1927 m.)¹⁵⁷ ir gana didelės apimties **Karinių reikalų ministerijos Ginkluotės departamento** dokumentai (sign. I.300.35), užimantys 5,2 i.m. ir 175 a.v., 1926–1939 m.¹⁵⁸

Pirmosios iš čia minėtų institucijų saugyklose galima rasti dokumentų, kuriuose apibūdinama Valstybinių ginkluotės gamyklų organizacija ir produkcijos profilis, produkcijos ir finansų atskaitos, dokumentus apie gamyklos plėtimą, taip pat referatus ir pastabas, susijusias su tarpukariu vykdytais atskirų šaunamųjų ginklų ir amunicijos elementų bandymais.

Kitokio pobūdžio yra **Karinių reikalų ministerijos Karinės pramonės departamento** dokumentai, apie karinių medžiagų užsakymus, pateiktus trečiajame dešimtmetyje Prancūzijoje¹⁵⁹. Be to, ten yra 1926–1927 m. sąrašas, į kurį įtrauktos įmonės, užsiimančios vien tik ginkluotės ir pramonės gaminių unifikavimo ir standartizavimo reikmenų gamyba, taip pat yra medžiaga apie valstybės ir civilinių įmonių, gaminančių produkciją kariuomenei, paleidimą^{160, 161}.

Čia saugomi dokumentai susiję su karinės pramonės plėtros būkle ir apginklavimo plėtojimo tendencijomis užsienio valstybių kariuomenių bei Lenkijos ginkluotės pramonės – valstybinės ir privačios – potencialiu ir faktišku amunicijos ir sprogstamųjų medžiagų gamybos pajėgumu, taip pat galimam jos mobilizavimui, kilus karinei grėsmei. Tarp tokio tipo dokumentų yra ir ginkluotės bei karinių reikmenų, daugiausia – produkcijos prospektai, katalogai bei brėžiniai. Tam tikra dalis ten

¹⁵⁷ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 55. Plačiau apie tos institucijos organizaciją ir uždavinius žr.: T. Böhm, op. cit.

¹⁵⁸ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 49.

¹⁵⁹ Apie to meto Lenkijos ir Prancūzijos karinį bendradarbiavimą ir karinę sąjungą žr. kad ir J. Ciałowicz, *Polsko–francuski sojusz wojskowy 1921–1939*, Warszawa 1970; P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski 1921–1926*, Warszawa 1981.

¹⁶⁰ O problematyce potencjału ekonomicznego i obronnego Rzeczypospolitej Polskiej Žr. kad ir: T. Kośmider, *Planowanie wojenne w Polsce w latach 1921–1926*, Toruń 2001.

¹⁶¹ Apie tos institucijos uždavinius ir organizacinius pertvarkymus plačiau žr. kad ir T. Böhm, op. cit.

esančios korespondencijos dar susijusi su amunicijos, parako ir kitų sprogstamųjų medžiagų gamybos mašinų pirkimo klausimais¹⁶².

Tokio paties pobūdžio yra ir **Karinių reikalų ministerijos karinės pramonės biuro** dokumentai (sign. I.300.56), užimantys 2,5 i.m. ir apimantys 86 a.v., 1935–1939 m.¹⁶³. Šiame rinkinyje saugomi dokumentai susiję su valstybės užsakymais įvairioms karinėms medžiagoms, karinės įrangos išradimais ir užsienio firmų pasiūlymais tiekti įvairius praminės įrenginius, būtinus tuo metu išplėtotai Lenkijos karinei pramonei.

Vertingas tos dokumentacijos papildymas yra gausus **Karinių reikalų ministerijos administracijos biuro** rinkinys (sign. I.300.54), užimantis 13 i.m. ir apimantis 392 a.v., jo dokumentai atsiradę tarp 1921 ir 1939 m.¹⁶⁴. Šiame rinkinyje be daugelio kitų labai vertingų dokumentų, pavyzdžiui, organizacinių, taip pat galima rasti informacijos apie karinės pramonės Lenkijoje organizavimą ir karinio ūkio finansavimo taisykles. Tokią pačią reikšmę gali turėti ir **Aprūpinimo valdybų** dokumentai (sign. I.360.1 – 10), kurios veikė kariuomenėje prie Karinių reikalų ministerijos profesinių departamentų 1929–1939 m. Iš viso 10 archyvinių rinkinių saugoma 17 i.m. ir net 602 a.v.¹⁶⁵. Patys svarbiausi iš jų yra Ginkluotės aprūpinimo valdybos dokumentai po 1932 lapkričio 1 d., (valdyba buvo pavaldi Ginkluotės departamentui). Tai medžiaga, susijusi su užsakymais ir sutartimis tiekti ginklus, amuniciją, paraką ir kitas karines medžiagas, taip pat gauti įvairių įrangą iš šalies ir užsienio įmonių, tuo metu importavusių produkciją į Lenkiją.

¹⁶² Be jau cituotos literatūros, apie Lenkijos karinės pramonės plėtros ir atnaujinimo problematiką ketvirtajame dešimtmetyje pastaruoju metu rašė ir: J. Gołębiowski, *COP. Dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1922–1939*, Kraków 2000.

¹⁶³ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 55. Apie tos institucijos uždavinius ir organizacinius pertvarkymus plačiau žr. kad ir: T. Böhm, op. cit.

¹⁶⁴ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 55. Plačiau apie tos institucijos uždavinius ir organizacinius pertvarkymus žr. kad ir: B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921. Zarys organizacji i działalności...*, T. Böhm, op. cit.

¹⁶⁵ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 83. Dalis tų rinkinių yra rinkiniai, kuriuose tėra vos vienas a. v. Apie tų Karinių reikalų ministerijos departamentų atskirų padalinių uždavinius ir organizacinius pertvarkymus žr. kad ir T. Böhm, op. cit.

Panaiai yra ir su **Karinių reikalų ministerijos Techninio departamento** 1918–1934 m. dokumentais (sign. I.300.41 – 13,5 i.m. ir 264 a.v.)¹⁶⁶, nes ten galima rasti informacijos apie išradimus ir patentus, karinių gamyklų veiklos ataskaitas ir išlaidų, skirtų šarvuotų automobilių gamybai Lenkijos kariuomenei, sąmatas.

Ne mažiau reikšmingi bendrojo pobūdžio dalykams, susijusiems su Lenkijos kariuomenės ginkluote, yra 17 rinkinių, kuriuos sudaro **Karinių perdirbimo gamyklų** dokumentai (sign. I.362.1 – 17 – 10,7 i.m. ir 363 a.v., 1919–1939 m.)¹⁶⁷. Čia saugoma medžiaga yra reikšmingas šaltinis, pateikiantis ginkluotės ir karinės įrangos gamybos proceso visumą su terminio ir mechaninio atskirų elementų apdorojimo pavyzdžiais. Ten yra ir daug sutarčių dėl ginklų ir amunicijos tiekimo kariuomenei ir techninių įrenginių pristatymo karinei pramonei. Ginkluotės gamybos organizavimo klausimų tyrimams gali būti naudinga penkių nedidelių rinkinių grupė, kurią sudaro **Privačių gamyklų** dokumentai (sign. I.364.1 – 5), užimantys 2,25 i.m. ir 90 a.v., sudaryti 1926–1939 m.¹⁶⁸ Ten pateikiama informacija ne tik apie atskirų gamyklų ir įmonių organizavimą, bet galima rasti sutartis ir protokolus, susijusius su ginkluotės tiekimu kariuomenei ir jos gavimu, įrankių ir šablonų albumus, naudojamus karinei amunicijai gaminti, taip pat korespondenciją, susijusią su produkcija kariniams poreikiams. Tam tikras jų papildymas gali būti ir nedidelis **Mokslinio–techninio instituto** dokumentų rinkinys (sign. I.300.67 – 0,5), kuriame galima rasti dokumentus apie tuometinės kariuomenės aprūpinimą įvairiomis karinėmis medžiagomis¹⁶⁹.

Tačiau itin vertingi Lenkijos kariuomenės artilerijos patrankų ir

¹⁶⁶ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 51. Vide również: K. Bar, *Charakterystyka akt Departamentu Technicznego oraz Departamentu V Inżynierii i Saperów Ministerstwa Spraw Wojskowych z lat 1918–1934*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 1973, Nr 5. Apie tos institucijos uždavinius ir organizacinius pertvarkymus žr. kad ir B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności...*, T. Böhm, op. cit.

¹⁶⁷ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 84.

¹⁶⁸ Ten pat, psl. 86.

¹⁶⁹ Ten pat, psl. 59.

kitos artilerinės įrangos tyrimų požiūriu yra visų pirma dviejų institucijų dokumentai. Pirmoji įstaiga – **Karinių reikalų ministerijos Artilerijos III departamentas** (sign. I.300.32) užima 4,5 i.m. ir apima 83 a.v., atsiradę 1919–1926 m.¹⁷⁰. Be daugelio kitokio pobūdžio aktų, ten yra ir dokumentai apie įvairių artilerijos formuočių įrangos etatus, jų apginlavimo būklę, klausimus dėl ginkluotės tvarkymo ir keitimo padalinuose, turimos įrangos taktinės vertės ir techninės būklės įvertinimo. Be to, ten yra ir ataskaitos apie atskirų gamyklų ir dirbtuvių, taisančių ginklus, pavyzdžiui, šaunamuosius, veiklą, amunicijos planus, ginkluotės, taip pat ir artilerinių patrankų, gamybą bei modernizavimą ir t. t. Kartu ten yra raportai apie tyrimo institucijų veiklą (jos tikrindavo atitinkamus departamentus, užsakymus ir sutartis dėl įvairių ginklų ir amunicijos, ne tik artilerinės, tiekimo), taip pat darbai, skirti Lenkijos karinės pramonės mobilizavimo reikalams.

Kitas tų rinkinių – **Karinių reikalų ministerijos Artilerijos departamento** dokumentai (sign. I.300.34), užimantys 14,5 i.m. ir turintys 294 a.v., 1926–1939 m.¹⁷¹ Be tam tikros informacijos, apie kurią jau rašyta, ten yra šalies ir užsienio pasiūlymai bei sutartys dėl artilerinės įrangos¹⁷², artilerinių vilkikų ir motorinės įrangos pirkimo ir gamybos. Be to, tuose dokumentuose sudėti patrankų tipų sąrašai ir Lenkijos ka-

¹⁷⁰ Ten pat, psl. 48. Dar žr.: A. Bernaś, *Departament III Artylerii i Uzbrojenia Ministerstwa Spraw Wojskowych z lat 1919–1926*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 1978, Nr 8-9. Apie tos institucijos uždavinius ir organizacinius pertvarkymus plačiau žr. kad ir B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921. Zarys organizacji i działalności...*, T. Böhm, op. cit.

¹⁷¹ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 48. Dar žr.: K. Bar, *Zespół akt Departamentu Artylerii Ministerstwa Spraw Wojskowych z lat 1926–1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej“, 1975, Nr. 7. Apie tos institucijos uždavinius ir organizacinius pertvarkymus plačiau žr. kad ir T. Böhm, op. cit.

¹⁷² Apie artilerijos įrangos gamybą Lenkijoje be jau cituotos literatūros žr. kad ir W. Leszkiewicz, *Przemysł zbrojeniowy Warszawy (w:) Wielkie zakłady przemysłowe Warszawy*. Praca zbior., Warszawa 1978; M. Adamezyk, S. Pastuszka, *Starachowice. Zarys dziejów*, Warszawa 1984; Z. Dziemiątko, *Produkcja uzbrojenia artylerii polskiej w latach 1918–1939*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Oficerskiej im. gen. Józefa Bema“, 2001, R.XXXIV, Nr. 20. Tačiau ne visi iš tų darbų parengti plačiai naudojantis čia aprašytais rinkiniais. Reikia pažymėti, kad jų autoriai dažnai cituoja ir kitą šaltinių medžiagą, daugiausia – archyvinę.

riuomenės artilerijos ginkluotėje naudojamų patrankų pavyzdžiai. Ypačingą dėmesio verti Ginkluotės ir įrangos reikalų komiteto posėdžių protokolai bei kita medžiaga, susijusi su atskirų ginklų rūšių ir pavyzdžių, ne tik artilerinės įrangos, įvedimu į Lenkijos kariuomenės ginkluotę, taip pat medžiaga, kurioje artilerijos patrankos lyginamos su tuo metu disponuojama pagrindinių Europos šalių kariuomenės įranga, o visų pirma – dviejų mūsų didžiųjų kaimynių. Dalis tų dokumentų sudaryta prancūzų, vokiečių ir rusų, o kartais – net švedų kalba.

Lenkijos kariuomenės šarvuočių ir motorinių priemonių įrangos pavyzdžių parengimo, jos gamybos klausimų tyrimams gali būti naudojami dokumentai, randami mažiausiai keliuose rinkiniuose. Didžiausių jų sudaro **Inžinerijos tyrimų karinio instituto** dokumentai (sign. I.342.3, 1927–1934 m.), užimantys 5 i.m., juose yra 139 a.v.¹⁷³. Ten yra konkursų sąlygos šarvuočių išradimams¹⁷⁴ pateikti ir daugelio tankinių ir automobilių padalinių techniniai aprašymai bei techniniai brėžiniai, taip pat sutartys dėl šarvuočių įrangos.

Panašaus pobūdžio yra ir **Šarvuočių ginklų techninių tyrimų biuro** dokumentai (sign. I.342.4), užimantys 2,74 i.m. ir apimantys 100 a.v.; dokumentai sudaryti tarp 1934 ir 1939 m.¹⁷⁵ Prie pačių įdomiausių to tipo dokumentų priklauso tankų ir jų įrangos techniniai aprašymai¹⁷⁶ ir medžiagų katalogai, ginkluotės montavimo ir jos priežiūros instrukcijos, lenkiškos šarvuočių įrangos, taip pat ir šarvuotų automobilių bandymų ir įvertinimo ataskaitos¹⁷⁷, o svetimos šarvuotos technikos plėtojimo fone Lenkijos vyriausioji karinė vadovybė daugiausiai ar atidžiausiai studijavo ir pakankamai gerai žinojo dviejų mūsų didžiausių kaimynių, būtent SSSR ir Vokietijos, šarvuotą techniką¹⁷⁸. Ten yra ir doku-

¹⁷³ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 79.

¹⁷⁴ Be anksčiau cituotos literatūros, dar žr. kad ir P. Matejuk, *Wojskowe przyrządy optyczne w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1997; ten pat, *Peryskop odwracalny Gundlacha. Rewelacyjny polski wynalazek*, Warszawa 2000.

¹⁷⁵ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, p. 80.

¹⁷⁶ Be anksčiau cituotos literatūros, žr. dar: L. Komuda *Polski czołg lekki 7 TP*, Warszawa 1973.

¹⁷⁷ Be anksčiau cituotos literatūros, žr. dar kad ir W. Jeleń, R. Szubański, *Samochód pancerny wz. 29*, Warszawa 1983.

mentai, susiję su tankų skaros gamyba ir šarvuočių įrangos konservacija ir dažymu. Dar verta pridurti, kad dalis tų dokumentų susiję su motorinių priemonių įranga, daugiausia – įvairių krovinių sunkvežimių ir motociklų, naudotų to meto Lenkijos kariuomenėje¹⁷⁹. Be to, ten galima rasti tam tikros informacijos apie šarvuotų karinių dalinių karėvių uniformą.

Nepaprastai vertingas tų abiejų rinkinių papildymas taip pat gali būti **Valstybinių inžinerijos gamyklų** dokumentai (sign. I.363.4), užimantys 2,5 i.m. ir sudaryti iš 81 a.v., atsiradę 1928–1939 m.¹⁸⁰ Juose yra daug sąrašų, planų ir techninių brėžinių, skirtų motorinių priemonių įrangai ir tankų dalims, bei jų gamybai naudotų medžiagų techninės sąlygos. Ten taip pat gausu informacijos apie tose gamyklose gamintus lėktuvų ir automobilių variklius.

Labai vertinga informacija apie lenkišką šarvuočių įrangą pateikiama **Karinių reikalų ministerijos Šarvuotųjų dalinių vadovybės do-**

¹⁷⁸ Apie Lenkijos karinių veiksmų lygį šarvuotos technikos būklės atžvilgiu abiejų mūsų didžiųjų kaimynių kariuomenėse, būtent Vokietijos kariuomenėje ir Raudonojoje armijoje, taip pat apie kitų šalių kariuomenėse vyravusias tendencijas ketvirtą dešimtmečio pabaigoje, žr.: *Broń pancerna w wojsku rosyjskim. Opracowano na podstawie materiałów Oddziału II Sztabu Głównego i studiów własnych* (w:) W. Włodarkiewicz, *Broń pancerna Armii Czerwonej w 1939 roku. Ocena Dowództwa Broni Pancernych Ministerstwa Spraw Wojskowych Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2002; A. Pepłoński, *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996; A. Woźny, *Niemieckie przygotowania do wojny w Polskę w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych w latach 1933-1939*, Warszawa 2000; W. Włodarkiewicz, *Przed 17 września 1939 roku. Radzieckie zagrożenie Rzeczypospolitej w ocenach polskich naczelnych władz wojskowych 1921-1939*, Warszawa 2002; J. J. Piątek, *Polska broń pancerna w latach 1918-1939 na tle europejskim*, Poznań 2002; oraz dość już dzisiaj przestarzała praca W. Kucharskiego (*Kawaleria i broń pancerna w doktrynach wojennych 1918-1939*, Warszawa-Kraków 1984).

¹⁷⁹ Apie tai, be anksčiau cituotos literatūros, dar žr. kad ir T. Szczerbicki, *Sokół 600 i Sokół 1000*, Warszawa 1999; J. Tarczyński, *Polskie motocykle 1918-1945*, Warszawa 2001; J. Tarczyński, W. Jeleń - rysunki, *Samochody CWS*, Warszawa 1991; J. Tarczyński, T. Szczerbicki, *Samochody osobowe Polski Fiat 508 i 518*, Warszawa 2003.

¹⁸⁰ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 85. Jie apima taip pat Centrinųjų inžinerinių dirbtuvių aktus, buvusius nuo 1927 m. spalio iki 1928 m. kovo mėn.

kumentuose (sign. I.300.47 – 1. i.m. ir 53 a.v.), 1929–1939 m.¹⁸¹ Juose yra atskirų formučių materialiniai sąrašai, informacija apie šarvuotų traukinių¹⁸², tankų ir jų papildomos įrangos techninius ir taktinius duomenis, taip pat apie automobilių charakteristikas kartu su techniniais tankų, automobilių ir motociklų brėžiniais.

Lenkijos aviacijos ginkluotės istorijos tyrimams gali praversti dokumentai, sukaupti keliuose skirtinguose rinkiniuose. Tai **Aviacijos techninio instituto** dokumentai (sign. I.342.7, 0,7 i.m. ir 15 a.v., 1923–1939 m.), kurie susiję su lėktuvų denio įranga, lėktuvo atskirų elementų techniniu aprašymu (kartu su brėžiniais), taip pat norminamosiomis techninėmis sąlygomis, kurias turi atitikti aliuminio ir kitokie lydiniai, naudojami lėktuvų korpusų gamybai. Panašaus pobūdžio yra ir keli negausūs **Valstybinių aviacijos gamyklų** dokumentai (sign. I.363.3, 0,7 i.m. ir 55 a.v., 1921–1939 m.), kuriuose yra aviacijos medžiagų techninės sąlygos, atsparumo skaičiavimai lėktuvams ir korespondencija dėl bandymų ir darbų su lėktuvu „Sokol“¹⁸³.

Daug svarbios informacijos tais klausimais gali suteikti **Karinių reikalų ministerijos Aviacijos vadovybės** dokumentai (sign. I.300.38), 1919–1939 m., užimantys 5 i.m. ir turintys 196 a.v.¹⁸⁴ Tarp daugelio kitų

¹⁸¹ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 52. Dar žr.: M. Pionnier, *Charakterystyka zawartości zespołów akt dowództw – Broni Pancernych, Łączności i Saperów z lat 1929-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1972, Nr 4. Apie tos institucijos įkūrimą, uždavinius ir organizaciją bei pertvarkymus ir pavadinimo pakeitimus plačiau žr. kad ir J. Rusinek, R. Szubański, *Polska broń pancerna w okresie międzywojennym 1918-1939*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1969, R.XIV, Nr 3 / 4 (51); T. Böhm, op. cit.

¹⁸² Žr. kad ir J. Magnuski, *Pociąg Pancerny „Danuta”*, Warszawa 1972; ten pat, *Pociąg Pancerny „Smiały” w trzech wojnach*, Warszawa 1996. Be to, labai įdomių techninių smulkmenų, susijusių su Lenkijos šarvuotais traukiniais, gausu daugelyje darbų, paskelbtų leidinyje: *Pociągi pancerne. Organizacja – struktura – działania wojenne*. Darbų rinkinys, red. U. Kraśnickiej i K. Filipowa, Białystok 1999.

¹⁸³ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 81, 85.

¹⁸⁴ Ten pat, psl. 50. Dar žr.: J. A. Igielski, *Stan archiwaliów dotyczących lotnictwa w latach 1926-1939*, „Biuletyn Historyczny Dowództwa Wojsk Lotniczych i OPŁOK”, 1962, Nr 1; D. Duszak, *Zawartość aktowa Dowództwa Lotnictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych 1919-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1975, Nr 7. Apie tos institucijos uždavinius ir organizacinius pertvarkymus plačiau žr. kad ir B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności...*, T. Böhm, op. cit.

dokumentų ten yra ir gausių šalies ir užsienio firmų pasiūlymai tiecti aviacijos įrangą ir daugybę papildomos jų įrangos elementų, taip pat ir su jomis sudarytos sutartys.

Panaiai yra ir **Karinės aviacijos inspektorato** fragmentiško dokumentų rinkinio atveju (sign. I.300.39 – 0,8 i.m. ir 32 a.v.), 1919–1920 m.¹⁸⁵: čia saugomi aktai, susiję su aviacijos formuočių poreikiais¹⁸⁶ ir jų aprūpinimo aviacijos įranga, taip pat mechaninėmis transporto priemonėmis iš užsienio tiekinių.

II Žečpospolitos karinio jūrų laivyno apginklavimo ir plaukiojančios įrangos tyrimai¹⁸⁷, kaip matyti, dar nėra baigti; jiems gali praversti didelis **Jūrinių reikalų departamento ir Karinio jūrų laivyno vadovybės dokumentų rinkinys** (sign. I.300.21), užimantis 24 i.m., sudarytas iš 705 a.v., atsiradęs 1918–1939 m.¹⁸⁸. Gausiausia jų grupė yra dokumentai, susiję su laivais, povandeniniais laivais ir kita plaukiojančia įranga. Juose randami pasiūlymai ir sutartys dėl atskirų laivų statybos ir pagal-

¹⁸⁵ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 51. Apie tos institucijos uždavinius ir organizacinius pertvarkymus plačiau žr. kad ir B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności...*

¹⁸⁶ Apie Lenkijos 1918–1939 m. aviacijos įrangą ir ginkluotę, be pirmiau minėtos literatūros, žr. kad ir A. Morgała, *Samoloty myśliwskie w lotnictwie polskim*, Warszawa 1979; tas pats, *Samoloty bombowe i szturmowe w lotnictwie polskim*, Warszawa 1981; ten pat, *Samoloty w polskim lotnictwie morskim*, Warszawa 1985; K. Cieślak, W. Gawrych, A. Glass, *Samoloty myśliwskie września 1939*, Warszawa 1987; T. Goworek, *Pierwsze samoloty myśliwskie lotnictwa polskiego*, Warszawa 1991; A. Glass, K. Cieślak, W. Gawrych, A. Skupiewski, *Samoloty bombowe września 1939*, Warszawa 1991; A. Olejko, *Polski Cant*, Tarnobrzeg 1998; T. J. Kopański, *Samoloty brytyjskie w lotnictwie polskim 1918-1930*, Warszawa 2001. Tačiau visi tie darbai neturi išsamaus mokslinio aparato.

¹⁸⁷ Šalia kitos problematikos karinio laivyno ginklų ir įrangos klausimus, be jau cituotos literatūros, žr. kad ir Cz. Rudzki, *Polskie okręty podwodne 1926-1969*, Warszawa 1985; J. Piwowski, A. Werka – ilustracje, *Flota spod bialo-czerwonej*, Warszawa 1989; J. W. Dyskant, *Polska Marynarka Wojenna w 1939 roku. Część I. W przededniu wojny*, Gdańsk 2000; Cz. Ciesielski, *Udział firm krajowych w budownictwie okrętów wojennych II Rzeczypospolitej (w:) Militarne i gospodarcze aspekty polityki morskiej XX wieku* (Mokslinės konferencijos, organizuotos Karinio laivyno akademijos Gdynėje, medžiaga). Darbų rinkinys, red. J. Przybylskiego i B. Zalewskiego, Gdynia 2001.

¹⁸⁸ *Centralne Archiwum Wojskowe. Informator o zasobie...*, s. 44. Apie tos institucijos uždavinius ir organizaciją plačiau žr. kad ir B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności...*

binių įrenginių ir ant vandens besileidžiančių lėktuvų, kuriuos naudojo Lenkijos karinis jūrų laivynas, pasiūlymai su aprašymais ir techniniais brėžiniais dėl patrankų ir kitų denio ginklų¹⁸⁹. Prie įdomiausios medžiagos čia galima priskirti „S“ ir „Nieuchwytny“ tipo katerių aprašymus ir brėžinius, taip pat dokumentus, susijusius su numatoma dviejų kitų prieštorpedinių „Grom“ tipo laivų statybos Lenkijos laivų statyklose.

Šaltiniai, kurių vertę sunku perdėti, nes yra **fotografinė medžiaga**, saugoma VCA rinkiniuose¹⁹⁰. Čia galima rasti informacijos apie 1908–1914 m. Lenkijos nepriklausomybės organizacijų arba 1914–1939 m. Lenkijos karinių formuočių ir Lenkijos kariuomenės „ginklo ir spalvos“ istoriją ar faleristiką ir karines vėliavas.

Tarp šios grupės šaltinių galima išskirti mažiausiai kelis atskirus teminius rinkinius. Pirmajam iš jų priklauso Lenkijos legionų, Lenkijos legionierių korpuso ir Lenkijos ginkluotųjų pajėgų istoriją kuriančios nuotraukos¹⁹¹. Jose, be kasdienio legionierių gyvenimo vaizdų ir įvairių iškilmių, matyti ir tikrasis vėliavų, karinės aprangos, ženklų, medalių ir tuo laikotarpiu turimos ginkluotės vaizdas. Dėl tos priežasties tai yra ir itin reikšmingi šaltiniai, galintys padėti tirti šią sritį.

Tokio paties pobūdžio ir vertės yra nuotraukos, įamžinusios Bajonskio legioną ir gen. Józefo Hallerio vadovaujamą Lenkijos kariuomenę Prancūzijoje¹⁹², fotografinė dokumentacija, susijusi su Didžio-

¹⁸⁹ Ta tema, be pirmiau cituotos literatūros, dar žr. kad ir A. Olejko, *Morski Dywizjon Lotniczy*, Pruszków 1992; M. Konarski, A. Olejko, *Polskie lotnictwo morskie 1920-56*, Gdańsk 1998.

¹⁹⁰ Szerzej vide: H. Kudła, *Zbiory fotograficzne Centralnego Archiwum Wojskowego*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1994, Nr 17.

¹⁹¹ Šis turtingas ir nepaprastai vertingas fotografijų rinkinys daug kartų jau buvo naudotas tiek iki 1939 m., tiek ir po 1989 m., mažiausiai keliuose albumų leidiniuose – žr. kad ir *Album Legionów Polskich*. Darbų rinkinys, red. J. Stachiewiczza, Warszawa 1933; E. Quirini, S. Librewski, *Ilustrowana kronika Legionów Polskich 1914-1918*, Kraków 1936; M. Klimecki, M. Klimczak, *Legiony Polskie*, Warszawa 1990.

¹⁹² Plačiau žr.: W. Laur, *Dokumentacja wizualna polskich formacji wojskowych na Zachodzie 1914-1919*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1974, Nr 6. Daug fotografijų iš šio rinkinio jau buvo publikuota įvairiuose leidiniuose, susijusiuose su Lenkijos kariuomene Prancūzijoje, žr. kad ir J. Sierociński, *Armia Polska we Francji. Dzieje wojsk generała Hallera na obczyźnie*, Warszawa 1929.

sios Lenkijos sukilimo istorija ir Didžiosios Lenkijos kariuomenės istorija bei kovomis, nuotraukos¹⁹³, padarytos vykstant Silezijos sukilimams¹⁹⁴ ir Lenkijos kovoms su bol'evikais¹⁹⁵. Tam tikras čia išvardytų teminių grupių papildymas gali būti ir prieš Antrąjį pasaulinį karą buvusių atvaizdų kolekcija, joje yra paveikslai, daugiausia – portretai, praktiškai visų svarbiausių Lenkijos ginkluotojų pajėgų istorijos veikėjų II Žečpospolitos laikais¹⁹⁶.

Negalima taip pat pamiršti, kad tam tikros smulkios, nors kartais ir itin reikšmingos informacijos, susijusios su Lenkijos kareivio „ginklu ir spalva“, galima rasti kiekviename kitame nepaminėtame archyviniam rinkinyje. Dažnai jie gali būti ir labai vertingas turimos informacijos, rastos šiame straipsnyje apibūdintuose dokumentuose, papildymas.

Net iš šios gana glaustos ir paviršutinės Varšuvos centrinio karinio archyvo saugyklų turinio peržvalgos vienareikšmiškai matyti, kad jis yra labai vertingas pagrindas nepaprastai sudėtingiems ir svarbiems 1908–1939 m. Lenkijos nepriklausomybės organizacijų ir Lenkijos karinių formuočių bei Lenkijos kariuomenės ir Karinio jūrų laivyno ginkluotės, karinės aprangos, spalvų ir reikmenų tyrimams. Kartu su kitokios

¹⁹³ Plačiau žr.: Z. Lisek, *Dokumentacja wizualna powstania wielkopolskiego w zbiorach Centralnego Archiwum Wojskowego*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1973, Nr 5. Ne mažiau įdomūs ir gausūs tokio tipo šaltiniai, susiję su Didžiosios Lenkijos sukilimu ir Didžiosios Lenkijos karinėmis pajėgomis, saugomi taip pat kituose archyvuose, muziejinėse įstaigose ir bibliotekose – plačiau žr.: *Źródła i materiały do dziejów Powstania Wielkopolskiego i Wojsk Wielkopolskich 1918-1919. Katalog.*

¹⁹⁴ Plačiau žr.: Z. Lisek, *Dokumentacja wizualna do powstań śląskich przechowywana w Centralnym Archiwum Wojskowym*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1972, Nr 4.

¹⁹⁵ Szerzej vide: J. Siwiński, *Wojna polsko-sowiecka 1919-1921 w zbiorach ikonograficznych Centralnego Archiwum Wojskowego*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1994, Nr 17. Dalis tų fotografijų jau buvo publikuota, žr. poziciją: Z. Wójcik, A. Friszke, *O niepodległość i granice 1914-1921*, Warszawa 1990.

¹⁹⁶ Gaila, kad ne visi tyrinėtojai savo publikacijose naudojami CKA saugykloje esančia fotografine medžiaga, pažymėdami tai atskirų fotografijų apraše. Taip pat dažnai, klaidingai, kai kurios iš jų aprašomos kaip kilusios iš privačių rinkinių. Prisimenant netgi etinį šio dalyko aspektą reikia konstatuoti, kad tokie veiksmai nepadaeda platesniam ir sąžiningam turtingų tokio tipo šaltinių, saugomų CKA, naudojimui.

rūšies šaltiniais, pavyzdžiui, įvairiomis ir gausiomis taisyklėmis, instrukcijomis ir pareiginėmis nuostatomis¹⁹⁷ bei įsakymų rinkiniais, panaši medžiaga¹⁹⁸ suteikia galimybę mūsų labai neišsamioms žinioms tuo klausimu pildyti ir nepatenkinamam Lenkijos istoriografijos, daugiausia karinės, įdirbiui pagerinti. Šios problemos, kurias verta tyrinėti, yra reikšminga materialinės lenkų tautos kultūros dalis. Be to, jų žinojimas, kaip yra „spalvos“ atveju, gali ir turi padaryti reikšmingą įtaką šiuolaikinių ginkluotųjų pajėgų aprangai. Taip mažų mažiausiai yra kitose, labiau už Lenkiją ne tik ekonomiškai išsivysčiusiose Europos šalyse, kuriose tokio tipo tyrimai netraktuojami kaip visiška istorikus dominančių dalykų nuošalė.

Reikia, kad tų problemų imtūsi Lenkijos istorikai ir visiškai išnaudotų galimybes, kurias toje srityje suteikia labai turtingi Centrinio karinio archyvo lobynai. Negalima pamiršti, kad tokio tipo tyrimuose turi būti naudojami ir daugelis kitų šaltinių, kurie nebuvo čia aprašyti, o paminėti tik iš dalies. Pagrindas tikroviškiems ir moksliskai patikrintiems darbams toje srityje yra gerokai platesnis, turtingesnis ir įvairialypis. Atrodo, kad, nesiremiant juo, tolesnės šios problematikos studijos, kaip ir anksčiau, bus nenuodugnios ir neišsamios, sunkios dėl daugelio stereotipų, susijusių su 1908–1939 m. Lenkijos nepriklausomybės organizacijų ir Lenkijos karinių formuočių bei Lenkijos kariuomenės ir Karinio jūrų laivyno „ginklo ir spalvos“, faleristikos ir karinių vėliavų istorija.

Įteikta: 2003 m. lapkričio 18 d.

¹⁹⁷ Žr. kad ir K. Bar, *Kolekcja regulaminów, instrukcji i przepisów służbowych z lat 1912-1939 w zasobie Centralnego Archiwum Wojskowego*, „Biuletyn Wojskowe Służby Archiwalnej”, 1980, Nr 10; *Polskie regulaminy i instrukcje wojskowe w zbiorach Centralnej Biblioteki Wojskowej*. Katalog. Parengė T. Głowacka, B. Musiałowa, G. Szablowska, Warszawa 1980.

¹⁹⁸ Žr. kad ir: L. Teter, *Zawartość kolekcji dzienników rozkazów i rozkazów dziennych Ministerstwa Spraw Wojskowych 1918-1939*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1974, Nr 6.

Résumé

État des sources archivistiques de l'armée polonaise (1908-1939) pour l'étude de l'histoire d'armement et équipement militaire ainsi que de phaleristique et drapeaux militaires dans les dépôts de l'Archive Militaire Central de Varsovie

Dr. Aleksander Smolinski,

Université Mikalojus Kopernikas (Nicolas Copernic) de Torun, Pologne

L'étude de l'équipement militaire et de l'armement, la phaleristique et l'étude des drapeaux militaires sont des sciences auxiliaires de l'histoire. La fonction des connaissances de cette sorte, de même que des connaissances dans tout autre domaine, est de service mais ces connaissances sont le complément très important et parfois même indispensable des résultats dans les principaux domaines de l'historiographie. Étant donné les recherches médiévistes, dans le cas de l'étude de l'armement et des drapeaux militaires cela est particulièrement évident. Cependant cela ne signifie pas que le rôle éventuel des sciences auxiliaires susmentionnées est moins important dans l'étude d'histoire de l'Époque Moderne et de l'Époque Contemporaine.

L'armement utilisé par des différentes armées aux époques historiques susmentionnées constitue un élément particulièrement important du bien de la culture matérielle accumulé par la société et les peuples qui avaient édifié cette société ainsi qu'un témoin du niveau de développement social, culturel, technique et technologique.

La situation pareille est avec l'équipement militaire. Étant donné qu'en Pologne, outre des éléments communs pour toute Europe et parfois même pour le milieu culturel plus ample, l'équipement militaire est muni des éléments caractéristiques uniquement pour le peuple polonais. L'équipement militaire est devenu le témoin important du passé tourmenté du peuple polonais et du niveau de développement de sa civilisation aux différentes époques.

Les drapeaux militaires durant des siècles jouaient le rôle pas moins important pour l'histoire de la civilisation européenne ainsi que polonaise. Au cours de l'évolution ultérieure de la culture mondiale les phénomènes phaleristiques ont apparu en Pologne cependant c'était en grande partie les insignes du caractère récompensatoire ou commémoratif.

L'examen du contenu des dépôts de l'Archive Militaire Centrale de Varsovie montre que ces documents constituent une base très importante pour l'étude extrêmement compliquée et précieuse de l'armement, équipement, couleurs et objets militaires des organisations de l'indépendance de la Pologne et formations militaires polonaises ainsi que de l'armée polonaise et de la marine de guerre polonaise des années 1908-1939. Le matériel précité associé d'autres sources telles que diverses et nombreuses règles, instructions, règlements officiels et recueils des lois etc. donne la possibilité à compléter nos connaissances à ce sujet incomplètes ainsi qu'à améliorer les travaux commencés mais insuffisants dans le domaine de l'historiographie polonaise, et notamment l'historiographie militaire.